

B. G. FORSELIUSE SELTS

Forseľiuse Sõnumid

2000

7

B. G. Forseliuse Seltsi perioodiline väljaanne Forseliuse Sõnumid (nime autor prof Helmut Piirimäe) avaldab töid valdkondadest, mis on kooskõlas seltsi püüdlusega: kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed; noorsootöö; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; maakool; haridustraditsioonid ja hariduse ajalugu, sh Rootsi-aegsete juurtega koolide ajalugu.

Loomulikult avaldab selts ajakirjas oma kroonikat.

Toimetus ei tagasta kaastööde käsikirju ja ei vastuta töödes väljendatud vaadete eest.

Kirjastaja: B. G. Forseliuse Selts
Riia 37. 50410 Tartu
tel/faks 07 420 277
mobiil 050 98 647
forsel@hot.ee

Toimetuskolleegium: Sirje Krikk de Mateo, Madis Linnamägi, prof Helmut Piirimäe
Trükkida antud: 09.10.2000

Arvutikiri: Moonika Jürgenson, Piret Kurvits, Merike Kutti, Katrin Linnamägi, Madis Linnamägi, Maarja Uustal

Arvutitark: Jaak Vaas

Fotod: Arvi Ird, Madis Linnamägi, autorid ja seltsi arhiiv

Trükk: OÜ PAAR

Selts avaldab Osühingule PAAR tänu kõrgekvaliteedilise töö ja kliendisõbraliku suhtumise eest

ISSN 1406-975X

© B. G. Forseliuse Selts
Forseliuse Sõnumid 7/2000
Tartu 2000

FORSELIUSE SÕNUMID 7/2000

SISUKORD

Kooli- ja hariduslugu

<i>Valve-Liivi Kingisepp</i> . B. G. Forseliuse ortograafiauendustest.....	3
<i>Liivi Aarma</i> . Kukk kirikutornis ja aabitsas.....	8
<i>Vello Paatsi, Ilmar Voltri</i> . Labi Andres, Ignatsi Jaagu koolivend	14
<i>Aleksander Elango</i> . Peeter Pöld ja Tartu Ülikool	15
<i>Edgar-Julius Pruks</i> . Mõnest kooliajaloo täiendamise võimalusest	19
<i>Kristi Mikiver</i> . Eestirootslaste hariduslikud olud ja koolid 1919–1939	21
<i>Harri Ellart</i> . Kehra Keskkool 150	25
<i>Villio Reinsalu</i> . Illuka kool.....	26
<i>Harri Kübar</i> . Koolielu mälestuskilde Valgast (Järgneb)	27
<i>Anne-Mai Jüriso</i> . Järvamaa Mõisakoolide Ühing	28

Pedagoogika. Hariduspoliitika

<i>Enn Liba</i> . Keda iganes! Mida iganes!	29
<i>Elve Voltein</i> . Uuest erialast Tartu Õpetajate Seminaris.....	32
<i>Valli Lille</i> . Aseri Keskkooli keeleõppe nullklass kuueaastastele	35
<i>Luule Nõmm</i> . Õpilasomavalitsus koolis	37
<i>Jaan Palumets</i> . Tere tulemast Saue Gümnaasiumisse !	40
<i>Katrin Uutsalu</i> . Pärnu Väikesest Vabakoolist.....	41

Studia forseliana

Juhatuselt.....	42
<i>Tanel Lepsoo</i> . Uurimistöö juhendaja vaatepunktist	42

Haridussotsioloogi veerud

<i>Sirje Krikk de Mateo</i> . Eesti kultuurilisest integreerimisest Põhjalasse. Veelkord vanast heast Rootsi ajast.....	44
<i>Lembit Auväärt</i> . Hans Madisson: kurikalduvustega alaealiste esmauurija Eestis	48
<i>Eduard Raska</i> . Hans Madisson – oma ajastu silmapaistev kriminoloog Eestis	53
<i>Hans Dsiss, Paul Kenkmann</i> . Haridus on osa ühiskonna elust ja samas selle seisundi indikaator	54

Forseliana

B. G. Forseliuse esimene kool Harju-Ristil.....	59
<i>Paul Lääne, Madis Linnamägi</i> . Oma kodu Bengt Gottfried Forseliusele. Karlova tühi- ja laguhoonetele tuleks anda õige otstarve.....	60
Kambja valla vapp. Koostas Madis Linnamägi.....	61
Põlva linna vapp. Koostas Koit Nook	62

Mõnda muud

<i>Apolinaria Repkina</i> . Mõeldes vanausulistest	63
<i>Eenok Haamer</i> . Unustamatust külalisest. Pisike lehekülj eesti kultuuriloost.....	66

Tutvustame ja arvustame

<i>Endel Laul</i> . Neljakõitelise “Eesti kooli ajaloo” projekt	70
<i>Madis Linnamägi</i> . Herbert Salu “Õnneraha. Romaan Rootsi ajast”	71
<i>Maie Kitsing</i> . Tartumaa Kooliraamat 1999	72
<i>Tõnu Tender</i> . ABC kiräppus ja lugõmik algkooli latsilõ	73

B. G. Forseliuse Seltsis

B. G. Forseliuse Seltsi tegevusest 13.03.1999–13.10.2000. Juhatuse aruanne	74
B. G. Forseliuse Seltsi liikmeskond	78
B. G. Forseliuse Seltsi auliikmed, aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadid (juhatuse aruande lisa).....	79
Autasud seltsile ja seltsi liikmetele.....	83
<i>Harri Ellart</i> . Aastapäeväüritused Otepääl.....	83
<i>Maarja Lühiste</i> . Forseliuse Seltsi IX suvekool Koigis.....	86
<i>Janar Toper</i> . Muljeid B. G. Forseliuse Seltsi koolide X kokkutulekust Mustvees	87
B. G. Forseliuse Selts. Põhikiri	88
B. G. Forseliuse Seltsi vabatahtliku ametijuhend.....	91

B. G. Forseliuse Seltsi reisid

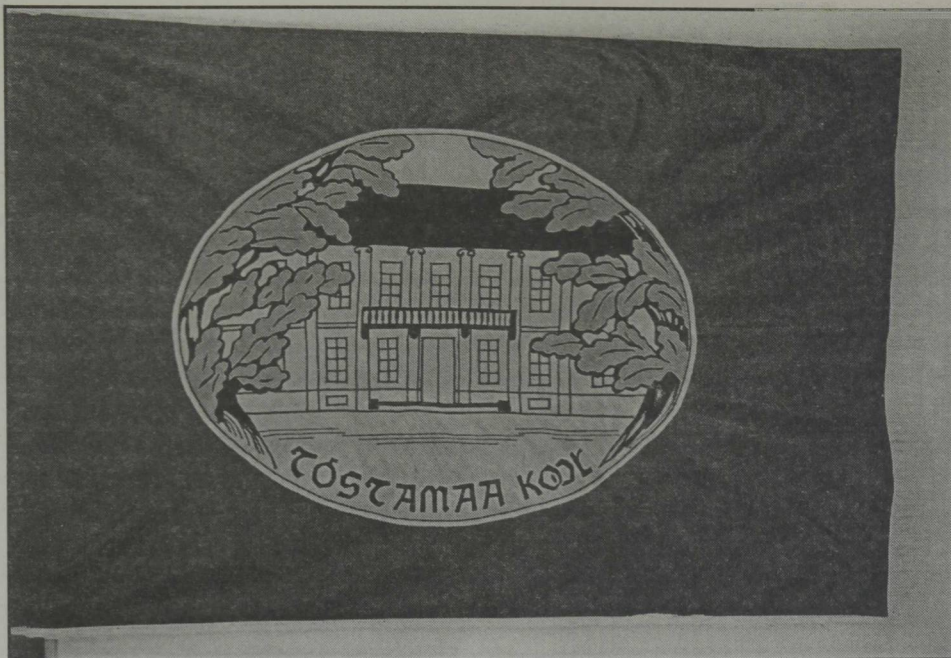
<i>Katrin Uutsalu</i> . Koolitusreis Norrasse	92
Reisirühma koostaja. Juhend.....	94
Forseliuse Seltsi Reisid (õpireiside reklaam)	95

Bibliographia forseliana

Mälestame Jaan-Ülo Saar 22.03.1934–29.02.2000	98
--	----

Tagakaane siseküljel: Sharp AS RTT reklaam

Tagakaanel: Eesti Raamatu Aasta 2000

Tõstamaa Keskkooli lipp, esikülg. 1988

Tõstamaa Keskkooli lipp, tagakülg seltsi aabitsakukega. 1988

Tõstamaa Keskkooli vormimüts seltsi aabitsakukega. 1988

KOOLI- JA HARIDUSLUGU

VALVE-LIIVI KINGISEPP

Tartu Ülikooli dotsent

B. G. FORSELIUSE ORTOGRAAFIAUENDUSTEST

1998. aasta mais ületasin lennusõidul Läänemere. Halli vett vaadates läksid mõtted inimeste peale, kes sellesse veemassi elu jätnud, nende hulgas Bengt Gottfried Forseliusele, andekale eesti keele- ja kooliuuendajale, kelle lootusrikas elutee katkes 310 aastat tagasi Läänemere sügistormis. B. G. Forselius hukkus tagasiteel Stockholmist koju, mina ja mu kaaslased olime teel Lundi ülikooli kevadkonverentsile, millega tähistati Julius Mägiste rajatud soome-ugri seminari 51. aastapäeva. Konverentsi korraldaja, Lundi ülikooli eesti keele lektor Aino Laagus, kutsus mind rääkima Julius Mägiste uurimistööst eesti vana kirjakeele alal.

Sõjaeelse Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor Julius Mägiste, kelle sünnist möödub tänavu 100 aastat, põgenes 1944. aasta sügisel Nõukogude okupatsiooni eest ja jõudis oma 6-liikmelise perega keerukate rännakute järel Danzigi ja Rostocki kaudu Rootsi ülikoolilinna Lundi. Ta kirjastest oma endisele kolleegile, sõjaeelse Tartu ülikooli eesti keele professorile Andrus Saarestele, kes oli Tartust põgenemise järel leidnud elu- ja töökoha Uppsalas, selgub, et Julius Mägiste sai 20. maist 1946 "assistentarhiivlasena" tööd Lundi ülikooli professor K. G. Ljunggreni juures ja võimaluse abistada professor P. Wieselgreni eesti-rootsi kohanimedele uurimisel. J. Mägiste hindas abistustööd huvitavaks, ta sai loa uurida vana eesti kirjakeelt, millega ta oli muu kõrval tegelnud sõjaeelset ajalgi. Uutes oludes polnud uurimistemasid esialgu kerge leida. Ka mainib ta oma kirjas, et šefid on andnud talle laialdase töövabaduse, "suurema kui moskoviidid Eestile on andnud." (1)

J. Mägiste süvenes XVII sajandi eestikeelseisse kirjalikesse allikasse temale omase põhjalikkuse ja sihipärasusega ning kujunes aastakümnete pikkuse töö tulemusena võõrsil selle lingvistikaharu väga heaks asjatundjaks, seda oma põhialal läänemeresoome ja teiste sugulaskeelte uurimise kõrvalt.

Eesti vanasse kirjakeelde süvenemine oli J. Mägistele uutes oludes võimalik eeskätt seetõttu, et Lundi ülikooli raamatukogus oli suhteliselt palju varajast eesti kirjandust. Pealegi sai teistest vaba maailma ülikoolidest Soomes ja Rootsis tellida kasutamiseks lisa. Seda tegi ta usinuse ja agarusega, mujalt tellitud ja tähtajaliseks kasutamiseks saadud keelemälestisi laenas ta lahkesti ka A. Saarestele ja viimane omakorda J. Mägistele, nagu selgub nende kirjavahetusest.

Lundi ülikooli raamatukogus on ka Bengt Gottfried Forseliusele omistatud aabitsate ainukesed säilinud eksemplarid. Tänu selle raamatukogu kauaaegsele töötajale Eha Põhlile õnnestus mul neid haruldusi oma silmaga näha ja käega katsuda. Sealsed eksemplarid on väga heas seisus, peaaegu uued, lugema õppimiseks pole neid omal ajal kindlasti mitte kasutatud ja uurimisotstarbelgi lugemine pole neisse märkimisväärseid kulutamise jälgi jätnud.

Tegemist on kahe aabits-katekismusega, mis on üheks raamatuks kokku köidetud. Mõlemad (üks põhjaeesti-, teine lõunaestimurdeline) sisaldavad lugema õppimiseks vajaliku gooti tähestiku ja silpide osa ning lugemismaterjalina Martin Lutheri väikese katekismuse teksti silbitatud kujul. Aabitsatel puuduvad tiitellehed tänapäevases mõttes. Lõunaestikeelne algab tähestikuga, nagu tolleaegsed aabitsad Lääne-Euroopaski, põhjaestikeelse aabitsa esimene alfabeediga leht on aabitsa lõpus. Tegu on trükitehnilise võttega, mille üksikasjalise seletuse on andnud Liivi Aarma.(2) Aabitsais ei mainita autorit ega koostajat. Küll aga on lõunaestimurdelise aabitsaosa lõpus must aabitsakukk ja selle all saksakeelne märkus, et raamat on trükitud Riias kuningliku kirjastaja Johann Georg Wilkeni juures aastal 1694. Põhjaestimurdelisel osal on ka raamatu lõpul samasugune must kukk ja aastaarv 1698, ilmumiskohta ja kirjastajat märgitud ei ole. Need aabits-katekismused avastas läti kirjandusseltsi esimees J. Sehwers 1928. aasta suvel Lundi ülikooli raamatukogust, kus neid hoitakse siiani. Aabitsate

koopiaid nii mikrofilmide kui ka kserode näol leidub tänapäeval Eestiski, üks neist näiteks Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

B. G. Forseliuse aabitsatega tutvumine tekitas huvi selgitada seda, mida nende eesti kirjakeele ja haridusajaloo harukordsete mälestiste kohta on meil teada ja avaldatud, milles seisnesid Forseliuse ortograafiauendused, ning jagada seda Madis Linnamäe palvel ka Forseliuse Sõnumite lugejatega. Asjaomast kirjandust on üsna rohkesti, sest Forseliuse isik ja tegevus rahvakooliõpetajate seminari rajajana ning õpetajate koolitajana, õppekirjanduse soetajana ja omaaegse kirjaviisi uuendajana on paelunud paljude uurijate tähelepanu ning selles vallas on tehtud tulemusrikast uurimistööd. Nimetagem siin vaid V Reimani, G. Wieselgreni, V Helki, H. Piirimäed, L. Andresenit, L. Aarmat, A. Põldveed jmt. Kõike refereerida ei jõuaks. Keskendun B. G. Forseliuse keele analüüsidele.

Esimesena tutvustas eestlastele Forseliuse aabitsaid Andrus Saareste, kes sai nendega Tartus tutvuda 1929. aastal ja avaldas need peaaegu täielikult kogumikus "Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a 1524–1739".(3) Aabitsate keelt analüüsis ta üksikasjaliselt samal aastal ajakirjas "Eesti Keel".(4) Saareste oli seisukohal, et mõlemad aabits-katekismused on trükitud ühes ja samas trükikojas, sest nende trükitehniline vormistus on ühesugune, "need on keele väärtuselt ja õigekeelsuselt samal tasapinnal, ortograafiliselt isegi täiesti identsed."(5) Ka nende sisu pidas ta peaaegu ühesuguseks, sisaldades tähestikud, silbid, sõnad, katekismuse viis peatükki, patutunnistuse, palved ja lõpuks tähestikud majuskel- ja minuskelkirjas, fraktuuris ja antiikvas ning veel araabia ja rooma numbrid. Tänapäevani on usutavalt ümber lükkamata ka ta arvamus, et tegu on oma koolmeistrite seminari tarvis koostatud B. G. Forseliuse aabitsatega, mis tema ajal olid kasutuses vaid käsikirjalistena ja kasutamise käigus ära kulusid. Ta arvas, et aabitsad trükiti hiljem, võib-olla Liivimaa superintendent Johann Fischeri hoolet ja konfiskeeriti Eestimaa provintsiaalkonsistoriumi poolt, nii et need kasutusse ei pääsenudki. See seletaks ka, miks Forseliuse aabitsaist on Lundis järel vaid üks eksemplar ja neis pole mingeid kasutamise jälgi. On muidugi teisi arvamusi.

Aabitsate autorsuse käsitlus püsib juba 70 aastat. Väga väärtuslikku tööd kolme sajandi vanustelt eesti aabitsatelt saladuskatte eemaldamisel on teinud Liivi Aarma, kes võtab kriitiliselt arvesse kõik sel teemal varem avaldatud tööd.(6) Tema uurimust lugedes ei jää enam olulisi kahtlusi Lundi ülikooli raamatukogu aabits-katekismuste autori suhtes ja Kopenhaageni kuninglikus raamatukogus leiduvad kolm eesti aabitsat (kaks teineteisega sarnast kokku köidetult, mõlema trükiaasta 1741; kolmas – neist mõneti erinev – eraldi, ilma ilmutamisandmeteta) saavad tema interpretatsioonis uusi põhjendatud selgitusi. "Nii või teisiti on kõik viis aabitsat ühe meetoodika järgi koostatud ning et Lundi aabitsad on vanemad, siis ei jää muud üle kui arvata, et Kopenhaagenis eraldi asuv aabits on koostatud teiste eeskujul, seega nende mõjutusel."(7) Ja mõjutajaiks said olla Forseliuse lõuna- ja põhjaeestimurdelised aabitsad. Seega B. G. Forseliuse roll eesti aabitsakirjanduses ja rahvahariduses on saanud tänu uurijate töövaevale aja jooksul aina kaalu juurde.

Miks on B. G. Forseliuse aabitsad meie kirjakeele ajaloo, eeskätt aga eesti keele kirjapanemise viisi ehk ortograafia ajaloo olulised? Mida tähendasid ta uuendustepanekud eesti kirjakeele hilisemale käekäigule?

Forseliuse keelereformide uuenduslikkuse esiletoomiseks tuleb meenutada eesti varasema kirjakeele ülesmärkimise tavaid. On kurb tõsiasi, et esimeste eesti keele sõnade, lausete ja tekstikatkendite kirjapanijad ning hilisemad käsiraamatute ja grammatikate ning sõnastike koostajad ei olnud eestlased, vaid Saksamaa eri paikadest siia saabunud sakslased, katoliku kiriku preestrid, hiljem luterliku reformatsiooni käigus tegutsema asunud kirikuõpetajad, kohtuametnikud jts. Tegemist oli haritud inimestega, kes oma väljaõppe olid saanud Saksamaa ülikoolides. Kui nad hakkasid kohalikelt eestlastelt kuulnud ja õpitud eesti keelt kirja panema, kasutasid nad selleks iseenesest mõistetavalt kas ladina või saksa keele ortograafiat, kusjuures kasutusel oli nii alamsaksa, keskalamsaksa kui ka ülemlamsaksa ortograafia, sõltuvalt siia voolanud kolonistide asualast. XIII sajandi lõpust alates on saksa ümberasujad tulnud peamiselt alamsaksa aladelt, tuues kaasa saksa keele järglase keskalamsaksa keele. Läänemeremaade sakslaste ühiseks kõne- ja kirjakeeleks kujuneski alamsaksa keel, mis püsis

kirjakeelena XVII sajandi, kõnekeelena XIX sajandi alguseni. XVII sajand tõi kaasa peamiselt ülemsaksakeelse asjaajamise.(8)

Meie keele esimeste kirjalike ülestähenduste kirjaviisis on **ladina ortograafia** jooni, näiteks Liivimaa kroonikas (1224–1227): **c=k**: *Saccala=Sakala*, *Carethen=Kareda*, **ce=tse**: *Worcegerrewē=Võrtsjärv*; **i=j**: *maia=maja*; Liber census Daniae's (1241) ladinale lisaks ka **taani ortograafia** iseloomulikke: **□=ö**, **ō**: *P□llula=Pöllula*; **y=ü**: *Katinkylae*; **a=õ**: *āppetut=õpetud*, *ōpetatud*, peamiselt aga **alamsaksa ortograafiat**: **g=j**: *Gevi=Jõhvi*, *Jōvi*; **y=i**: *vayp=vaip*; **sz=s**: *szynna=sina*; **e** pika vokaali tähistamiseks: *mhae=maa*, *maell=maal jt*. XVI sajandi eesti keele tekstid, alates Kullamaa käsikirjast (1524–1532) ja Wanratti-Koelli katekismusest (1535) on kirjutatud alamsaksa ortograafias, kuid tuleb lisada, et seda rakendati väga varieeruvalt ja süsteemitult. Pealegi on väidetud, et täiesti kindlat ortograafiat pole alamsaksa keeles olnudki.(9) Oluline on see, et üldiselt hakati rakendama saksa ortograafia põhimõtet: pearõhulise silbi vokaali lühidust märgiti järgneva konsonandi kahekordse kirjutamisega, kui sõnas ei järgnenud niikuinii juba konsonantühendit või geminaati (*vssun=usun*, *wanno=vannu*, *temma=tema*). Pearõhulise silbi pikka vokaali tähistas sellele järgnev üksikkonsonant (*sanudt=saanud*; *remu=rõomu*, *jurest=juurest*). Et saksa keeles puudub ülipikk vokaal, siis ei teinud autorid eesti keeleski vahet pika- ja ülipika vokaali vahel, need märgiti samal viisil, välja arvatud juhud, kui ülipikale vokaalile järgnes kaksikkonsonant, samuti sõna lõpus, siis lisati vokaalile juurde grafeem **e** või **h** (*kuely –*, *kuolja` the –`tee`*). Kasutusele läks saksa keele alfabeet koos ligatuuridega (liittähtedega) **ch**, **ck**, **ff**, **tz** jt. Kuna kirjutati ajal, mil kirjutamisoskus polnud üleüldine nähtus ja selle üle oldi uhked, paigutati tekstidesse ka dekoratiivseid tähti.(10) Nii esines eestikeelsetes tekstides puhtdekoratiivne **h**: *kuryasth=kurjast*, *theme=teeme*, *lynnhall=linnal*, **ck**: *nynck=ning*, *palck*, *kirck*; **sz** sõna algul: *szatku=saatku*, *szell=sel* või sõna lõpus: *weljax=väljas*, *keisz=käis*) jm. Vanimate eesti keele tekstide ortograafiat iseloomustab suur varieeruvus, eesti keele häälikuid tähistati mitme erineva tähemärgiga, näiteks **u=u**, **v**, **w** (*surm*, *vsckma*, *kwlgē*, *kuulge* jt).(11)

XVII sajandi mõjukaima kirja- ja keelemehe Heinrich Stahl (1600–1657) eesti keeleõpetus koos saksa-eesti sõnastikuosaga (1637) ning ta religioosse sisuga teoste ligi 2000 lehekülge katvad saksa-eestikeelsed tekstid löid eesti kirjakeele ajaloos traditsiooni, mida järgiti sajandi lõpukümnenditeni. Ortograafia ajaloo seisukohalt nimetatakse kogu seda algusperioodi **korrapäratu kirjaviisi** ajajärguks. Stahl esitab oma keeleõpetuses eesti keele konsonantidena *b/c/d/ff/g/h/k/l/m/n/p/r/s/t/w/x/z* ja vokaalidena *ā, āh, ē, çç, çh, ĩ, ĩh, õ, õh, ö, õh, ũ, ũh, ü, üh* ning diftongid *ai/au/ei/oi/ou/öi*. (12) Puuduvad häälikud *ä* ja *õ*. Samast selgub ta ortograafia olulise eripärana **h**-tähe kasutamine pika vokaali märkimisel. Vokaalide loetelu peal on tal diakriitilise märgiga tähistatud vokaalide pikkust (*~*=lühike, *–*=pikk), tekstist leiame näited *sahn*, *kuhlma*, *lohd* jt, kuid päris järjekindel ta ei ole, leidub ka üksiktähega näiteid (*jure*) ja pika **e** tarvis annab ta kaks märkimisvõimalust: **ee** või **eh**-ga (*weeretama*, *keelest*, *meelest*, *teh*). Ta jätkab ka varasemat tava kirjutada konsonantühendeis **h ch**-ga (*pechkel –`pähkel` mechkme –`mähkme` kochto –`kohtu`*); **ks x**-ga (*maxma –`maksma` pax –`paks`*), **k ck**-ga (*rickas –`rikas` kohck –`kook`*, *laisck*, *kunninglick –`kuninglik`*), **ts tz**-ga (*metz*, *seltz*,), **g gk**-ga vokaalide vahel sõna sees (*wigka –`viga` kogkonis--`koguni` wahgken –`vaagen`*), helilise konsonandi ühendeis (*walgke –`valge`*, *sülk –`sülg`*, *kangkest –`kangest` pörgkus –`pörgus`*) jm. H. Stahl teostes tarvitatud kirjaviisi traditsiooni järgiti XVII sajandi lõpuni. Julius Mägiste, kes analüüsis Stahli järglaste eesti keele kasutust XVII sajandi lõpupoolel, jõuab tõdemuseni, et muutusi on, parandusi on poole sajandi vältel tehtud, mis aga pole tihtipeale välja viinud parema keele poole. Reformimises pole oldud järjekindel, sest H. Stahl keele pärijail polnud sellist rahvakeelele baseeruvat ühtlustavat koodeksit, nagu oli J. Hornungi grammatika Tartu poole "keeleuenduslasil".(13)

Nendeks Tartu kandis tegutsenud keeleuendajateks olid "Wastse Testamendi" (1686) tõlkijad Andreas ja Adrian Virginius, Bengt Gottfried Forselius, kelle uuenduslikele seisukohtadele toetus Johann Hornungi eesti keele grammatika (1693). Nende keelemeeste tööd panidki aluse ligi poolteist aastasada kestnud nn **vana kirjaviisi** traditsioonile, mille omakorda vahetas välja Eduard Ahrensi eesti keele grammatikas (1843, 1853) väljendunud **uue kirjaviisi** traditsioon, mille põhimõtteid rakendame teatud täiendustega tänapäevani.

Milles seisid Forseliuse uuendusettepanekud?

B. G. Forseliuse keelereformidest on dokumenteeritud teateid seoses põhjaeestikeelse Uue Testamendi tõlke ettevalmistamisega. Ta osales Liivimaa superintendent Johann Fischeri korraldatud piiblikonverentsil 1686. a Lindenhofi mõisas Põhja-Lätis ja 1687. a Pilistveres. B. G. Forseliuse esitatud keelelisi uuendusettepanekuid arutati Tallinna konsistoriumi istungil 12. jaanuaril 1687 a kümme päeva enne Pilistvere konverentsi.(14) Ta ettepanekud lükati kõrge kogu poolt küll tagasi, kuid selle protokollil alusel on meieni jõudnud Forseliuse ettepanekute sisu ja selle põhjal on olnud võimalik tuvastada XVII sajandi lõpul ilmunud aabitsate autorsust.

Esiteks soovitas B. G. Forselius aabitsast versaalid (suurtähed) kui lugema õppimist raskendavad konstruktsioonid ja võõrtähed *c, f, q, x, y* ja *z* välja jätta. Mainigim siin, et *f*-i eesti tähtede hulgast väljajätmist soovis juba J. Gutsloff, "kui asi oleks trükikojast puutumata."(15)

Teiseks tõi Forselius tähestikku uusi tähti, need on ta aabitsates *ä, ö* ja *ü*. Seega märkas ta vajadust tähistada eesti keeles olemaolevaid täishäälikuid vastavate tähemärkidega, mis on kasutusel tänapäevani. Varem vaadeldi neid kui saksa *a, o* ja *u* umlaute.(16)

Kolmandaks ei pidanud Forselius vajalikuks kasutada *h*-d vokaali pikendusmärgina, vaid vastava konsonandi tähistamiseks (*hel-de, kah-jo, tah-hak-sid*). Niisiis sai *h* oma foneetilisse funktsiooni. Lahtises silbis kasutab ta pika vokaali märkimiseks ühekordset grafeemi (*sa-ma, pä-le, hä me-le-ga*), kus Stahlil domineeris pikendusmärgina *h*, ja pikas kinnises silbis kahekordset vokaali (*uus, weel, eest, loot-wad, saat-ko*). Selle reformi põhjusena, ajendi või algtõukena on nähtud rootsi ortograafia mõju (17), sest on teada, et Bengti isa (või ka vanaisa) Johann Haquinus on sündinud Rootsis Umeås ja tulnud Eestimaaale Helsingist, olles eelnevalt õppinud Uppsala ülikoolis aastail 1626–1629.(18) Oletatavalt oskas Bengt Gottfried ka rootsi keelt ja tundis tolleaegseid rootsikeelseid kooliväljaandeid. Lisatagu veel, et ka soome keele pikka vokaali pole näiteks Mikael Agricola oma töödes *h* abil märkinud, vaid kahekordse (*taas, teet, täälle*) või ka ühekordse vokaaliga (*amun – 'aamun` mahan – 'maahan` cule -- 'kuule`*), pika *i* tarvis kasutas ta *ij*-d (*kijten – 'kiitan` lijateckin – 'liiateckin`*), pika *u* märgina sageli *w*-d või *wu*-d (*cwulla – 'kuulla`, wanna – 'uunna`*), pika *ä* märgina *äe*-d või *eä*-d (*käenne – 'käännä` häedh – 'hääth`*).(19)

M. Agricola "ABC-kiria" (1543) võis Forseliusele tuttav olla. Märkimata ei saa jätta ka seda, et esimeses lõunaeesti keelt käsitlevas J. Gutsloffi grammatikas (1648) on vokaali pikkuse esiletõstmiseks Stahli *h* asemel kasutatud hoopis tsirkumfleksi ja akuuti vokaali peal. Gutsloffi arvates on eesti vokaalide väärtus kolmesugune: pikk, tavaline ja peenendatud, kusjuures pikka vokaali märgib ta tsirkumfleksiga: *Kârn – 'kaaren, Sêrne – 'seerne` Lîsck – 'liisk`* tavalist ühekordse vokaaliga *Karw – 'karv` Seng – 'säng`* ja peenendatud vokaalideks on tal *ä, ö* ja *ü* (niisiis saksa keele umlaudid) *Pâssa – 'pöial` köllane – 'kollane`, püssut – 'vähe`* Pikalt hääldatavate peenendatud vokaalide peale paneb ta kaks punkti koos akuudiga *Hörma – 'hõõruma`*.(20) Eesti keele ülipikki vokaale on XVII sajandil märgatud "Agenda Parvas", kus neid on kirjutatud kahe tähe ja tsirkumfleksiga teise vokaali peal: *eên – 'ees` saâb, maâ, koôlnu* jt.(21) Vokaalide kolme pikkuse teadlikust tajumisest ja käsitlemisest saab rääkima hakata alles XIX sajandil. Lühikese vokaali märkimiseks muudeti silp kinniseks, s.o vokaalile järgnev konsonant kirjutati kahekordselt (*wer-re, pal-lun, käs-sud, wes-si*). Sellist märkimisviisi on peetud ülemsaksa ortograafia eeskujuks.(22)

Neljandaks tuleb nimetada asjaolu, et Forseliuse aabitsate alfabeedis ei ole klusiilide tähistustena *b, d, g*-d nagu saksa keele tähestikus tavaline. Paralleelselt *t d, k g* ja *p b* esitab ta ühesilbiliste konsonantühendiga lõppevate näitesõnade ees, kusjuures näitesõnad on jaotatud kahte rühma: helilistele konsonantidele järgnevad klusiilid on ühendis kirjas *g, b, d*-ga ja helitule *h*-le järguvad *k* ja *t* (*und, süld, mõrd, ladw, umb, amb, nilb, ärg, ölg, heng, hõng, käng, pung, säng* ja *oht, uht, ehk, tahk, taht, wiht, täht*).(23)

Peale ortograafiliste uuenduste on Forseliuse aabitsais ka vormiõpetuslikke parandusi, mis tuginevad rahvakeelele ja mida üksikasjaliselt analüüsib Paul Alvre.(24) Suurima mõjujõuga olid aga ta kirjaviisi uuendused, mis Johann Hornung oma grammatika lehekülgedel 1–5 jäädvustas.(25) Siinjuures ei saa mainimata jätta Erna Siiraku aastaid tagasi avaldatud arvamust, et Forseliuse poolt esitatud ortograafia reformimise nõuded olid tegelikult praktikasse kantud juba enne Hornungi

grammatika ilmumist. Seda kinnitavat Adrian Virginiuse Riias välja antud esimese lõunaestikeelse lauluraamatu "Wastsne Tarto Mah Kele Laulo Ramatu (1685) ja selle täiendatud teise trüki (1690) keel.(26) Uuendused leidsid osalist rakendust ka Virginuste tõlgitud "Wastses Testamendis" (1686). Senine ebakorrapärane märkimisviis asendus märksa süsteemipärasema ja lihtsamaga, eesti 8 vokaali said oma märgi, puudu jäi vaid *ō*, mille võttis kasutusele O. W. Masing 19. sajandi teisel kümnendil. Diftongid eristusid üksikvokaalidest, Hornungi grammatikas on loetletud koos näidetega 11 diftongi: *ai, ei, oi, ui, au, ou* (*nou, noudma, soudma, ou*), *äi, öi* (*söi, löi töi*), *öu* (*löukoer*), *ae, oe*. *h* grafeem hakkas täitma foneetilist funktsiooni, kadunud olid liittähed, võõrtähed ja võõrtäheühendid.

Eesti keele ülesmärkimise viisis oli jõutud sammukese lähemale rahvakeele hääldusele, võõras oli välja heidetud. Forseliuse-Hornungi kirjaviisi ehk vana kirjaviisi nõrgaks kohaks oli kaksikkonsonandi kahemõttelisus, sest see võis tähendada geminaati, pikka või ülipikka konsonanti, mis hääldamisel jaguneb kahte silpi (*warras* – `var-ras`) kui ka lühikest konsonanti, millega algab uus silp (*warras* – `va-ras`).

Sellest hoolimata läksid vana kirjaviisi põhimõtted eestikeelses kirjasõnas kasutusele. Sel moel kirjutati ja trükiti raamatuid 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel. Vana kirjaviisi traditsiooni kindlustas kahtlemata esimene piiblitõlge aastast 1739.

Niisiis jõudis Bengt Gottfried Forselius, kellele oli antud elupäevi vaid alla kolmekümne ja kelle eluküünla kustutasid Läänemere hallid veed, esitada piiblitõlkimise käigus ja aabitsate kaudu oma kirjaviisi uuendustepanekud. Need rakendusid pikemaajalise protsessi käigus ja kestsid eesti kirjakeele ortograafias ligi poolteist sajandit. Jäägu lõpetuseks Bengt Gottfried Forseliuse mõtted ta kirjust: "Jumal on andnud mulle seesuguse pea, et ma (ilma kiitlemata) suudaksin asjad hästi läbi mõelda; tahaksin kõik ajaliku sinnapaika jätta ja teenida oma eluaja väsimatu vaevanägemise ning usinusega suurt Jumalalt. Lõpuks, kas mina ka kõigest tõtt kirjutanud, seda näitab aeg."(27)

Viited:

1. *Julius Mägiste*, Kiri Lundist 16. VII 1946 (Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi katalogiseerimata osas).
2. *Liivi Aarma*, Kolme sajandi vanused aabitsad. – Eesti TA Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused. Tallinn, 1993, nr 42, v 1, lk 31–47.
3. *A. Saareste, A. R. Cederberg*, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised. XVI. Tartu 1925–1931, lk 238–252.
4. *Andrus Saareste*, Eestikeelsete kirjaliste mälestiste uudisleidudest. – Eesti Keel 1929, nr 3–4, lk 57–69.
5. *Andrus Saareste*, Op. cit. lk 62.
6. *Liivi Aarma*, Kolme sajandi vanused eesti aabitsad. – Eesti TA Toimetised, Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1993, nr 42, v 1, lk 31–47.
7. *Liivi Aarma*, Op. cit. lk 41.
8. Vt selle kohta *Paul Ariste*, Kakskeelsus ja mitmekeelsus. Rmt: Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega, Tallinn, 1981, lk 26–33.
9. *E. Kobolt*, Alamsaksa-aegsete eestikeelsete tekstide ortograafiast. – Eesti Keel, 1929, nr 7/8, lk 129–161.
10. *E. Kobolt*, Op. cit., lk 146 jj.
11. Vt selle kohta *Epp Ehasalu, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo*, Vanimad eesti keele tekstid ja sõnastik. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6, Tartu, 1997, lk 17 jj.
12. *Heinrich Stahl*, Anführung zu den Ehstnischen Sprach, Reval, 1637, lk 1.
13. *Julius Mägiste*, Haruldaste XVII sajandi raamatute ilmsikstuleku puhul. – Tulimuld, 1953, nr 10, lk 152.
14. *Villem Reiman*, Bengt Gottfried Forselius. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album III, Tartu, 1895, lk 19–21; *Andrus Saareste*, B. G. Forseliuse keelereformide käsitlemine Eestimaa konsistooriumis a. 1687. – Eesti Keel, 1929, lk 80–85; *Arnold Kask*, Eesti kirjakeele ajaloost I, Tartu, 1970, lk 65–71.
15. *Johannes Gutsclaff*, Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Grammatilisi vaatlusi

- eesti keelest. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tõlkinud ja väljaande koostanud Marju Lepajõe, Tartu, 1998, lk 33.
16. Vt selle kohta *Liivi Aarma*, Johann Hornungi grammatikast ning tema ja Bengt Gottfried Forseliuse koostööst. – Keel ja Kirjandus, 1996, nr 6, lk 399–406.
17. *Helmut Piirimäe*, Kes asutas Forseliuse seminari? – Keel ja Kirjandus 1984, nr 12, lk 727.
18. *Liivi Aarma*, Johann Hornungi grammatikast ning tema ja Bengt Gottfried Forseliuse koostööst. – Keel ja Kirjandus, 1996, nr 6, lk 403.
19. *Laila Lehikoinen, Silva Kiuru*, Kirjasuomen kehitys, Helsinki, 1998, lk 61 jj.
20. *Johannes Gutsclaff*, Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tõlkinud ja väljaande koostanud Marju Lepajõe, Tartu, 1998, lk 37 jj.
21. Vt *Andrus Saareste*, Agenda Parva (1622) keelest. – Eesti Keel, 1928, nr 7–8, lk 198, *Jaak Peebo*, Mis oli lõunaeesti kirjakeeles enne Wastset Testamenti? – Wastne Testament 1986. Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996, Tartu, 1996, lk 25.
22. *Paul Alvre*, B. G. Forseliuse aabitsate keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27 1980–1981, Tallinn, 1983, lk 47.
23. Vt *Andrus Saareste* publitseeritud aabitsaid teoses "Valimik eesti kirjakeele vanimaid mälestisi a. 1524–1739". Faksiimileväljaanne, Tartu, 1992, lk 247.
24. *Paul Alvre*, B. G. Forseliuse aabitsate keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27 1980–1981, Tallinn, 1982, lk 46–51.
25. *Johann Hornung*, Grammatica Esthonica, Riga, 1693.
26. *Erna Siirak*, Eestikeelse salmi ajaloost XVII sajandil. – Keel ja Kirjandus, 1962, nr 11, lk 692.
27. *Lembit Andresen*, Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius, Tallinn, 1991, lk 53.

LIIVI AARMA

Tallinna Pedagoogikaülikooli professor

KUKK KIRIKUTORNIS JA AABITSAS

Käesolev artikkel on ilmunud populaarteaduslikus vormis 1991. aastal ajakirjas Horisont (nr 12, lk 30–32). 1999. aastal on kuke teemal ilmunud Mall Hiimäe kaastöö *Aabitsakuke usundilisest taustast* (Forseliuse Sõnumid nr 6, lk 17–20).

Oleme harjunud, et mõne Eesti kiriku tornis ja vanade aabitsate kaanel ilutseb uhke kukk. Aabitsaraamatule on kukk nimegi andnud – kukeaabits. Hoopis vähem teame, kust on selline kuketraditsioon alguse saanud ning mis on sümboli tagapõhjaks. Rahva vaimuvara koguja Matthias Johann Eisen on oma ülevaates *Kukk kirikutorni otsas* kirjutanud, et Euroopas pandi kukk juba paganluse ajal kõrgele hiiepüha otsa. Kukk kaitses ümbrust ja selle elanikke kurja ja kahju eest (Eisen 1926, 351–358). Ristiusk aga võttis kuke kui kurjade vaimude vaenlase sümboli paganlusest üle. Nii on Prantsusmaalt teateid, et kukk seisnud seal kirikutornis juba XII sajandi alul ja Lõuna-Saksamaal olnud samasugust pilti näha paarsada aastat varemgi. Aabitsa tagakaanele ilmus kukk pärast usupuhastust. Kuidas sattus kukepilt aabitsasse – raamatusse, millest algab lugema-kirjutama õppimine? Küsimus on seda huvitavam, et kukeaabits oli pikka aega levinud pea kõigis Euroopa luteri usu maades ning tänapäeva eri maade aabitsaurijail tuleb paratamatult kokku puutuda oma maa kukepildi päritolu ja ilmutamise aja väljaselgitamisega.

Esimese kukeaabitsa otsingul viivad jäljed reformatsioonijärgsele Saksamaale, selleks ajaks oli aabits kui raamatuliik välja kujunenud.

Lapse lugema õpetamiseks hakati trükitehnika ajastul trükkima vastavaid materjale. Enne seda õppis renessansiaegnegi koolipoiss tundma tähti, lugema silpe, sõnu, lauseid, nagu varem Vanas

Kreekas, Roomas ning keskajal. Samal moel jätkus lugemaõppimine sajandeid hiljemgi. Aabitsaraamatu alguslähed on Itaalia renessansis, kus kasutati lugema õppimiseks üksikuid lehti (*la tavola*) või kaarte (*la carta*) alfabeedi tähtedega. Kui lehtedel ruumi jätkus, siis oli seal ka paar rida silpe ja paar rida tähtsamaid palveid. Tähestiku alguses seisis alati rist.

La tavola oli väike puust tahvel, millesse olid tähed sisse lõigatud või millele oli kinnitatud paberileht alfabeediga, mis omakorda oli kaetud õhukese läbipaistva sarvkihiga (siit ka ingliskeelne nimetus *hornbook*), et kaitsta paberit laste sõrmede eest. Tahvlitel oli tavaliselt käepide, nii et laps võis ühe käega seda hoida ning teisega tähti joonistada. Kahjuks ei ole ühtki varast renessansiaegset käsikirjalist sarvtahvlit säilinud.

Itaallased kirjeldasid lugema õppimise algastet kui psaltri lugemist. Sama põhimõte võeti üleeuroopaliselt kasutusele esimeste aabitsate koostamisel nii katoliiklikus kui reformeeritud kirikus. Sellisel lühipsaltril olid mõned leheküljed, mille sisuks oli alfabeet, silbid, usuõpetuse põhitõed, palved, mõningad psalmid ja lisamaterjal. **Käsikirjalise raamatu** ajastul kirjutajad, kes kopeerisid ja müüsid manuskripte, valmistasid ja müüsid ka käsitsi kirjutatud tähestikutahvleid ja aabitsaid. Viimati nimetatud ja ladina keele grammatikaraamatud moodustasid olulise osa kirjutajate – *skribade* – ärist. On säilinud vaid üks printss Massimilio Sforza jaoks koostatud 10-leheküljeline illustratsioonidega aabits aastast 1496.

Trükitud raamatu algaegadel kujunesid tavaliseks trükiseks alfabeeditahvlid ja aabitsad, need on üks enimtrükitud liik inkunaableid, mis pole aga säilinud, sest nende kasutamise eesmärk tagas nende kindla hävingu. Vanimad säilinud Itaalia aabitsad on aastatest 1575 ja 1578. Raamatud olid väikeses oktaavformaadis, trükitud musta ja punase värviga gooti kirjas, puulõikeliste illustratsioonidega, esimeses aabitsas oli 32 lk (ladina ja itaalia keeles) ja teises 12 lk. Lühem aabits sisaldas alfabeeti, silpe, palveid ja psalme, mahukama aabitsa teise osa moodustas tüüpiline katoliiklik usuõpetusmaterjal. 32-leheküljeline aabits oli trükitud koopiana vellumile (nahale), ta ei olnud mõeldud praktiliseks asutamiseks ja on just seetõttu säilinud.

Kuigi aabitsad ja tähestikutahvlid olid tavaliselt iseseisvatel paberilehtedel, võidi neid ühendada ka mõne teise kooliõpikuga. Nii näiteks sidus kuulus Aldus Manutius oma ladina grammatika aabitsamaterjaliga. Manutiuse grammatikat anti aastail 1493–1586 välja 29 trükki ning see sisaldas alfabeeti, 4–5 lk silpe (rohkem kui üheski varasemas aabitsas), seejärel ladinakeelseid usuõpetustekste, psalme ja palveid.

Samal ajal oli rahvakeelsetel aabitsatel teine eesmärk – neist pidi kodus õppima nii lugema, kirjutama kui arvutama. Tihti oli alfabeet esitatud kolmes trükišriftis, et lugeja saaks neid hiljem hõlpsasti eri šriftide lugemaõppimiseks kasutada. Itaalias trükitud ladina- ja itaaliakeelsed alfabeeditahvlid ja aabitsad muutusid vähe 16. sajandist 19. sajandi keskpaigani, nad algasid muutumatult risti ja alfabeediga, mõnikord järgnesid neile silbid, siis Pater Noster = Meie Isa palve (tihti silbitatuna lugemise hõlbustamiseks). Seejärel tulid ülejäänud tähtsad palved nagu Ave Maria, laulud ja psalmid. Tihti olid lisatud lehed numbrinäidistega ühest sajani, mõned suuremad numbrid või terve lehekülj numbrite tabeleid. Tavaliselt oli lehekülgede arvuks kas 12, 16 või 32 lk.

Nendes aabitsates ei olnud tagakaanel kukepilti. Kukepildi aabitsasse trükkimise eesmärgi ja esimese trükipaiga kohta on esitatud kaks erinevat seisukohta. Pikka aega on käibel olnud variant Lüübeki trükkalast Johann Balhornist, kes läbi sajandite meieni jõudnud teadete järgi aabitsaraamatut sisuliselt parendas ja tõi uuendusena aabitsasse kuke (Eichholz 1800, 1305, 1321). Samas nenditakse, et Balhorn muutis parendamise asemel asja hoopis halvemaks. Balhorni kukeaabits sattus pilke alla, sellest annavad tunnistust ka 19. sajandi keskpaigas elanud saksa luuletaja Friedrich Hebbeli (sünd. 1813) mälestused. Kirjanik pajatas värvikalt, kuidas ta sajandi algul kooliteed alustas, Balhorni isemuneva kuke pildiga aabits kaenlas.

Balhorni-teooria vastu astus 1959. aastal autoriteetne saksa trükikunsti uurija Josef Benzing, kes on nimetanud juttu Balhorni aabitsast ja isemunevast kukest pelgaks väljamõeldiseks, kuna ühtki sellist trükkali eluajal trükitud aabitsat pole säilinud (Benzing 1959, 9–19). Josef Benzing seob kuke traditsiooni hoopis Oderi-äärse Frankfurdi trükkali Johann Eichhorni aabitsaga (ca 1575), mis pole samuti säilinud, selle usaldusväärne kirjeldus aga küll. Benzingi arvates paigutas trükkal Eichhorn

kuke aabitsasse Frankfurdi linnavapi eeskujul, millel on samuti kujutatud kukke (Benzing 1959, 14). Eichhorni aabitsakukke nimetas Benzing sammuvaks kukeks, s.o kukk on sammuvast asendis nagu Frankfurdi vapikukk. Selle teooria järgi tähistas kukepilt vaid paika, kus aabits on trükitud.

Sellise lähenemisnurgaga ei ole paljud uurijad siiski nõus, sest vaevalt oleks pelgalt trükkimise kohta märkiv kukk nii laialt levinud. Just Josef Benzing märgib, et 16. sajandi lõpul oli kukel aabitsa tagakaanel kindel koht üle terve Saksamaa. Tema arvates kadus kukepilt saksa aabitsaist 19. sajandi alguseks. Uurija Ingeborg Willke kinnitab aga, et 19. sajandil oli kukepildil veel kindel koht Põhjamaade aabitsais (Willke 1965, 134) ning sama võib väita ka Eesti ja Läti kohta.

Ingeborg Willke ning paljud teisedki varasemad uurijad kalduvad arvama, et Johann Balhorni nn *parendatud aabits* ikkagi kunagi ilmus. Parenduse sisu kohta uurijatel selget arusaamist pole. 1903. aastal kirjutas Artur Kopp, et pole õnnestunud kindlaks teha, millist pilget provotseerivat või silmatorkavat uuendust tõi Balhorn aabitsaraamatusse (Kopp 1903, 169–191). Küll on aga tänapäeval säilinud üks kukeaabits, mille pilt vastab Balhornile omistatud aabitsakuke kirjeldusele: kannusteta kukk, kolmekordne pael ümber kaela, selja taga korv munadega ja ees väike kukepoeg. Kahjuks ei ole aabitsas andmeid väljaandmiskoha, -aasta ega trükkali kohta (Willke 1965, 147–148), Paul Hennigi arvamuse järgi on see trükitud 16. sajandi viimasel veerandil (Hennig 1908, 9). Huvitav on too aabitsapilt selle poolest, et taolist kompositsiooni – kukk koos munakorvi ja tibuga – tollal rohkem kusagil ette ei tule. Küll aga kohtab täpselt samasugust aabitsakukke ilma munakorvi ja tibuta kirikutorni soklil Saksamaal, Rootsis, Soomes, Eestis, Lätis, Poolas jm.

Kogu loole annavad vahest selgitust suure ajaloo huviga baltisaksa koolimehe Christian Eduard Pabsti (1815–1882) märkmed. Tema andmeil andis auväärne Vestfaalis sündinud ja 1528. aastast Lüübeki trükkaliks olnud Johann Balhorn välja uue aabitsaraamatu noorsoole, lisades "*Verbessert durch Johann Balhorn*". Raamatuke sisaldanud põhiliselt luteri usu põhitõdesid: Issameie Palve, kümme käsku jne. Aabitsa tagakaanele oli lisatud kirikutornist pärit sümbol – kukk – kristlaste valvusele kutsuja, et mitte võõraid mune pesasse ei pandaks, st et õige usu asemel väärusku ei õpetataks. Tolle munakorvi ja selle tähenduse ümber tekkisid erimeelsused; nii süüdistasid katoliku preestrid, et korvikeses on Balhorni enda poolt pandud munad, st trükkal on sellise sümboliga justkui isiklikku usunägemust pakkunud tõelise ristiusu asemel ning kukk valvavat vaid Balhorni tõde ja tema varandust (EAA, f. 854, 7, 662). Selline asjade seletamine näib tõele väga lähedal seisvat. Lihtrahvas vaevalt et eriti palju katoliiklaste ja luterlaste usuvõitlusest aru sai, kuid et Balhorni kukk munakorviga pilkealuseks oli saanud, siis seletas rahvas pilget omal tasandil – nimelt *isemuneva kuke* kaudu.

Millal Balhorn kuke pildi aabitsasse lisas, jääb teadmata, sest koolilapse esimesed raamatud – aabitsad – on enamuses "ära loetud". Nii on teateid esimestest Lüübekis trükitud aabitsatest aastast 1539, kuid neid ei ole tänapäeval keegi näinud. Lüübekis oli mitmeid trükkaleid ja trükikodasid, Balhornide trükikoda oli üks neist. Kõigepealt töötas siin Johann Balhorn *sen* (1528–1573) ja seejärel Johann Balhorn *jun* (1573–1603), kokku ligi kolmveerand sajandit. Teadaolevalt oli Johann Balhorn *sen* üks esimesi varajasi trükkaleid, kelle trükitoodangu suure osa moodustasid kooliraamatud. Kõige

Õpetav kukk 18. sajandist (tagaplaanil kiriku interjäär). Selle kuke trükkimiseks kasutatud trükipakk asus alguses Tallinnas, hiljem sattus Riiga.

Balhorni kukk. Aabitsakukk Saksamaalt, arvatavasti 16. sajandi lõpust. Kukku seisab kuuenurksel soklil, tema ees on tibupoeg ja selja taga munakorv – täpselt Balhorni isemuneva kuke kirjelduse järgi.

vanem säilinud Balhorni ladinakeelne ABC-raamat 1553. aastast on Rootsikuninglikus raamatukogus, trükitud Johann Bugenhageni rajatud Lüübeki ladinakooli *Katarineum*'i jaoks. Kuna sellest on säilinud 8 lehte, võivad uurija Isak Collini arvates kadunud olla aabitsat köitnud lehed. Tagumise lehe siseküljel võinuks olla ka kuke pilt. Samale koolile oli Lüübekis trükitud rehkendusraamatuid aastast 1547 ning 1554, *Mattheus Judexi Corpus Doctrinae* 1571 jt (Collin 1920, 12, 13).

Et aga Balhornid teiste kooliõpikute seas ka aabitsaraamatu pealdisega "Parendatud Johann Balhorni poolt" (*Verbessert durch Johann Balhorn*) kord käibe oleid lasknud, tõendab Paul Hennigi publikatsioon ühest hilisemast trükisest. Uurija leidis dateerimata kukeaabitsa tagakaane, millel on kukk munakorviga. Mõlemal aabitsal on ühesugune kukepildi salm, mida Ingeborg Willke peab üheks vanemaks ka Taanis ja Rootsis: Üles! Üles! Teie, lapsed, pange riided selga! Kell on kuus, teid äratab kukk! (Willke 1965, 148).

Christian Eduard Pabst märgib, et Balhorn oli lisanud aabitsaraamatute tähestikku kaksikkonsonante, nagu ff, ll, mm, ss. Kui nüüd jälgida aabitsa tähestikke, siis paljud vanemad aabitsad sisaldavad kahekordseid konsonante nagu ff ja ss, need on isegi 1543. aastal ilmunud Michael Agricola aabitsas (vt Kotkaheimo 1989, 47–48).

Pöörates tähelepanu ka aabitsakukkede asendile, tuleb märkida, et tegelikult on aabitsais olnud ainult kaks enamlevinud kukepildi varianti. Esimesel juhul seisab kukk kahel jalal kirikutorni kuuenurksel soklil, pael kolm korda ümber kaela. Kolmekordse paela tõlgenduseks on Piiblist tuntud Jeesuse sõnad Peetrusele: *enne kui kukk on homme hommikul laulnud, oled sa kolm korda öelnud mind mitte tundvat*. Tinglikult saaks seda pilti nimetada Balhorni aabitsakukeks.

Teise laialt levinud variandina kohtame sammuvast asendis kukke, parem jalg üles tõstetud nagu Frankfurdi vapilinnulgi. Pole võimatu, et selle nn õpetava kuke eeskujuks on olnud Frankfurdi linnavapi sammuvast kukk (Josef Benzing pidas seda sammuvast kukeks). Too õpetav kukk ei seisa enam kuuenurksel soklil, vaid on toodud tornist kirikusse. Ülestõstetud jalas on kepp, mille abil ta õpetab kanapoegadele ja kahele tagapool olevale õpilasele aabitsast tähti, sõnu või noote. Eesti ajaloolane Vello Helk, kes on uurinud Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus eesti vanemaid aabitsaid, on viimatinimetatud kukke kirjeldanud kui valgustussajandi esindajat, vaba ja autoriteetset õpetajat, kes seisab – ikka ühel jalal nagu agaral kukel kombeks – ja näitab, nokk lahti, kepiga tahvlile (Helk 1991, 7–12).

Kaks erinevat kuketüüpi on aabitsais kujutatud ka erinevais vaates. Nn Balhorni kuke nokk jääb raamatu tagakaanel paremale poole, õpetaja rollis kukel on nokk tagakaanel eranditult vasakul pool, nagu ka Frankfurdi vapilinnul. Teadaolevalt kõige vanem (kindla trükkimiskoha ja -ajaga) nn Balhorni kukega aabits on säilinud Cambridge'is. See on Königsbergi trükkali Georg Osterbergi 1578. aastal trükitud poolakeelne aabits. Kukki õpetaja rollis – sellise kompositsiooniga vanim aabits on trükitud 17. sajandi lõpul Tallinnas. Selle aabitsa 1718. aasta järeltrükk on põhjalikult kirjeldanud Johann Heinrich Rosenplänter.

Millal ja kuidas jõudis aabitsakukk Saksamaalt Läänemere kaldale? Rootslastel on täpselt teada, kuidas kukepilt nende maale jõudis. 1637. aastal ilmus Västeråsis aabits nn Balhorni kirikutorni soklil seisva kukega, ning on teada, et selle tõi Saksamaalt sisse magister Laurentius Nicolai Blackstadius (surn 1640). Magister õppis Wittenbergis ja Helmstedtis 1616. aastani. Kui L. N. Blackstadius Västeråsi tagasi pöördus, kinkis ta piiskop Johannes Rudbeckiusele kaasatoodud kukepildi trükipaku, mida 1629. aastal aabitsa väljaandmisel kasutati (Willke 1965, 94–96).

Samasugune nn Balhorni kukepilt ilutseb Tartu Ülikooli raamatukogus Riia (läti keelse) aabitsa defektsel poognal, arvatavasti aastast 1683. Nimetatud aabits, nagu ka Lundi Ülikooli raamatukogus säilinud eestikeelsed kukepildiga aabitsad aastast 1694 ja 1698, trükiti kindralsuperintendent Johann Fischeri (1633–1705) trükikojas, mille tehniliseks juhatajaks oli trükkal Johann Georg Wilcken (u. 1640 Saksamaal – 1702 Riia). Esimene Eestis trükitud kaanekukk on teadaolevalt pärit 1688. aastast, Tallinna trükkali Christoph Brendekeni trükikojast. Johann Heinrich Rosenplänteri sama aabitsa 1718. aasta kordu-trüki kirjeldustest loeme, et aabitsa 16. leheküljel s.o tagakaanel, ilutses kukk kahe õpilase ja kahe tibupojaga (Rosenplänter 1822, 66–69). Sellist trükipakku kasutas Tallinna trükkal Christoph Brendeken. 17. sajandi lõpul kasutati seega eestikeelset koolikirjandust väljaandvates trükikodades

erineva kompositsiooniga aabitsakuke trükipakkusid. 18. sajandil need erinevused kadusid, sest õpetava kuke pilt koos õpilaste ja tibupoegadega on seejärel aabitsapildiks nii Riias kui Tallinnas. Kukepildi vahetus Riias on selgitatav Põhjasõja-järgse trükinduse olukorraga. 1714. aasta alguses pidi Frölich oma ladina ja saksa trükivarustuse Peeter I käsul kokku pakkima ja Peterburi saatma, et Peeter I saaks oma uues pealinnas ajakohase trükikoja sisse seada. Frölichile oli küll lubatud kõik mõne aja möödudes tagasi saata, aga ainult lubaduseks see jäigi. Kuus aastat hiljem ei olnud Frölichile veel ühtki kopikat makstud tema Peterburi saadetud varanduse eest. Frölich oli energiline mees ja saavutas, et Peeter I uuendas 1724. aastal tema privileege. Ta muretses uue sisseade ja 1727. aastal trükkis Frölich ka *lõunaeestimurdelise Wastse Testamendi* teise trüki (Buchholtz 1890, 183–196; Annus 1990, 30, 46). Võib arvata, et Samuel Lorenz Frölich muretses ka uue, õpetava kuke pildiga trükipaku. Sedasama tegi ka Tallinna noor trükkal Jacob Johann Köhler 1736. aastal, sisustades oma trükikoja uue Saksamaalt tellitud trükivarustusega, valmistamaks ette esimese eestikeelse täispiibli trükkimist. Alates Köhlerist oli kasutusel, nagu varem Riias, kirikusoklil seisva kuke pilt (säilinud Tallinnas trükitud ladina ja rootsi aabitsad aastaist 1758, 1769).

Kõik kolm Kopenhaagenis säilitatavat aabitsat on pärit Riia trükkali trükikojast, mida tõendab Frölichi nimega aabitsakuke pildi alune kirjutis aastast 1741. Täpselt sama pilt ilma allkirjata on ka kõige mahukamal Kopenhaageni (põhjaeestimurdelisel) aabitsal, mille laopilt on võrreldes teistega väga korrektne ja kaunis ning seega pärineb tõenäoliselt Frölichi trükikoja uue ja parema sisustuse ajast. Et lugeja ise veenduks Lundis ja Kopenhaagenis säilinud aabitsate lihtsa ja suhteliselt hea ortograafia olemasolus (sama ortograafiat järgib hiljuti leitud arvatavasti 1783. aastal Tallinnas trükitud aabits), võrdleme neid Heidrichi u 1690. aasta katekismustabeli ja 1689. aastal Tallinnas Brendekeni trükitud katekismusega.

1.

Lundi lõunaeestikeelne 1698:	kristlikko oppusse wiis pätükki
Kopenhaageni lõunaeestikeelne 1741:	kristlikko oppusse wiis pätükki
Lundi põhjaeestikeelne 1694:	risti õppetusse wiis pätükki
Kopenhaageni põhjaeestikeelne aabits:	risti õppetusse wiis pätükki
Kopenhaageni mahult suurem aabits:	Kristlikko õppetusse Wiis Pätükkid
Lindforsi aabits (u 1783):	Meie risti õppetusse wiis Peatükki
Brendekeni katekismus 1689:	Meye Risti-Oppetusse wihs Päh-Tükkit.
Heidrichi katekismustabel u 1690:	se põha risti usck oppeb ehck

2.

Lundi lõunaeestikeelne 1698:	Eesmänne pätük omma jumjala kümme käsku
Kopenhaageni lõunaeestikeelne 1741:	Eesmänne pätük omma jumjala kümme käsku
Lundi põhjaeestikeelne 1694:	Essimenne pätük ommad jumjala kümme kässud
Kopenhaageni põhjaeestikeelne:	Essimenne pätük on jumjala kümme kässud
Kopenhaageni mahult suurem:	Essimenne Pätük on Jumjala kümme Kässud
Lindforsi aabits (u 1783):	Essimenne peatük Jumjala kümnest Kässust
Brendekeni katekismus 1689:	Essimenne PähTük ommad nehd Jumjala Kümme Keskut
Heidrichi katekismustabel u 1690:	Need kümme Jumjala kesckut

3.

Lundi lõunaeestikeelne 1698:	eesmänne käsk: sinnul ei peä mitte
Kopenhaageni lõunaeestikeelne:	eesmänne käsk: sinnul ei peä mitte
Lundi põhjaeestikeelne 1694:	essimenne käsk: sinnul ep pea mitte
Kopenhaageni põhjaeestikeelne 1741:	essimenne käsk : sul ei pea mitte
Kopenhaageni mahult suurem:	Essimenne Käsk. Sinnul ei pea mitte
Lindforsi aabits (u 1783):	Essimenne Käsk Sul ei pea mite

Brendekeni katekismus 1689:
Heidrichi katekismustabel u 1690:

Essimenne Kesk: Sinnul ep peawat mitte
Se on: Meije ep peame tapma, rickma

4.

Lundi lõunaestikeelne 1698:
Kopenhaageni lõunaestikeelne:
Lundi põhjaestikeelne 1694:
Kopenhaageni põhjaestikeelne 1741:
Kopenhaageni mahult suurem:
Lindforsi aabits u 1783:
Brendekeni katekismus 1689:
Heidrichi katekismustabel u 1690:

muid jummalid ollema minno een
muid jummalid ollema minno een
tõised jummalad minno ees ollema
teised jummalad ollema minno kõrwal
muid Jummalaid ollema minno ees
teisi Jummalaid ollema minno kõrwal
tõiset Jummalat Minno ehs ollema
mitte wöyrat Jummalat piddama/kudt ommat keick

5.

Lundi lõunaestikeelne 1698:
Kopenhaageni lõunaestikeelne:
Lundi põhjaestikeelne 1694:
Kopenhaageni põhjaestikeelne 1741:
Kopenhageni mahult suurem:
Lindforsi aabits u 1783 :
Brendekeni katekismus 1689:
Heidrichi katekismustabel u 1690:

sinna pead pühha päwa pühhitsema
sinna peät pühhä päiwä pühhendämä
sinna pead pühha päwa pühhitsema
sinna pead pühha päwa pühhitsema
Sinna pead pühha Päwa pühhitsema
Sinna pead pühha Päwa pühitsema
Sinna peat Pöha=Pähwa pöhizema
P. pehwa ninck Sanna pöhax piddama

6.

Lundi lõunaestikeelne 1698:
Kopenhaageni lõunaestikeelne:
Lundi põhjaestikeelne 1694:
Kopenhaageni põhjaestikeelne 1741:
Kopenhaageni mahult suurem:
Lindforsi aabits:
Brendekeni katekismus 1689:
Heidrichi katekismustabel u 1690:

sinna ei peä mitte himmustama omma lähembätse
naist/sullast/näütsikut/töbrast/ ehk kik mes temmä perrält om
sinna ei peä mitte himmustama omma lähembätse naist
sullast/näütsikut/töbrast ehk kik mes temmä perrält om
sinna ep (mitte) himmustama sinno liggimesse naist /sullast
/ümmardajat/weist ehk keik mis temma pärralt on.
sinna ei pea mitte himmustama omma liggimesse naist
/sullast/ümmardajad/weist ja keik mis temma pärralt on.
Sinna ei pea mitte himmustama omma Liggimesse Naist
/Sulast/ümmardajad/weist ellik keik me temmma pärralt on
Sinna ep peat mitte tachtma sünno LehembesseNaise/Sulla-
se/Tüddrukko/ Weixet/ ehk keik/ me temma perral on.

KASUTATUD ARHIIVIMATERJALID JA KIRJANDUS:

1. Eesti Ajalooarhiiv, f 854, nim 7, s 662 (Christian Eduard Pabsti käsikirjaline materjal).
2. Eesti Kirjandusmuuseum, ÕESI kogu, Johann Heinrich Rosenplänter, Bibliotheca Esthonica, I 66–69.
3. Endel Annus. Eestikeelse Piibli väljaandmisest ja levitamisest. Eestikeelse Piibli bibliograafia. – Raamatuloolist. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised I. Tallinn, 1990. Lk 12–55.
4. Josef Benzing. Zur Entstehung der Hahnenfibel. – Philobiblion, 1959. Lk 9–19.
5. Arend Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. Riga, 1890.
6. Isak Collin. Den Balhornska ABC-Boken. – Nordisk Tidskrift, 1920. Lk 7–13.
7. Friedrich W Eichholz. Johann Ballhorn, der verbesserer; zugleich Etwas über den Fibel Hahn. – Allgemeiner Literarischer Anzeiger 1800. S. 1305–1321.
8. Johann Matthias Eisen. Kukkirikutorni otsas. – Eesti Kirjandus, 1926. Lk 351–358.

9. Vello Helk. Haruldasi eesti trükiseid Kopenhagenis. – Tulimuld, 1991. Lk 1, 7–12.
10. Paul Hennig. Alte Fibeln.– Zeitschrift für Bücherkunde 1908/1909, Heft 1, April 1908. S 1–15.
11. Albert Kopp. Von allerley Ballhornerey. – Zeitschrift für Bücherkunde 1902/1903. S 169–191.
12. Liisa Kotkaheimo. Suomalaisen aapisen viisi vuosisata. Aapisten sisältö ja tehtävät kansanopetuksessa. – Joensuu Yliopiston kasvatustieteellisiä Julkaisuja. Nr. 10. Joensuu, 1989. 350 lk.
13. Ingeborg Willke. ABC-Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland. Lund, 1965.

VELLO PAATSI

Tallinna Pedagoogikaülikooli doktorant, Tartu Ülikooli kunstide osakonna lektor
ILMAR VOLTRI, kodu-uuriija, Tartu

LABI ANDRES, IGNATSI JAAGU KOOLIVEND

B. G. Forselius ja tema seminar on eesti kultuuriloos hästi tuntud. Tunduvalt vähem leidub andmeid seal õppinud poiste kohta. Teada on pisut üle kümne nime, lisaks pudemeid nende elukäigust. Tõsi, meeldiva erandina tõuseb siin esile Ignatsi Jaak, kellest teame natuke enam, seda tänu V. Reimani ja I. Piiri uurimustele.¹ Ignatsi Jaagu eluteed Palupera mõisa Kavandu külast Forseliuse seminar ja seal õppimist käsitleb ka H. Salu romaan "Õnneraha. Romaan Rootsi ajast" (Toronto, 1953). Teiste Forseliuse kasvandikega pole tõsiselt tegeldudki. Meetrikaraamatute, revisjonide ja kirikuvisitatsioonide napid sissekanded küll sellist võimalust pakuvad, ent töömahukus ja ette teada kasin tulemus on uurijaid sellest teemast eemale hoidnud.

Kambja pastor Albrecht Sutor märgib Ignatsi Jaagu elulugu käsitlevas kirjas 23. märtsist 1734 ülemkirikueestseisjale ka Jaagu elusolevaid koolivendi Labi (Labbi) Andrest Haaslava ja Kolga Märdi Toomast Vana-Kuuste mõisast. Sutori kirja avaldas esmakordselt trükkis baltisaksa õigusajaloolane Fr. G. Bunge (1802–1897) ajakirjas "Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands" aastal 1845.² Hiljem on Labi Andrest korduvalt maininud prof L. Andresen, I. Piir jt.³

26. veebruaril 1683. aastal märgitakse Kambja kirikuvisitatsiooni protokollis lugeda ja kirjutada oskava köstri ning koolmeistri Jacob Kochi kõrval eestlastest kirikuvõõrmündreid Labe Jaaku ja Terraste (Tõõraste) Hansu.⁴ Labe Jaak on tõenäoliselt Andrese isa. Surmkindel ei saa küll olla, sest säilinud Kambja meetrikaraamatud algavad alles aastast 1719. Vanemad raamatud on Põhjasõja keerises kaotsi läinud. Seetõttu pole võimalik täpselt öelda ka Labi Andrese enda sünniaega. Et Ignatsi Jaak ja Labi Andres olid koolivennad, võib oletada, et ka Andres sündis umbes 1670. aasta paiku nagu Jaakki. Andrese sünnikoht Labi talu Valgse (Tõõraste) küla Haaslava mõisavallas jääb otse Piiskopimõisas asunud seminari külje alla. Millal Andres seminaris õppis, selle kohta siinkirjutanutel andmed puuduvad, ent oletada võib aastaid 1684–1686, mil seal õppis Ignatsi Jaak. Kas Andres pidas pärast seminari lõpetamist Haaslaval ka koolmeistriametit, sellest allikad ei kõnele. Ent see ei pea ilmtingimata tähendama, et mees seda ei teinud. 1731. aasta adramaarevisjonis märgitakse Labi Andrest Haaslava mõisa kiltrina ja 1744. aastal Haaslava ja Hilja mõisa adramaarevisjonis ühe hirsnikuna (õiguseleidjana) (Rechtsfinder), seega tollase eestlase jaoks üsna tähtsates ametites. Labi Andrese vendadest-õdedest elas Põhjasõja koledused üle tõenäoliselt ka tema vanem vend Jaan, keda kohtame Labi talus aastail 1721–1731. 1735. aasta jaanuaris leiame Labi Jaani surmasissekandest eestikeelse märkuse "wagga mees"⁵ Labi Andres oli abielus Anuga (Anno). Koos on abikaasad olnud laste ristimisel vadereiks üle 30 korra, seega auväärased inimesed kihelkonnas. Andrese lastest õnnestus kindlaks teha Võnnu kirikus 16. septembril 1711 ristitud Jüri (surnud 1788),⁶ teiste kohta kindlad andmed puuduvad. Forseliuse õpilane ja Ignatsi Jaagu koolivend Labi Andres lahkuib siit ilmast 1744. aasta detsembris. Täpne surma kuupäev ja põhjus meetrikas puuduvad. Seega elas Andres umbes 75 aastaseks. Tema naine Anu järgneb abikaasale mais 1748. Labi Andrese poeg Jüri abiellub Läti (Lätti) Otto Annega (1731). Jüri oli pikka aega Kambja kirikuvõõrmünder (umbes aastail 1750–1782). Abielust sünnib 14 last, esimesena 27. mail 1733 Jaak. Sellest mehest saab Haaslava mõisavallas

esimene pikemat aega tegutsenud koolmeister, kes ise elas Igevere külas. Vastavalt Liivimaa kindralkuberner G. v. Browne'i patendile 18. aprillist 1765 asutati ka Kambja kihelkonda uusi kooli. Mõrakülas (Aardlakülas) Haaslaval hakkas lapsi õpetama sama aasta septembrist Labi Andrese pojapoeg Labi Jaak (1733–1806). Välistada ei saa võimalust, et Jaaku õpetas kodus vanaisa Andres. Labi Jaagul oli 11 last. Tema ainus poeg võetakse soldatiks 1797. aastal. Ka Vana-Kuuste mail leidub Labi-nimelisi, kes neist olid Andrese sugulased, jääb lahtiseks. Perekonnanimede panemisel saavad Labid perekonnanimeks Laaber.

16. juuni 1786. aasta koolivisitsioonil märgitakse, et Haaslaval Mõrakülas on uus korstnaga koolimaja nagu seda pole kuskil mujal. Koolmeister Labi Jaak saab vallalt palgaks 6 vakka rukist aastas ja kasutab kahte vakamaad mõisamaad. Koolis käivad 30 last.⁷ Ilmselt pidas Jaak koolmeistriametit elu loojanguni. Veel 1803. aasta detsembris kiidetakse koolmeistrit kui korralikku inimest, kellega on rahul ka kirikuõpetaja. Just Labi Jaaku ja tema kooli peab oma ajaloo alguseks Sillaotsa Põhikool Tartumaal.

Kolga Märdi Tooma kohta ei õnnestunud täit selgust saada. Tema suguvõsa on väga suur ja selles leidub mitmeid samanimelisi mehi. Kindel on, et Kolga Märdi Toomas pärines Voorekülast.

KASUTATUD ALLIKAD:

1. W R(eiman). Bengt Gottfried Forselius. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas leht. Tartu, 1895; V. Reiman. Ignati Jaak. – Sirvilauad. Eesti rahva tähtraamat 1899. aasta jaoks. Tartu, 1898; I. Piir, S. Vahtre. Ignat(s)i Jaagu elukäik. – Forseliuse Sõnumid 1/1995. Tartu. Lk. 9–1.
2. Fr. G. v. Bunge. Zur Geschichte des Bauernschulwesens und der Leibeigenschaft in Livland. – Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. IV/ 1. Dorpat, 1845. S. 105–10.
3. L. Andresen. Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991; I. Piir. Historiograafilisi märkmeid eesti talurahvakooli alguse asjus. – Kleio 5/6, 1992. Lk. 16–20.
4. EAA, f 1255, n 1, s 55.
5. EAA, f 1255, n 2, s 1.
6. EAA, f 3172, n 2, s 8.
7. J. Rennit. Mis räägivad Kambja kirikuraamatud Kambja kirikust ja kogudusest? Jurjev (Tartu), 1899.

ALEKSANDER ELANGO, Tartu Ülikooli dotsent
B. G. Forseliuse Seltsi auliige

PEETER PÕLD JA TARTU ÜLIKOOI

Sel ajal, kui Peeter Põld (12.07.1878–01.09.1930) oli Eesti hariduselu tüüri juures, toimus Tartu Ülikooli elus kolm põhjalikku murrangut.

Kui Esimeses maailmasõjas saksa rinne Riiale lähenes, hakati Peterburis tõsiselt kartma, et see rinne võib Daugava alt ka Narva alla jõuda ja kes teab, ehk kaugemalegi. Tartu ülikooli materiaalseid varasid hakati kiiresti sisemaale evakueerima, esmalt Permi, pärast Voroneži. Juba septembris 1915 suunati esimene evakuatsiooniešelon Tartust Permi. Peatselt hakkas ka osa vene rahvusest professoreid Tartust ümber asuma. Et Tartu ülikool võiks pärast sõja lõppu Eesti rahvusülikooliks kujuneda, ei mahtunud ei tsaarivalitsuse bojaaride, saksa von'ide ega põranda all vene revolutsiooni ette valmistavate riigipöörjate arusaamadesse.

Kui Saksa sõjavägi 1918. a veebruaris Tartusse jõudis, oli armee juhtkonna üheks esimeseks nõudeks, et veel Tartusse jäänud ja siin õppetööd jätkanud Jurjevi Ülikooli riismed otsekohe ära Venemaale evakueeritaks, sest saksa ülikooli rajamiseks oli vaja teed tasandada. Pärast korduvaid korraldusi, mille täitmisega venelased ei rutanud, anti ülikoolile kategooriline käsk 31. maiks 1918 Tartust lahkuda. Sel päeval pidaski vene ülikooli nõukogu Tartus oma viimase koosoleku. See oli Jurjevi Ülikooli lõplik hüvastijätt Tartuga.

Saksa rinde juhid said oma valitsuselt korralduse hakata otsekohe Dorpatis balti Landesuniversität'i organiseerima. Berliinist saadeti kohale keiser Wilhelm II haridusnõunik, Berliini Ülikooli ajaloo professor Theodor Schliemann, rektoriks määrati Tartu arst dr med Karl Gottfried Dehio, õppejõududeks kutsuti silmapaistvaid teadlasi teistest saksa ülikoolidest ja armeest. Pedagoogika õppejõuks nähti ette Müncheni ülikooli professor Georg Kerschensteiner, kes käiski korra Eestis, pidas Tallinnas ja Tartus paar loengut, kuid eelistas seejärel kodulinna tagasi minna ja sinna jääda. Senistest Tartu ülikooli saksa rahvusest professoritest oli kohal kümmekond. Eestlastest või eestlased olla tahtvatest professoritest jäi kohale paar isikut.

Landesuniversität alustas tegevust 16. septembril 1918. a. Avama kutsuti Preisimaa haridusminister O. Schmidt. Kohale tuli 60 professorit ja umbes 500 üliõpilast. Aja jooksul paisus üliõpilaste arv u 1000ni, sealhulgas 165 eestlast. Enamik eestlasi boikoteeris Landesuniversität'i, ka sinna õppima asunud eestlasi.

Pärast novembrirevolutsiooni Saksamaal hakkasid siinsed saksa professorid kiiresti kohvred pakkima; ka üliõpilased valgusid laiali. Kuna materiaalseid varasid polnud Saksamaalt siia kuigi palju toodud, ei olnud peaaegu midagi ka tagasi viia. 19. novembril 1918. aastal sõlmisid revolutsioonilise Saksamaa esindaja August Winning ja Eesti Vabariigi valitsuse esindajad P. Põld ja H. Luht Riias kokkuleppe, mille kohaselt Eestis asuvad valitsemisorganid ja nende varad, sh ka Tartu ülikool Eesti Vabariigi valitsusele üle antakse. Landesuniversität lõpetas tegevuse ametlikult 27. novembril 1918. a. Sellega lõppes teine episood Tartus asuva ülikooli ajaloos.

11. novembril 1918. a alustas "põranda alt" vabanenud Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus Tallinnas tegevust. Haridusministrina oli kohal Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi direktor Peeter Põld. Rahvusliku kooli ja selle õpetajate tööle rakendamiseks oli P. Põld tugevati koormatud. Valitsuse ülesandel käis ta ka Helsingis Soome valitsuselt sõjapidamiseks majanduslikku toetust taotlemas. Ülikooli saatust oli esialgu ebamäärane. Novembri lõpul toimus valitsuskriis. Sotsiaaldemokraadid nõudsid haridusministri kohta endale ja saidki. Ministriks planeeriti keemik K. Luts, kes aga Peterburist tulema ei pääsenud; teda asendas ajutiselt A. Rei, pärast pikemat aega (09.05.–19.11.1919) J. Kartau. P. Põld nimetati ülikooli hooldajaks (kuraatoriks) ja suunati tagasi Tartusse. Tema esmaseks ülesandeks kujunes ülikooli varade ülevõtmine ja uue ametkonna tööle rakendamine. Alates 1. detsembrist 1918 luges P. Põld ülikooli enda haldusesse kuuluvaks. Varade ülevõtmiseks nimetas ta Tartu haritlastest koosneva komisjoni. Ülikooli pitsati kui võimu sümboli võttis ta seniselt rektorilt K. Dehiolt 4. detsembril üle.

Tuli asuda rahvusliku Eesti ülikooli organiseerimisele. Kuna P. Põld oli siinamaani ülikooli juhtimisest eemal olnud, seisis ta nüüd uue raske ülesande ees. Õnneks oli mõnesugust eeltööd juba tehtud. Eesti haritlaskond aimas, et imperialistlik Saksamaa sõjas varem või hiljem kokku variseb ja 24. veebruaril 1918 moodustatud, kuid "põranda alla" jäänud Eesti valitsusel tuleb rahvuslikku riiki organiseerima hakata. 1918. aasta suvel asutati dr Oskar Kalda jt algatusel Tartus Eesti Akadeemiline Ühing, kus hakati nõu pidama, milline võiks tulevane Tartu ülikool olla. Ka Eesti Üliõpilaste Seltsis hakati sellekohast küsimust arutama. O. Kallas palus senist ülikooli ametnikku K. Laagust hankida andmeid Landesuniversität'i koosseisu, majandusliku olukorra, õppetöö korralduse jms kohta. Tartu haritlaskond oli 1918. aasta suvel laiali paisatud, seepärast ei saanud ülikooli rajamiseks vajalikud eeltööd eriti põhjalikud olla. P. Põllul ja O. Kaldal tuli põhjalikumalt informatsiooni hankida Helsingi ülikooli juhtkonnalt.

Üldiselt asuti seisukohal, et kuna tsaariaegne ülikool oli kujunenud Vene suurriigi vajadustest lähtudes, ei sobi ta väikese rahvusliku Eesti riigi huvide ja vajaduste rahuldajaks, ei spetsialistide ettevalmistamisel ega teaduslikus uurimustöös. Tartu ülikool peab teenima esmajoones eesti rahva huve. Tema välisorientatsioon suundugu peamiselt Lääne-Euroopa, Soome ja Skandinaavia poole. Peamine tähelepanu töö süsteemi rajamisel tuleb sinna suunata, seal tuleb otsida abi ka õppejõudude leidmisel ja koolitamisel. Baltisaksa ja suurvene šovinistlikest traditsioonidest tuleb eemale hoiduda, kuna need olid eesti intelligentsist, rahvuslikust kultuurist ja teadusest eemal seisnud. Eesti rahvuslik ülikool võiks kasutada ainult üksikute vene ja baltisaksa õpetlaste kaastööd, eeldusel, et nad on Eesti kultuuri ja riigi suhtes lojaalsed. Taoliste küsimuste lahendamisel pidas P. Põld silmas peamiselt

Helsinki ülikooli eeskuju. Kuna O. Kallas suunati saadikuks Soome, jäi P. Põllu kontakt temaga lõdvemaks.

Tegelikult kujuneski Tartu ülikool P. Põllu juhtimisel suurel määral selleaegse Helsingi ülikooli taoliseks. Õppejõududeks kutsuti põhiliselt eesti haritlasi, ka keskkooliõpetajaid. Erandina otsiti abi Soomest, Rootsist, harvemini Saksamaalt. Endistest Tartu professoritest jäid edasi tööle vähesed saksa ja vene rahvusest teadlased. Eestlastest etendasid tähtsat osa H. Koppel, J. Kõpp, A. Paldrock jt. Kiiresti asuti stipendiumite abil eesti oma kaadreid koolitama (J. Sarv, P. Kogerman, H. Bekker, J. Mägi, J. Piiper, D. Rootsmann, K. Saral ja mitmed teised). Eialgu nähti ette 72 professorit ja 70 lektorit ning assistenti. Hiljem need arvud vajaduste ja võimaluste kohaselt muutusid. Õppetööna planeeriti esikohale teaduslik õppetöö, eriti silmas pidades rahvusteadusi ja vabariigi tegelikke vajadusi. Tähtsaks ülesandeks peeti riigi varustamist haritud kaadriga – arstide, juristide ja keskkooliõpetajatega. Õppejõududele jäeti piisavalt võimalusi ka teaduslikuks uurimustööks.

P. Põllule valmistati suuri raskusi usuteaduskonna lülitamine ülikooli struktuuri. Ta ise pidas seda endastmõistetavaks, nagu see oli enamikus Euroopa ülikoolides ja tsariaegses ning saksa okupatsiooniaegses Tartu ülikoolis. Tookordne Eesti haridusminister J. Kartau, sotsialistid Asutavas Kogus ja mõned õppejõududeks valitud professorid olid usuõpetuse vastu. Poleemika lõppes sellega, et 18. novembril 1919 leidis aset valitsuskriis; uueks peaministriks sai J. Tõnisson ja haridusministriks K. Treffner – mõlemad usuõpetust pooldavad isikud. Nüüd pääses P. Põld oma ettepanekuga võidule. Tõsiseks probleemiks oli P. Põllul ka kasvatusteaduse lülitamine iseseisva struktuurina ja omaette professorina ülikooli koosseisu. Tartu ülikooli sajandeid kestnud tegevuses tuli seda teha esimest korda. Ka paljud kaasaegsed Lääne-Euroopa ja Venemaa ülikoolid olid ilma pedagoogilise professorita (kuna õpetajate ettevalmistamine toimus vastavates erioppeasutustes). Probleem lahenes kergesti, kuna Eestis ei eitanud pedagoogika kui teaduse õpetamist ja keskkooliõpetajate ettevalmistamist ülikoolis peaaegu keegi. Ainult paar professorit panid ette moodustada selleks iseseisev õppeasutus.

Humanitaarainete õpetamiseks nähti ülikoolis ette filosoofiateaduskond, selle koosseisus ka pedagoogika kateeder. Nagu muudes filosoofiateaduskonna õppeainetes nii nähti ka pedagoogikas ette kolm astet: alamaste (approbatur), keskaste (cum laude approbatur) ja ülemaste (laudatur). Õpetajakutse taotlejad (millises tahes õppeaines) pidid sooritama iseseisvas Teaduslik-metoodilises seminaris eksami valitud õppeaine metoodikas, õppepraktika mõnes keskkoolis ja eksami haridusministeeriumi poolt määratud komisjoni ees.

Ülikooli struktuuri kujunemine katkes, kui nõukogude sõjavägi Tartu vallutas (21. detsembril 1918), P. Põld andis ülikooli juhtimise ja asjaajamise 20. detsembril ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi õpetajale J. Sarvele üle ja sõitis Tallinna, astudes seal Vabariigi kaitseväge (kooliõpetajate pataljoni) ridadesse. Paar nädalat ülikooli juhtinud J. Sarv töötas koos Artur Vallneriga välja ülikooli omapärase struktuuri, mis muidugi rakendamist ei leidnud. 28. jaanuaril 1919 oli P. Põld Tartus tagasi ja jätkas poolelijäänud tööd. J. Sarv palus end ülikooli stipendiaadina välismaale komandeerida, mida tehti.

Vältimaks lahkarvamusi ülikooli struktuuri kujundamise ja õppejõudude kaadri komplekteerimise küsimustes, moodustas P. Põld Tartu silmapaistvamatest haridustegelastest ülikooli avamise eeltööde komisjoni. Komisjoni koosseisu kutsuti A. Schulzenberg ja R. Bernakoff (arstiteadlased), J. Lill ja H. Metsapa (farmatseudid), J. Varik (teoloog), J. Ostrat (jurist), J. Jõgever ja V. Grünthal (filoloogid), A. Sildnik (ajaloolane), J. Lang ja K. Treffner (füüsikud-matemaatikud), H. Riikoja ja A. Lukksepp (loodusteadlased). Komisjoni kutsuti ka üliõpilaste esindajad V. Krull, K. Tüür, H. Visnapuu ning ülikooli kauaaegne majandusala ametnik K. Laagus ja linnanõunik E. Juhanson. Komisjon osutas P. Põllule tema ülesannete täitmisel tõhusat abi.

Suve jooksul esitas P. Põld järjest uusi õppejõude haridusministrile ametisse kinnitamiseks. Sügiseks olid ka ajutised dekaanid leitud ja ametisse kinnitatud. P. Põld moodustas nendest ajutise nõukogu, kes asus õppetööga seotud probleeme lahendama. 29. septembriks oldi nii kaugel, et võidi alustada üliõpilaste vastuvõtuuga. Avaldusi õppima asuda oli saabunud 701 meesterahvalt ja 210 naisterahvalt. Kõige rohkem sooviti astuda arstiteaduskonda (316 meest ja 97 naist). Sõjaolude ja muude takistuste tõttu sai tegelikult õppima asuda (1. detsembriks) 351 üliõpilast. Professoreid ja

nende kohusetäitjaid oli 1. detsembriks ametisse kinnitatud 43 isikut, nendest 65% eestlasi. Loengutega tehti algust siiski juba 6. oktoobril.

Ülikooli pidulik avamine toimus aulas 1. detsembril 1919. Avakõne pidas äsja (18. nov) peaministriks valitud J. Tõnisson. Ülikooli kujunemisest ja omapärast andis pikema ülevaate P. Põld. Ta kasutas võimalust veel kord esile tõsta eesti rahvusülikooli eesmärke ja olemust. Ta ütles muu seas: "...Kas oleme täna Tartu ülikooli avamisel nagu barbarid vanade kultuurirahvaste päranduse jagamisel, kes aukartuseta ja hoolimata sellega ümber käivad, mis aastasade vaimutöö on loonud? Kas tunneme endid kui minevikuta tõusikud? /.../ Ei ole meil seda tunnet. Sest meie võtame vastu Gustav Adolphi ja teiste meie maa endiste valitsejate pärandi kui täisõiguslikud pärijad /.../ Me kõrvaldame kõik võõrad paleused ja sihid /.../ ja ütleme: meie tahame kui rahvas *vabalt* oma aated valida /.../, meil ei ole põhjust looduse poolt kaasa antud vara alandlikus orjameelsuses häbeneda. Nendes auväärses hoonetes on näidanud oma Meduusa palet ka Katkovi ja Pobedonostsevi venestuse aade. Neist hoonetest on kõlanud surmakell eesti rahvale /.../ Järele on jäänud ainult väline võimalus, ülikool ise tuleb alles luua. /.../. Ülikool peab olema *rahvusliku kultuuri* istanduseks /.../. See aade ei ole kusagilt võõrsilt laenatav /.../, vaid peab tõusma kui Eesti ülikool, kui eesti rahva vaimu saadus /.../. Tuleb palju vaeva näha, kaua otsida, et seda, mis suurriigile kohane olnud, ümber luua meie väikesele Eestile."

Peaminister J. Tõnissoni ja kuraator P. Põllu sisukate kõnedega oli Tartu Ülikooli kolmas etapp avatud. P. Põllu kui kuraatori funktsioon ei olnud ülikooli avamisega veel lõppenud. Tuli koostada ja parlamendile (Riigikogule) esitada ülikooli seadus, haridusministeeriumile uusi õppejõude ametisse kinnitamiseks esitada jne. Kuni rektor H. Koppeli Tartusse jõudmiseni (veebuar 1920) tuli P. Põllul ka rektori kohustusi täita.

Riigikogu võttis ülikooli seaduse alles pärast viis aastat kestnud edasi-tagasi arutlusi 29. mail 1925 vastu. Kuraatori ametikohta selles ette ei nähtud ja P. Põld vabanes sellest 1. dets 1925. Samal ajal valiti ta aga filosoofiateaduskonna dekaaniks, varsti prorektoriks. Et rohkem teaduslikku tööd teha, soovis P. Põld administratiivsetest kohustustest vabaneda. See õnnestus tal alles aprillis 1927. Prorektori kohalt vabastamise puhul valiti P. Põld esimese eestlasena Tartu Ülikooli audoktoriks. 14. sept 1920 valiti P. Põld samaaegselt kuraatoritööga ka pedagoogika professoriks. Teatavasti ei pärandanud tsariaegne Tartu ülikool ühtki spetsiaalse pedagoogilise ettevalmistusega õppejõudu. Sellepärast ei äratanud imetust, et pedagoogikaproffessoriks valiti isik, kellel sel alal ei olnud teaduslikku kraadi. P. Põllu eelnenud pedagoogiline tegevus ja pedagoogilised kirjutised tõendasid, et valik oli põhjendatud. Tema pedagoogiline roll ja vastutus ülikoolis oli seda suurem, et haridusministeerium määras ta ka Didaktilis-metoodilise seminari juhatajaks, kus tal tuli sisuliselt juhtida keskkooliõpetajate konkreetset ettevalmistamist.

Pedagoogikaproffessorina pidas P. Põld endastmõistetavaks, et tal tuleb süveneda kasvatusteaduse problemaatikasse. Tema lemmikharrastuseks oli pedagoogika ajalugu, esmajoones Eesti kooli ajalugu. Loengute konspektide najal kujunes tal sel alal soliidne uurimus, mille H. Kruus pärast autori surma 1933. aastal pealkirja all "Eesti kooli ajalugu" trükki toimetas. Teos käsitleb teemat küll ainult ärkamisajani, kuid publitseeritud osa on põhjalikumalt töödeldud.

Keskkoolidirektorina pööras P. Põld palju tähelepanu õpetamise ja kasvatamise probleemidele. Ta avaldas selle kohta rea artikleid. Professorina tuli tal nendesse küsimustesse eriti süveneda. Loengute konspektide najal valmis tal süstemaatiline teos, mille J. Tork pärast autori surma 1932. aastal pealkirja all "Üldine kasvatusõpetus" trükki toimetas. 1993. aastal ilmusid mõlemad teosed kordustrükkidena. Samal aastal ilmus enamik P. Põllu trükilt avaldatud artikleid koguteosena "Valitud tööd" I-II (koostaja dotsent Helgi Muoni).

Oma loengutes ja kirjutistes on P. Põld allikana kasutanud peamiselt saksa, harvemini ka prantsuse pedagoogide teoseid. Kõige sagedamini kohtame tema loomingu tsitaate J. H. Pestalozzi, J. Fr. Herbarti, Fr. W. Foersteri, G. Kerschensteineri, P. Barthi jt teostest; sageli esineb tal tsitaate ka J. J. Rousseau ja J. Dewey teostest. Samad nimed kostsid sageli ka tema loengutes.

P. Põllu loengud olid sisukad, selged, loogilised, kergesti järgitavad. Ta eelistas käsitleda programmile vastavaid üldküsimusi, soodustades sellega üliõpilastel eksamiteks valmistumist. Esines

siiski ka juhtumeid, kus ta kogu semestri käsitles mõnd üksikut küsimust, näiteks J. H. Pestalozzi pedagoogilised vaated. Viiel semestril oli tema loengu teemaks Sissejuhatus pedagoogikasse ja üldine kasvatusõpetus; neljal semestril käsitles ta teemasid "Pedagoogika ajalugu" "Pedagoogiline psühholoogia" "Üldine didaktika" "Eesti kooli ajalugu" Mitmel korral käsitles ta kogu semestri teemat, nagu "Keskkooliõpetaja isik ja ettevalmistus" "Iseloomu kasvatamise põhiküsimused" "Venestuse aeg Eesti kooli ajaloos" Oma elu viimasel semestril, 1930. aasta kevadsemestril käsitles ta teemat "Töökooli olu ja tähtsamad vormid"

Analoogilised olid ka tema seminaride teemad, näiteks: "Kõlbeline kasvatus" "Töökooli teooria", "Teadusliku pedagoogika põhiküsimused" Viimatimainitu oli ka tema viimase semestri seminari teemaks. Proseminaridel kasutas ta lihtsamaid küsimusi, nagu Rousseau "Émile", "Tähtsamad üheksateistkümnenda sajandi pedagoogid" "Töökooli ajalooline areng" jne. Oma kateedris teostas P. Pöld õppetööd peamiselt üksi. Ainult osa proseminare andis ta 1925. aastast alates J. Torke juhendamise all. Kõik loengud pidas ta ise. Assistentide ega laborantide teemad käsutuses ei olnud. Isiklikult oli P. Pöld sügavalt usklik inimene, õppetöös aga täiesti neutraalne. Ainult paaril korral võttis ta õppetöö käigus kiriku kaitseks sõna. Poliitiliselt oli ta veendunud rahvaerakondlane, õppetöös aga käsitles mõnigi kord üsna positiivselt selliste sotsialistide vaateid, nagu G. Wyneken, P. Natorp, E. Kriek, P. Barth.

P. Pöld pani suurt rõhku oma õpilaste uurimisvaimu ja uurimisoskuse kujundamisele. Eksamitel oli ta ses suhtes küllaltki nõudlik, niisamuti seminaritööde hindamisel. Tema juhendamisel valmis mitu magistratööd, nagu "Rahvuslik kasvatus koolis" (A. (H.) Roos, 1927), "Õpilaste omavalitsus pedagoogilises teoorias ja praktikas" (A. Elango, 1927), "Ristiusk ja iseloomukasvatus" (E. Oissar, 1928), "Autoriteet ja vabadus kasvatuses" (A. Kurvits, 1930). Mitu tema poolt soovitatud magistratööd valmis alles pärast tema surma.

Käitumises oli P. Pöld niihästi kolleegidega kui ka õpilastega alati vastutulelik, asjalik ja sõbralik. Eesti rahvuslikooli rajamisse ja tegevusse on P. Pöld jätnud kõikidest raskustest hoolimata sügavad väärtuslikud jäljed. Tema isiksus on väärt, et seda meeles peetaks ja kõrgelt hinnataks.

4. detsember 1999

KASUTATUD ALLIKAD:

Tartu Ülikooli ajalugu III. Tallinn, 1982, lk 29–30.

Need ideed on P. Pöld uuesti sõnastanud artiklis "Meie kõrgema hariduse poliitika." – Postimees, 1923, nr 272–288.

EDGAR-JULIUS PRUKS

Vastseliina Sanatoorse Internaatkooli endine õpetaja, pensionär

MÕNEST KOOLIAJALOO TÄIENDAMISE VÕIMALUSEST

Alustan ülestunnistusega, et ma pole kooliajalugu uurinud. Olen mõne aasta pidanud ühe verisulis kooli kroonikat, ajalooõpetajana saanud infot teiste sellealasest tegevusest, kirjutanud diplomitöö ühe põllumajanduskooli ajaloost ja kõik. Viimaseski jäi okupatsiooniaegse kombe kohaselt vajalikul määral välja arendamata esimese vabariigi aeg, kuid ma vähemalt ei võltsinud ajalugu.

Ühte turistidele mõeldud käsikirja koostades puutus mulle seniteadmata faktide tulvas kätte ka palju sellist, mis ärgitas teie ajakirjale kirjutama. Minu käsituspiirkonnaks on seni põhiliselt Võrumaa ja seepärast pole kindel, kuivõrd saab alljärgnevat rakendada mujal. On ju ajalooline tõde, et enne Vene tsaaririigi vallutust oli too piirkond Tartu piiskopkonna ning selle järglaste koosseisus, millest ka mõned, kui mitte paljud erinevused. Kui minu juhatatud jälgedes minejad ei satu vastuollu kooliajaloo tuntud uurijate ning oma seniste seisukohtadega, siis võiks teadmiseks võtta järgmist:

Esiteks, iga rahvakooli ajalugu on väga tihedalt seotud selle piirkonna mõisate ning kirikutega. Koos igipõliste eesti taludega olid ju need Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni tugipunktid. Talude ning

rahva arvust sõltus koolivõrk. Näiteks, möödunud sajandi keskpaiga külakooli vanuse ning ühtaegu teadmiste järgi määratletud kolme kooliastme õppurite koosseisus ei peegeldu kõik kodus õppijad. Neid oli koolimajade väiksuse tõttu hulgi, mis kinnitab eestlaste haridusjahu.

Teiseks, seni on fikseeritud küll kirjalikke andmeid koolide asutamisest, aga hulga pikem on kõigi asutamislugu. Ei saa jätta tegemata kõrvalepõiget Vastseliina kooli kohta, mis asutati oletatavasti Rõuge ja Urvaste kihelkonnakoolidega üheaegselt, sest on teada, et Rootsi aja lõpuks oli Võrumaal kolm kooli. Aeg pole täpselt fikseeritud, küll aga õpetaja tegevus ka Põhjasõja ajal. Idanaaber oli kestvalt agressiivne piirikõnelustes. Õigeusu kiriku Liivi sõja ajal kindlustunud seisundi tõttu takerdus pastori tegevus kooli asutamisel. Keerukas piirisituatsioon oli Vastseliina kooli asutajaks hoopis kaupmees Wesseling. Rootsiaegse mõisate reduktsiooni käigus sai Wesseling Vastseliina losskonna maade rentnikuks, tasudes 2800 riigitaalrit aastas. Erapoolikuse säilitamiseks oli ta nähtavasti ka sealse tollipunkti haldajaks. Kaubanduslikuks tegevuseks kui ka tolliprotseduuride ja nendest tingitud arvutuste jaoks vajas ta arvutuskooli juba enne Peeter I tsifiirkoole. Vastseliina kooli arvutuslik kallak on fikseeritud isegi veneaegsetes dokumentides. Kõigi koolide asutamisele eelnes mingi lähema kooli mõju, kokkupuude kirjasõnaga kodus või kontaktid sõdade ajal läbivoorinutega.

Kolmandaks on kõigi koolide asutamine seotud kohalike kirikuõpetajate tegevusega ja nende rahvaharidusliku suunitlusega. Kõik ei pruugi uskuda, et kirikuõpetajad olid koolide asutajad, kuid seda reguleeris kindralkubernerite seadusandlus. On fakt, et Rootsi aja algul oli puudu isegi kirikuõpetajatest. Kirikute arv Võrumaal enne Liivi sõda oli kaks või kolm korda suurem kui neid oli alles Rootsi ajal. Hävinud pole keegi kirja- ega trükisõnas nimetanudki.

Talurahvas oli ürgse rahvausundi vormide taasestustumise kõrval jäänud katoliikluse, luterluse, jesuiitide ning vene õigeusu vahelise võitluse käigus siiski põhiliselt ustavaks kristlusele. Erinevalt tänapäevast austati inimelu. Kristluse seitset sakramenti taheti parema puudumisel täita ka siis, kui kirikuõpetajad olid lahkunud või tagandatud. Nende kombetalituste täitjana tunnustati kogukonnas auväärsemaid ja targemaid. Nemad vajasid kirjaoskust, õppisid ning asusid ka seda levitama kõikvõimalikes vormides. Nad täitsid tegelikult kiriku ametnike, nagu abiõpetajad ja võõrmündrid, ülesandeid, kuigi dokumentides pole neid vastavalt nimetatud.

Huvilised võiksid tähelepanu pöörata teosele "Liivimaa 1638. aasta maarevisjon. Eesti asustusala. Kaguosa" (Tartu, 1941). Kõigis mõisates ja küldes on märgitud üleskirjutatute seisund ja tegevusala, andmed nende hiljutise liikumise kohta. Küllalt palju on kasutatud määratlust **babwet**. Tolle raamatu keelelist struktuuri arvestades tõlgin selle "palvetab" Täites kiriku 1594. aastal uuesti kehtestatud nõuet, et elanikud peavad oskama Meie Isa palvet, kümnet käsku ja muud vajalikku, õpetasid nad neid tarkusi ja olid muudest kohustustest priid. Juba enne Liivi sõja segadusi oli piiskop J. Kyvel 30. septembril 1521. aastal nõudnud, et iga mõisnik peaks vaeseid, kes lastele katekismuse peamisi osi ja usutunnistust ette loeks, Meie Isa palvet selgitaks ja kümnet käsku õpetaks. Arvan, et need olid esimesed lihtrahvalikud koduõpetajad, kes huvilistele ka kirjatarkuse saladusi näitasid. Juba XVII sajandi keskel oli pastorite kohustuseks hoolitseda koolide asutamise eest.

Märkus. Mul on tegelikult olemas teistele allikatele ja arhivaalidele toetuv käsitus rahvahariduse arenemisest ja koolide asutamisest Rootsiaegsel Võrumaal. Kahjuks on see läbi põimitud mõisate ja küldade ajaloo ja on seega laialivalgus ning mahukas. Tolle käsikirja mahtu piirates ning sellele turukonkurentsi huvides võimalikult populaarset ilmet anda püüdes loobusin teksti koostamisel tekstisestest viidetest. Kahjuks on sellega tema teaduslik väärtus kahanenud, nagu märkis Võrumaa Muuseumi juhataja. Ma ei pea otstarbekaks kontekstist hariduse osa välja rebida. Teist korda materjali läbi töötada on vaevaküllane. Trükiste avaldamine on probleemiderohke ja käib finantsiliselt üle jõu. Uurijaid võib küll imestama panna, kuid mina olen õppinud austama, kuidas meie esivanemad on ilma kirjaoskuseta suutnud sajandeid läbi raskuste kanda ja säilitada kauged mineviku kultuuripärandi.

Eeltoodust lähtudes avaneb Academia Gustaviana kui õpetamise keskus Rootsiaegsel Eestimaaal hoopis täiuslikumas valguses. Keskuseks on ta alati jäänud. Kahjuks ei saa ma selles kirjutises materjalide süsteemi asetamise keerukuse tõttu esitada eestlaste ehk maarahva õpetamise ja suulise

hariduse leviku varasemat korraldust. Enne pean avaldama seni kasutamata, vähe või valesti kasutatud allikate alusel ülevaate olukorrast Tartu piiskopkonnas XIII sajandil, mis kahjuks erineb nõukogudeaegsest käsitlusest ja võib mõjuda natuke šokeerivalt.

Ühtlasi vabandan väljendi "Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni" kasutamist näiliselt vägivaldselt ajastatuna enne kuulsat hr. Huntingtoni, kuid ma ei loobu sellest. Väidan, et tsivilisatsioonide (rooma-katoliku ühelt poolt ning kreeka-katoliku teiselt poolt) vastandumine algas juba XII sajandil ka Eesti piiridel.

KRISTI MIKIVER

Noarootsi Gümnaasiumi rootsi keele õpetaja

EESTIROOTSLASTE HARIDUSLIKUD OLUD JA KOOLID 1919–1939

Käesolev artikkel on lühikokkuvõtte autori 1998. aastal valminud diplomitööst. Artikli eesmärgiks on anda lühike ülevaade rootsi rahvusvähemuse koolidest ja haridusest aastail 1919–1939.

Rootslaste kohta oli tarvitusel mitmeid nimesid: rannarootslased, eestirootslased ning ise nad kutsusid end *aibofolket* (saarerahvas). Kõik need nimed iseloomustavad nende paiknemist. Rootslased elasid Loode-Eesti rannikul Kurkses ja Vihterpalu kandis ning Riguldi ja Sutlepa vallas, Noarootsi poolsaarel, Hiiumaa põhjaosas ning Vormsil, Pakril, Ruhnus, Naissaarel ja Osmussaarel. Rootslased moodustasid 1934. aasta rahvaloenduse andmetel 0,7% (7461 isikut) rahvastikust. Kuna nad olid territoriaalselt koondunud, oli neil võimalik emakeeles suhelda ning neil oli õigus kasutada emakeelt ametkondades. Haridusministeeriumi juures esindas neid Rahvussekretär, kelle ülesandeks oli rootsi rahvusvähemuse kultuurihuvide väljaselgitamine ja kaitsmine. Rootslaste Rahvussekretäriks oli aastail 1919–1940 Nikolaus Blees. Ta aitas kaasa koolivõrgu rajamisele rannarootsi aladel.

Kooliharidusele rannarootsi aladel panid aluse õpetajad-misjonärid Österblom ja Thorén. Thorén rajas seminari Paslepas, kus paljud eestirootslastest õpetajad hariduse said. Österblom avas kooli Vormsil. 1880ndatel aastatel aina süvenenud venestuspoliitika tegi lõpu rootsi misjonäride tööle.

Uus ärkamine koolihariduses toimus peale Eesti iseseisvumist 1918. Kõigil lastel oli õigus emakeelsele haridusele. Vähemusrahvuste klassid avati koolides, kui oli vähemalt 20 sooviavaldust. Väikesaartel oli vastavaks arvuks 15 last, keda sai õpetada üks õpetaja. 1919 oli Eestis 15 rootsi kooli. Koolides õppivate 6–16aastaste rootsi laste arv oli 1919 järgmine: Vormsi vald – 283 poissi ja 241 tüdrukut, Riguldi vald – 240 poissi ja 303 tüdrukut, Sutlepa vald – 54 poissi ja 32 tüdrukut, Paslepa vald – 88 poissi ja 86 tüdrukut.

Koole külastasid nii Rahvussekretär kui ka riigi poolt volitatud koolinõunik. Koolinõuniku huvi koondus peamiselt eesti keele õpetamisele, mis oli vähemusrahvuse koolis kohustusliku ainena esimeseks võõrkeeleks. Oma külastusel rootsi koolidesse 1924. aastal pani Rahvussekretär tähele, et paljudes koolides puudus rootsi kirjakeele õpetus, sest õpetajad ise kõnelesid kohalikku murret. Rahvussekretär oli arvamusel, et kohalikud murded on küll kallis aare, kuid koolis tuleb õppida riigirootsi keeles. Eestirootsi aladel oli mitmeid paiku, kus lastel polnud enne kooli minekut riigirootsi keelest aimugi. Eesti keelt oskasid nad sama vähe. Spetsiaalne programm rootsi keele õpetamiseks koolides puudus veel aastal 1927. See polnud koolide ainus probleem.

Rootsi koolide üheks suurimaks probleemiks oli õpetajate koolitamine.

1919 oli kuuteistkümnest koolis töötavast õpetajast vaid kuuel vastav haridus. Kiire üleminek uuele koolisüsteemile nõudis nii õpetajate ümberõpet kui ka uute õpetajate koolitamist. Varem hariduse saanud õpetajad pidid läbi tegema 3 suvekursust ning seejärel sooritama eksami. Veelgi keerulisem oli koolitada uusi õpetajaid. Eestirootslastel polnud raha oma seminari rajamiseks. Noored õpetajad said oma hariduse Soomest ja Rootsist. See läks maksma suuri summasid, kuid tuli odavam kui oma seminari avamine. Rahvussekretäri ja haridusministri koostöö tulemusena said 1922. a

sügissemestril viis eestirootsi õpetajat riigilt 30 000 Emk stipendiumi. Stipendiumiga kaasnes kohustus peale õpingute lõppu töötada eestirootsi aladel õpetajana nii mitu aastat kui stipendiumi oli saadud. Samuti tuli stipendiaadil tagasi pöördudes sooritada eksam eesti keeles, Eesti ajaloo ja Eesti geograafias. Eestirootslastest õpetajatel oli oma liit – Svenska Lärarförbundet i Estland (Rootsi Õpetajaliit Eestis). Liidu eesmärk oli säilitada rootsikeelset õpetust koolis, hankida rootsi õpikuid ja teisi õppevahendeid ning seista õpetajate koolituse eest. Õpetajaliit asutati Klockargårdis (Köstritalus) Noarootsis 30. detsembril 1918. Ühingu emauhinguks oli Svenska Odlingens Vänner (Rootsi Hariduse Sõbrad), rajatud 1909. SOV-i siht oli tegeleda hariduse ja kultuuriga Eestis asuvate rootslaste seas.

Koolid tegid rootslastele tugevat peavalu. Suureks takistuseks olid paralleelklassid, vananenud koolimajad, õppematerjali erinev jaotus koolide vahel.

Õpikute küsimus oli tuline teema, sest eestimaised rootsikeelsed õpikud puudusid. Rootsi koolid said õpikuid kingiks erinevatelt organisatsioonidelt ja eraisikutelt. Õpikuid osteti Soomest ja Rootsist, aga see oli rahakursi tõttu enneolematult kallis. Õpikute ostmiseks andis riik aeg-ajalt rootslastele laenu. Probleemiks oli ka see, et välismaised õpikud ei sobinud kooliprogrammiga, sest nad ei käsitlenud Eesti olusid. Selle tõttu tuli neid täiendada. Esimese, vaid nende jaoks kirjutatud õpiku said rootsi lapsed 1924. a. Selleks õpikuks oli “Eestirootslaste ajalugu” Aasta enne seda oli Göteborgis trükitud “Eesti geograafia õpik”, mis oli tõlge eestikeelsest õpikust. Õpilased ostsid õpikud ise välja. Rootsi Õpetajate Liit aitas kaasa ning samuti ka vallad, kes tasusid vaesemate õpilaste eest. Rootsi koolidele raha kogumiseks korraldati oksjone ja koolipidusid. Kogutud raha läks hädavajaliku õppematerjali soetamiseks. Aastatega olukord paranes. Rootsist ja Soomest õpikute sisseostmine muutus odavamaks ning õpilased said õpikuid laenuks. Sellegipoolest pidid õpilased ja õpetajad sageli rahulduma õpikutega, mis olid Soome ja Rootsi koolide jaoks vananenud.

Sama suureks probleemiks kui õpetajate puudus ja õppematerjali nappus oli ka koolimajade seisukord. Hooned olid armetus seisus nagu kooliharidus üldiselt. Osmussaarel oli koolimaja ära mädanenud. Teistes kohtades olid hooned vanad ning lastel tuli tihti külma kannatada. Enamus hoonetest olid ehitatud 40–50 aastat tagasi. Koolid olid ehitatud kolmeklassilise kooli tarbeks, aga nüüd tuli neisse mahutada kuus klassi. 1922. a anti välja seadus koolimajade ehitamise kohta. Vastavalt sellele pidi õpetaja eluruum olema vähemalt 60 m² Seoses klassiruumide puudusega oli nii mõneski kohas õpetaja eluruum klassiks muudetud. Olukorra parandamiseks võimaldati valdadele laenu. Kuigi tingimused olid soodsad, ei rutanud eestirootsi alade vallad riigilt raha laenama. Paslepas lahendati probleem omal moel. Koolimaja oli nii lagunenu, et õpetajal polnud võimalik kooli juures elada ning nii valiti valla poolt õpetajaks isik lähedal asuvast külast, kes rootsi keelt ei osanud, aga kel oli võimalus elada edasi oma kodus.

1930ndate aastate keskel võib täheldada mõningast survet Eesti riigi poolt vähemusrahvustele. Muudeti määrust lapse rahvuse määramise kohta ning seda eesti rahvuse kasuks. Kui lapse isa oli eestlane, siis pidi laps minema eesti kooli. Selle muudatuse tulemusel kaotasid paljud rootsi koolid oma õpilasi, eriti rängalt tabas see kakskeelseid valdu. Läänemaa koolivalitsuse tegevuse peale tuli rootslastel aeg-ajalt saata kaebekirju oma Rahvussekretärile, sest kooli oli saadetud õpetaja, kes rootsi keelt ei osanud. 1930. aastal pidid kõik koolid olema 6klassilised.

Esimesena rootsikeelsetest koolidest sai 6klassiliseks Tallinnas asuv rootsi kool, mis oli asutatud aastal 1917. Naissaare rootsi kool loodi aastal 1874 misjonär Petrus Bergsteni poolt. Kooli tegevusse tekkis paus 1914, mil algas sõda ning naissarlastel olid sunnitud saarelt lahkuma. Tagasi tulles oli koolimaja seis masendav – majal ei olnud ainsatki ust ega akent, vaheseinad olid ära viidud ning ahi lõhutud. 1920 alustas kool tööd eramajas. Naissarlastel tahtsid koolimaja oma valdusesse tagasi ning 1923 müüski põllumajandusministeerium neile kooli poolmädanenud seinad 60 000 marga eest. See oli naissarlastele, kes lootsid saada maja tagasi 6000 marga eest, valus hoop. Maja renoveeriti ning kool kolis sisse 1925. a. Harjumaa koolivalitsus otsustas 1938 sulgeda rootsi klassi ning liita see eesti klassiga.

Pakri saarte lapsed käisid juba 1860 pühapäevakoolis. Regulaarne kooliskäik algas 1870. Väike-Pakril asuv koolimaja oli heas korras. Suurim probleem oli see, et kool oli ühine mõlemale saarele.

Kaht saart eraldas 2 km laiune väin. Seetõttu ei saanud Suur-Pakri lapsed talvel ja kevadel jääolude tõttu korralikult koolis käia. Kahte kooli ei saanud rajada, sest lapsi polnud nii palju. Kahe koolini jõuti alles 1929 ning kaks aastat hiljem hakkasid kõik lapsed taas käima uues Suur-Pakri koolis.

Kurkse rootslased olid kaua saatnud oma lapsi Risti eesti kooli. 1909 avas SOV omal kulul erakooli Kurkses. 1919–1921 töötas kool vallakoolina. See likvideeriti vähese laste arvu tõttu ja rootsi lapsed läksid Vihterpalu kooli või Risti eesti kooli. 1924 pani vallavalitsus koolimaja müüki. Rootsised otsisid selle ära ning aasta hiljem avati kool taas SOV erakoolina. 1929 toimus debatt kooli tuleviku üle. 10 perekonda soovisid, et kool oleks kakskeelne. 14 peret soovisid eestikeelset kooli ning 5 neist soovisid rootsi keele õpetust ka eesti lastele. Nad tahtsid, et lapsed õpiksid saksa keele asemel rootsi keelt, mida mere ääres elades rohkem vaja läheb. 8 perekonda soovisid rootsi kooli. Tulemuseks oli kakskeelne kool ning 1932 muudeti see Risti kooli paralleelklassiks.

Vihterpalu vallas asusid rootsi külad hajali. 1919 oli alustatud rootsi keele õpetamisega Vihterpalu koolis. 1920/21 töötas rootsi kool erakoolina Ugglas. Seejärel ühendati kool eesti kooliga, mis asus Vihterpalu mõisas. 1925 taheti rootsi kool sulgeda, sest valla ja rootslaste endi käsutuses olevad arvud laste kohta, kellel on õigus rootsi koolis käia, olid erinevad. Rootslaste teada oli see arv 16, aga vald väitis, et vaid 8 lapsel on õigus õppida rootsi koolis. Vihterpalu rootslased palusid oma Rahvussekretärit abi, muretsemaks uued isikut tõendavad dokumendid, kus seisaks, et nad on rootslased. Kuna need 10 perekonda olid rootslastena sündinud, siis polnud see keeruline. Enamus rootsi lapsi oli Alliklepa külast ning nende koolitee oli 7–8 km pikk. Seepärast avas SOV 1929 kooli Alliklepas. See kool oli valla eesti kooli paralleelklass. Mõne aasta pärast kolis kool uuesti Vihterpalusse, et 16. juunil 1935 taas tulla tagasi uude Alliklepa koolimajja.

Riguldi valla koolide eelis oli see, et valla elanikud olid valdavas enamuses rootslased. Osmussaare kool alustas tegevust 28. oktoobril 1883. Kool ei tegutsenud pidevalt, oli mitmeid pause. 1918 leidsid osmussaarlased merest kaldale uhtunud palgid. Saksa mereväelased võtsid neilt palgid ära. Peale mitmeid kirju ametkondadesse said osmussaarlased palgid omale. Neist palkidest hakati ehitama koolimaja, sest saarel ei kasvanud sobivat puitu. Kolmandat korda tehti saarel koolihariduse andmisega algust 26. septembril 1921. Riguldi vallas olid rootsi koolid veel Põõsaspeal (asutatud 12.11.1919), Tuksis (asutatud 23.11.1901), Rooslapas (asutatud 05.03.1900), Höbringis (asutatud aprillis 1878), Riguldis (asutatud 1933). Riguldi kool asus Riguldi mõisas. Mõis tükeldati ning sinna elama asunud perekondades oli palju lapsi. Koolitee Höbringisse oli liiga pikk. Läänemaa koolivalitsus nõudis, et kool tuleks kakskeelne ja õpetaja oleks naisterahvas. Probleeme tekitas see, et polnud piisavalt palju rootsi soost naisõpetajaid ning oli vaid üks eesti rahvusest kooliealine laps. Vald ja lapsevanemad pöördusid haridusministeeriumi poole ning kool avati rootsikeelse koolina.

Sutlepa ja Paslepa vallad oli kakskeelsed. Sutlepa kool asus keset küla ja oli eesti- ja rootsikeelne. Tegevust alustas see 1876. aasta sügisel. Enne seda käisid eesti lapsed koolis 3 päeva ja rootsi lapsed järgmised 3 päeva. Enamus rootsi lapsi oli Väike-Nõmmkülast. 1930 muudeti pool Väike-Nõmmküla mõisast kooliks. Nüüd oli Sutlepa lastel pikk koolitee ning mõned neist eelistasid käia Sutlepas asuvas eesti koolis.

Paslepa kool alustas tegevust Paslepa vanas kõrtsis aastal 1865. Kool vahetas asukohta kolmel korral. 1920/21 sai vald SOVlt ühe klassitoa Pürksi mõisas. Siia kolis IV klass. Vald kaebas koolivalitsuses Pürksi rahvaülikooli peale, et nad andsid ruumi vaid tingimusel, et klass tuleb üksnes rootsikeelne. Sel moel soovis vald saada kooli jaoks rohkem ruume Pürksi rahvaülikooli hoones. SOV tühistas aga lepingu ning klass alustas tööd oma vanas koolimajas. Vald polnud sellega rahul ning politsei abil majutati klass Pürksi mõisa. Koolid olid veel Österbys (alustas tegevust 1868), Klockargårdenis/Bysholmis (1873). 1930 valmis uus koolimaja Pürksis ja sinna mahutati terve valla koolide vanemad klassid. Seeläbi ei tekkinud kakskeelseid klasse.

Vormsil oli viis rootsi kooli. Hullo kool oli Lars Johan Österblomi kooli otsene järglane. See kool alustas tegevust 1873. Oma esimese maja sai kool 1881. Hullo kool oli maal asuvatest rootsi koolidest esimene, mis sa 6klassiliseks. Veel olid koolid Kärrslättis (1877), Förbys (18.10.1920), Borrby (sügis 1919), Norrby (1918), lühikest aega tegutses ka Hosby erakool. 1930 hakkasid Förby ja Borrby lapsed käima Hullo koolis.

Peale Esimest maailmasõda tekkisid vabad Balti riigid ja selgus, et Ruhnu asub täpselt Eesti ja Läti piiril. Kumbki riik ei saanud kasutada õigust saarele, sest saare elanikkond oli rootsi rahvusest. Ruhnulased said ise valida, kas Läti või Eesti. Esmalt valisid nad küll neist kahest Rootsi, kuid lõpuks eelistasid Lätile Eestit. Saare kirikuõpetaja oli ühtlasi ka kooliõpetajaks. 16. aprillil 1920 raporteeris Saaremaa koolivalitsus rootsi Rahvusekretärile, et aastatel 1919 ja 1920 on Ruhnu kool töös olnud, aga neil puuduvad andmed, kes seal õpetajaks on ning neil pole aimugi koolis käivate laste arvust, sest ühendus kahe saare vahel puudub. On teada, et 1923–1930 oli õpetajaks Gunnar Schantz. Ta kirjeldas kooli olukorda ajakirjas Kustbon nr 22, 1924, nii: “/.../ *Õpikud ja kaardid, mis amanuenss Klein sügisel Stockholmist saatis ei jõudnud Kuresaarde enne viimase sügisese laeva väljumist Ruhnule. kogu talve on tulnud rahulduda väheste õpikutega. /.../ Kooli olen pidanud iga päev v.a pühapäev kella 9-st kella 4-ni. 1 tunnise lõunapausiga. /.../ Kõik kirjandid, õige- ja ilukirja harjutused ning arvutusülesanded, olen enamasti pidanud parandama hilistel õhtutundidel või varajastel hommikutundidel, sest õhtupoolikul ei anna mulle keegi rahu. 44 koolilast on meil, nii palju pole Ruhnul varem olnud. Kuna minu igatsetud kooliõpikud kohale ei jõudnud, siis on mul tulnud kokku koguda kõik vana. Ei ühtki kaarti, ei mingeid näitlikustamise vahendeid, aga vana hea joonistajana olen osaliselt kõik selle asendanud. Kriit käes ja pidevalt lähtudes sellest, et elava esitluse kaudu proovida haarata laste huvi, võin ma rõõmuga öelda, et jumala abiga on kõik edenunud. /.../”*

Need sõnad sobivad iseloomustama nii mitmegei rootsi kooli olukorda, kuigi 1930. aastaks olid rootslased suutnud rajada 6klassiliste koolide võrgu. Vaja oli rohkemat. Paralleelselt olid rootslased intensiivselt ja sihikindlalt töötanud rahvaülikooli rajamise heaks. Birkas folkhög- och lantmannaskola (Pürksi põllutöökool) õnnistati sisse 6. novembril 1920. Pürksist sai kogu eestirootsluse keskus. Õpetajad tulid Soomest ja Rootsist ning töid endaga kaasa uusi Lääne-Euroopa pedagoogilisi ideid. Siin neid siis katsetati, sobitati või visati kõrvale. Rahvaülikoolist jõudsid uuendused taludesse, kuigi vanad talupidajad olid kõige uue suhtes väga kahtlustavad. Pürksi rahvaülikool andis suure panuse eestirootslaste haridusellu.

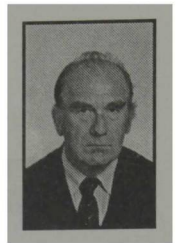
Teine kool, mis sama suure panuse andis, oli rootsi gümnaasium Haapsalus. 1931 avati Haapsalu Ühisgümnaasiumi juures rootsi gümnaasium. See ei olnud enneaegne, sest kõik teised rahvusvähemused olid oma kõrgema õppeasutuse plaani juba jõudnud teostada. Rootsi gümnaasiumil tuli kogu oma tegutsemise vältel võidelda majanduslike raskuste ja eelarvamustega. Mõned kartsid haritud rahva ületootmist, teised arvasid, et lapsed ei soovi hiljem oma koduküladesse tagasi pöörduda ning on seeläbi kaotsi läinud. Professor Per Wieselgren Tartust ei kahelnud. Ta kirjutas gümnaasiumi tähendusest nii: “/.../ *Aibolandil* puudub haritud sugu. Aga selle saavutamine on elulise tähtsusega. Muidu see kas taandub etnograafiliseks vaatamisväärsuseks kõige primitiivsemal staadiumil või sulab eesti rahvaga kokku.”

Gümnaasiumi ja rahvaülikooli vahel käis pidev võistlus, et kumb teeb rootsluse säilitamiseks rohkem. Neisse koolidesse tulid õpihimulised noored erinevatelt rannarootsi aladelt. Koolist sai nende kohtumispaik. Erinevate alade noored õppisid tundma üksteist ja samuti üksteise kultuurilisi ja keelelisi erinevusi. See oli rootsluse säilitamiseks elutähtis.

Haridustaseme tõstmise püüdel oli ka poliitiline eesmärk, sest loodeti ju seeläbi pidurdada käimas olnud eestistamisprotsessi. Kuigi need 20 aastat, mil Eesti Vabariik eksisteeris, ei muutnud vähemusrahvuste seisut sotsiaalmajanduslikus struktuuris, võib siiski kindlalt väita, et rootslus tegi nii majanduslikult, sotsiaalselt kui ka kultuuriliselt läbi märkimisväärselt intensiivse arengu.

HARRI ELLART

Kehra Keskkooli direktor aastail 1975–1994

KEHRA KESKKOOL 150

Kehra Keskkool koos oma eelkäijatega ei kuulu küll Eestimaa vanimate koolide hulka, kuid 150 aastat järjepidevat eestikeelset haridust annab õiguse selle kooli tänapäevale, eriti aga minevikule põgus pilk heita. Kuni 20. sajandi 30. aastateni oli Kehra väike tagasihoidlik küla Harjumaal, mille keskmeks oli üsna vähetuntud mõis. Paikkonna väikest kaalu näitab kasvõi see, et siin ei olnud oma kirikut ega suruaeda. See ei tähenda aga, et siin oleks puudunud ärksama vaimuga inimesed. Juba 1738. aastal leidis külas mehi, kes õpetasid maalapsi emakeeles lugema. Nii juhtus, et üks aasta õpetati, siis tuli pikk vahe sisse kuni talveni 1850/51, millal ehitati eraldi hoone koolimaja jaoks. Sellest ajast on laste õpetamine siinmail kestnud ilma vahedeta kuni tänaseni. Siit ka õigus käesoleval õppeaastal tähistada Kehra kooli 150. aastapäeva. Kool on nende aastate jooksul läbinud kõigile Eestimaa vanematele maakoolidele omase arengutee külakoolist algkoolini, sealt edasi mittetäieliku keskkoolini ja 1946. aastast keskkoolini. Kool on paiknenud mitmes hoones, nendest kaks viimast on säilinud ja kasutusel praegugi.

Tõsise muudatuse tõi kogu Kehra ellu ja loomulikult ka kooli arengusse tselluloosi- ja paberitehase ehitamine 1935/36. aastal. Tehasesse oli vaja hulgaliselt uusi töökäsi, mistõttu Kehra elanike arv kasvas kiiresti ning varsti sai külast alev. Kasvas ka laste arv ja nii pidi riik siia ehitama uue koolimaja. See valmiski 1939. aastal ning oli toleaja Eesti maakoolidest moodsaim. Hoone on ka praegu käigus ja selles õpivad Kehra Keskkooli algklassid. Keskkoolile ehitati uus hoone 1961. aastal ja seda hoonet kaasajastatakse praegu hoolega.

1945. aastast õpetatakse lapsi nii eesti kui ka vene keeles, sest palju aastaid (kuni a-ni 1992) oli alevis eesti- ja venekeelsete elanike arv võrdne. Koolis on siiski enamuses eestikeelne õpilaskond, kuna siia tulevad lapsed ka ümberkaudsetest küladest. Keskkooli tullakse õppima ka Raasikult, Alaverest ja Aegviidust.

Praegu, kooli 150. aastapäeva künnisel on kooliga seotud olnud inimeste tähelepanu suuresti pööratud minevikku. Õpetajatest ja vilistlastest koosnev kooli ajalookomisjon, valmistudes välja andma kooli juubeliraamatut, on erilist tähelepanu osutanud kooli tegevusele enne Teist maailmasõda. 30. aastail Kehra Algkooli lõpetanute mälestused on eriti hinnatud, kuid neid on elavate hulgas vähe. Sajandi alguse üheks pärliks olid aastad 1904–1911, mil kooli juhtis loodusteadlane ja vanavarakoguja, tuntud kirjamees Gustav Vilbaste.

Kehra Keskkoolis (alates 1946) on ikka olnud õpilasi 600–1000 ümber. Kõige enam oli õpilasi 1986. aastal, kui kooli tulid 6aastased. Siis oli õpilasi kokku 1015. Keskkooli on lõpetanud 2359 õpilast, neist kuldmedaliga 16 ja hõbemedaliga 52. Kehra Keskkooli lastele on hästi õppimine ikka iseloomulik olnud. Sellest annavad tunnistust ka head tulemused maakonna ja vabariigi koolinoorte aineolümpiaadidel ning konkurssidel. 1985. aastal tuli IX klassi õpilane Valdo Praust koguni Nõukogude Liidu maakoolide täppisteaduste olümpiaadi võitjaks.

Õppetöö kõrval tegeldakse koolis kõvasti ka spordi ja taidlusega. On ju Eesti mitmekordne meister, Kehra käsipallimeeskond, saanud alguse koolist, selle mängiv treener Jüri Lepp ja mitmed mängijad on kooli vilistlased. Koolis on aastaid olnud märkimisväärsed rahvatantsu ja laulutraditsioonid. Rahvatantsurühmad ja I kategoria lastekoor on osalenud pea kõigil sõjajärgsetel laulupidudel.

Eestimaa tänaste ühiskonnategelaste ja tuntud inimeste reas võib leida mitmeid Kehra Keskkooli vilistlasi, nagu matemaatikadoktor Gennadi Vainikko, raudteeülem Parbo Juchnevitsch, lennundustegelane ja endine minister Rein Loik, arvutiguru Valdo Praust, lauljad Silvi Vrait ning Kare Kauks, näitleja ja lavastaja Ingomar Vihmar, haridustöötaja Sven Sagris jt. Vilistlasperes on koolijuhte, arste, kunstnikke, hulgaliselt õpetajaid, muusikuid ja tublisid töoinimesi paljudelt aladelt.

Tänane kool vaatab optimistlikult tulevikku. Lapsed õpivad hoolega, laulavad, tantsivad, tegelevad spordi ja muusikaga ning püüavad saada oma väikese isamaa terveteks, tarkadeks ja töökateks kodanikeks.

VILLIO REINSALU

Illuka Põhikooli õpetaja, endine direktor

ILLUKA KOOL

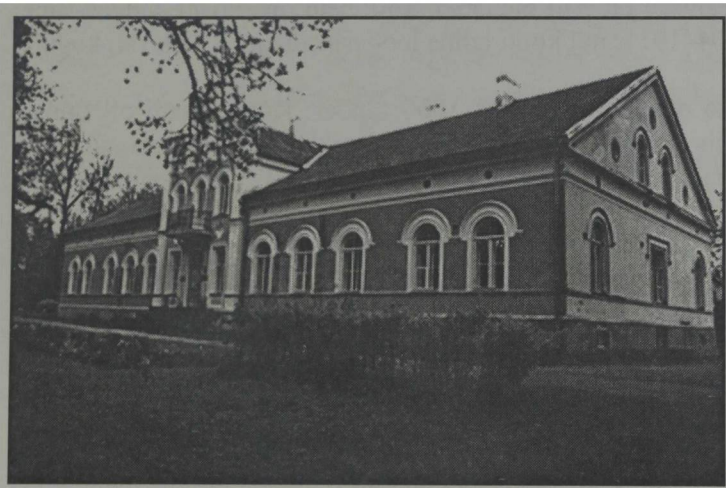
Illuka küla on esmakordselt mainitud 1424. aastal Soomevere nime all. Pärast Liivi sõda, 1583. aasta revisjoni järgi, on Illuka-Somiverbu külas 2 adramaad. 1657. aastal eraldus Illuka Jõhvi mõisast. 1885. aastal hakati mõisnike Dieckhoffide poolt rajama mõisahoonestust ja häärberit. Peahoone valmis 1888.

Peahoone on ehitatud eklektilises stiilis, nagu see oli omase 19. sajandi lõpu arhitektuurile. Hoone ise on ühekorruseline kivimaja. Fassaad on sümmeetriline, horisontaalselt rõhutatud. Keskrisaliidi osas on maja kahekorruseline. Ültal karniisidega ümaraknad viitavad neorenessansi stiilile, astmikfrontoon on aga gooti stiilis. Koos häärberiga rajati park, mille suurus oli 4 ha.

1912. aastast kuni 1922. aastani oli mõisa omanikuks parun Claus von Nottbeck, kes peale maareformi müüs talle jäetud koha talumehele ja läks Sakku õlletehase osanikuks. 1939. aastal lahkus C. v. Nottbeck Saksamaale, kus tema järeltulijad elavad tänapäevani, olles ka kontaktis Illuka Põhikooliga (külastanud meid kolmel korral).

Illuka mõisal oli kaks vallakooli: Illuka-Jahuoja kool Raudil ja Imatu kool. Kooli algusaastaks on märgitud 1837. aasta. Kool suleti 1892. aastal. Viimaseks koolmeistriks oli Jaan Karafin (Alfred Karindi vanavanaisa). Kooli sulgemise põhjuseks öeldi, et vallas olevat palju koole – viis vallakooli ja ministeeriumikool Kuremäel. Eduard Karindi jun väidab aga, et vanaisa vallandati kui luteri kiriku eest võitleja.

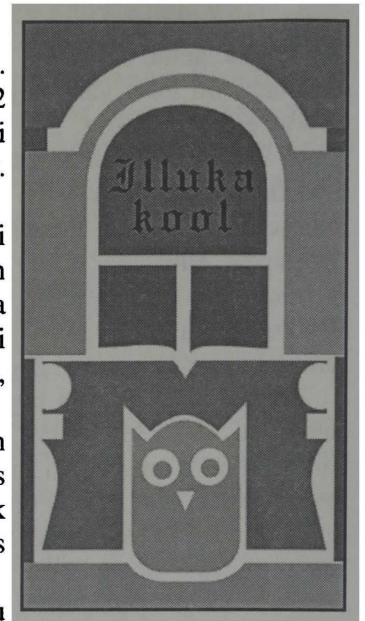
Illuka 6klassilise algkooli alguseks loetakse 20. september 1921, kui vallal ja koolijuhatajal V. Labol läks korda saada härrastemaja kooli käsutusse. Maja välisilme on säilinud tänaseni, aga sees on toimunud olulised muudatused: maja on nüüd kolmekorruseline. Restau-

reerimise käigus (1993/94. õa) valmis keldrikorrusel garderoob, söökla, köök, duši- ja muud abiruumid. Pööningukorrusele on lisaks mitmele muule ruumile ehitatud ka WC-d. Valgust ja hubasust lisavad katuseaknad. Maja alustas otsekui teist noorust.

1998. aasta 13. oktoober oli Illuka Põhikooli ja kahtlemata ka kogu Illuka valla suursündmuseks, sest avati kauaoodatud võimla. On ju Illuka kool tuntud sportliku koolina.

Milline on tänane Illuka Põhikool? Praegu õpib koolis 92 õpilast, õpetajaid koos kohakaaslastega on 15. Töötavad mudilas- ja õpilaskoor, näite-, käsitöö-, majandus- ning kunstiring. Õpilaste joonistused ja käsitööd on äratanud tähelepanu vabariiklikel õpilastööde näitustel. Tuntud on kooli sportlased, eriti suusaspordis. Auhinnalisi kohti on saadud maakonna ja ka vabariiklikel võistlustelt. 1999. aastal võideti põhikoolide vabariiklik jooksukross. Seda paljuski tänu sporditreeneri Vello Liliumi heale tööle.

Vahelduva eduga esineme vabariiklikel konkurssidel, kokkutulekutel, laagrites, sh B. G. Forseliuse Seltsi suvelaagris. Koolis tegutseb aastaid noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioon.

Järk-järgult on täienenud õppe-majanduslik baas, k.a arvutibaas. Üha enam õpilasi pühendub arvutiõppe saladustesse. Loodame tänapäevases reorganiseerimise tuhinas ellu jääda.

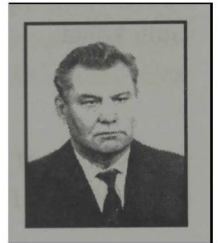
KASUTATUD ALLIKAD:

Kooli kroonika

Valter, E. Illuka radadel. Kohtla-Järve, 1998

HARRI KÜBAR

AS Estiko majandusnõunik

KOOLIELU MÄLESTUSKILDE VALGAST

Algkoolis

Ma arvan, et inimesel on kuni surmani meeles esimene koolipäev. Minul oli selleks 1. september 1938. Päev oli ilus, päikesepaisteline, kui ema käekõrval kooliteed sammusin. See tee oli küllaltki pikk, Nurme tänava mäe otsast alla, surnuaiast mööda, siis Pedeli jõe kalda äärest raudteejaama pumbajaamani ja edasi Allika tänavat pidi üles Kuperjanovi tänavani.

Koolimaja oli ilus valge plekk-katusega kahekorruseline hoone paljude akendega välisfassaadil (kunagi lugesin üle, oli 15). Tundsin maja väliselt juba varajases lapsepõlvest, siin õppis minust kolm aastat vanem õde. Koolimaja vastas asub linnapark, kus tihti peeti tuletõrjajate ja kaitseliitlaste pidusid ning mida vaatama mindi koos lastega. Eks ema näitas siis seda koolimaja, kus pidin peagi õppima asuma.

Esimese klassi juhataja oli preili Aurelie Kangro, kellel jätkus armastust ning lahkust igale lapsele. Kahju ainult, et preili abiellus 1939. aastal Eesti kaitseväe ohvitseri Rõõmusega ja siirdus elama Petserisse, kus väeosa tollal paiknes. Lahkumisel kinkis õpetaja mitmele õpilasele pühendusega raamatu, sealhulgas ka mulle ja Eino Oonale, kelle isa oli Valga kohtusekretär. Minule kingitud raamat oli vendade Grimmide muinasjutukogumik. Oma esimese õpetaja edasistest saatustest ei ole ma enam midagi kuulnud.

Teisel aastal oli klassijuhatajaks kooli matemaatikaõpetaja Jaan Karolin, karmi käega koolimees. Teisi õpetajaid esimestest kooliaastatest on vähe meelde jäänud: koolijuhataja Anton Saarend, ajalooõpetaja Rosalie Maidre, usuõpetaja August Määrits. Usuõpetus ei olnud kohustuslik, aga mitteosavõtjaid oli üksikuid. Meenub üks vahejuhtum usuõpetuse tunnist. Õpetaja rääkis episoodi piiblitlugudest ja siis küsis: “Mida ütles selle peale Jeesus?”. Samal ajal sosistati vastajale õpilasele selja tagant midagi ette. Vastaja kähvas etteütlejale valjusti: “Pea suu kinni”, mis kõlas vastusena õpetajale. Kogu klass puhkes naerma.

Viiskümmend kuus aastat on möödunud sellest, kui olime rõõmsad esimese klassi õpilased Eesti Vabariigi lõpuaastatest. Mitmed esimestest klassikaaslastest on manalateedel, mitmed võõrsil, paljudest ei tea enam midagi. Esimesest klassist meenuvad Innar Maurer, kes oli tollase postkontoriülema Karl Maureri poeg. Küüditati 1941. aastal, tuli salaja tagasi 1947. aastal.

Vaikne ja viisakas oli klassivend Harald Peep, kelle isa oli allohvitser. H. Peebust sai tuntud filoloog ja kauaaegne Tartu ülikooli professor. Praegu kahjuks juba manalamees. Eino Oona töötas mitmel pool tööstuses ja luges TPI-s majandusteadusi. Guido Kobolt on Tallinnas tuntud kirjastustegelane. Valdeko Loos jäi Valka, oli seal pedagoog, muusikamees ja koorijuht. Nüüd samuti manalamees. Hans Pukk on Tartus teatud-tuntud spordimees ja pedagoog. Uuno Roose ja Henn Hänilane lahkusid koos vanematega 1944. aastal Saksamaale. U. Roose elavat praegu Rootsis. Meenuvad veel mõned näod ja nimed nagu Ferdinand Aab, Harri Vaart, Heino Kornet, Juhan Visnapuu, Harri Sonne ..., aga nende poiste saatusest ei tea enam midagi.

Veel segasem on lugu klassiõdedega. Meenuvad mõned nimed, kuid tüdrukud ju muudavad abielludes nime: Virve Randel oli Valgas õpetaja, Saima Kants töötas Tallinnas ja on abielus helilooja

Ülo Vinteriga. Aga olid veel toredad plikatirtsud Hilda Saar, Luule Rimm, Kiira Pärt ning 1941. aastal küüditatud Saima Taarma ja Silvia Kruustük.

Algkooli esimestel aastatel olid külmad talved. Vahel juhtus, et külmade pärast jäid tunnid ära, lapsi aga kohe koju ei saadetud. Mängisime siis teise korruse saalis või koridorides ringmänge või istusime omas klassis köetud ahju juures ja lugesime jutte ette.

Koolipidusid peeti mitu korda aastas: ikka jõulude ja emadepäeva paiku. Pidude naelaks oli tavaliselt näidend, mis kanti ette saali ühte otsa selleks puhuks monteeritud laval. Au sees oli ka koorilaul. Mudilaskoori kutsuti jõuluõhtul laulma Jaani (Johannese) kiriku rõdule. Jutlustas (arvatavasti) õpetaja Arnold Tammik. "Nagu inglid laulavad", oli kirikuliste arvamus mudilaskoori laulu kohta.

(Järgneb)

ANNE-MAI JÜRISO

endise Karinu Põhikooli õpetaja

JÄRVAMAA MÕISAKOOLIDE ÜHING

Järvamaa Mõisakoolide Ühingu asutamiskoosolek toimus Koigi koolis 22. jaanuaril 1998. aastal. Esimesest koosolekust võtsid osa seitsme kooli direktorid ja esindajad Kesk-Eesti Arenduskeskusest ning Järvamaa muinsuskaitsest.

Järvamaa Mõisakoolide Ühingu (JMÜ) juhatus on kolmeliikmeline: Piret Rammo Laupa koolist, Arvo Kangas Koigi koolist ja Daina Pärt Vodja koolist.

JMÜ eesmärgiks on mõisakultuuri ja kultuuripärandi hoidmine, väärtustamine ja levitamine. Selleks, et seatud eesmärgid saavutada, teeb ühing 1) muinsuskaitsealast selgitustööd; 2) aitab kaasa mälestiste hooldamisele ja ennistamisele; 3) kaitseb minevikupärandit vandalismi ja muude kahjustuste eest; 4) kogub ja säilitab rahvapärismi ja mälestusi; 5) esindab oma liikmeid neis asutustes ja organisatsioonides, kus käsitletakse mõisate majanduslikke ja muid nende huve puudutavaid küsimusi; 6) arendab koostööd teiste riikidega, samuti organisatsioonide ja ettevõtete; 7) korraldab mõisates asuvate õppeasutuste kultuuri- ja haridusalast suhtlemist; 8) osaleb ajaloo- ja kultuuripärandi uurimisel, sealhulgas balti-sakslastest mõisaomanike perekonnalugude uurimisel.

Ühingu liikmeteks võivad olla Järvamaal mõisahoonetes asuvate koolide juhid, õpetajad ja õpilased, samuti muinsuskaitsega seotud üksikisikud.

1998. aastal koostati Järvamaa mõisakoole tutvustav buklett, mille väljaandmiseks saadi raha Eesti Kultuurikapitalilt. Lisaks anti välja mõisakoolide kleepsud ja visiitkaardid.

1998. aasta suvel toimus ekskursioon Lääne-Virumaale (Kiltsi, Lasila, Rakvere, Inju, Mõdriku ja Rägavere).

1999. aasta 9. juunil toimus Laupa

Põhikoolis esimene vabariiklik mõisakoolide konverents. Tähtsamateks teemadeks olid: P. Rammo "Kool mõisahoonetes", A. Hein "Eestimaa mõisad läbi aegade", J. Jõgi "Mõisakoolide restaureerimisest projekteerija vaatevinklist", K. Kertsmik "Mõisakooli vallavanema vaatevinklist", P. Särg "Rootsi kogemus mõisate restaureerimisel", A. Pung "Kuidas alustada restaureerimist".

Sõnavõtude ja ettekannete tulemusena selgusid järgmised seisukohad:

– mõisakoolid on parimad nii eesti kui ka baltisaksa kultuuripärandi hoidjad;

Koigi mõis – Koigi põhikooli kodu

– kordatehtud mõisahooned oleksid turismiobjektid, turistid elavdaksid kohalikku elu ja annaks mõningast lisatööd jne.

Sellest lähtuvalt otsustati hakata koolitama giide mõisakoolide õpetajate hulgast. Koigi koolist käib kaks õpetajat kord kuus erinevas mõisakoolis loengutel.

Järvamaal töötab 12 kooli (Albu, Kabala Koeru, Koigi, Laupa, Lehtse, Peetri, Purdi, Roosna-Alliku, Sargvere, Vodja, Väätsa) endistes mõisates. Mõisakoole kui kultuuriväärtusi on võimalik maakonnas ära kasutada õppeobjektidena. Kursuse läbinud giidid on võimelised tutvustama kohalikku mõisat, tunnevad Järvamaa mõisate ajalugu.

Järvamaa eeskujul on midagi samasugust teoksil ka Lääne-Virumaal.

Oma kogemustest võin öelda, et olen saanud palju uut teada mõisate kohta ja olen kasutanud neid teadmisi Karinu mõisa tutvustamisel. Praeguseks on see mõisakool oma ukсед sulgenud ja ise olen saanud tööd teises mõisakoolis – Koigi Põhikoolis.

14. detsember 1999

Lisateave: Aino Pung. Järvamaa Mõisakoolide Ühing. 16 lk.

PEDAGOOGIKA JA HARIDUSPOLIITIKA

ENN LIBA

Kambja Ignatsi Jaagu Kooli direktor

KEDA IGANES! MIDA IGANES !

Pealkirjas toodud laused on viimastel aastatel kujunenud lööksõnadeks, mida peaaegu iga lektor oma esinemistel kasutab. Eraldi võetuna on need väheütlevad sõnakõlksud, kontekstis aga üldistavad nad esitatud mõtet või olukorra kirjeldust.

Hariduselus on keda-mida prioriteetide küsimus. Keda puudutab see, mida me parasjagu teeme? Mida me peame tegema, et kellegagi toimuksid teatud muutused? Kas saavutatud muutused on soovitud ja ootuspärased? Kuidas toimida, et hariduselu ei jääks jalgu ühiskonna murrangulisele arengule? Kas me oskame ja tahame anda inimestega toimuvates eksperimentides ja muutustes tagatise võimalike ebaõnnestumiste vastu?

Kiired, poliitiliselt motiveeritud taotlused hariduskorraldust muuta on ajapikku liiva jooksnud, seda nii koolielu konservatiivsusest ja inertsist, aga mõnikord ka pedagoogide vastumeelsusest tingituna, mida pehmemalt võiks ka kooli alateadlikuks alalhoidlikkuseks nimetada. Õppetöö koolides on vähe sõltuv riigivõimu muutumisest ning kool säilitab otsese vägivalda puudumisel pedagoogilise kaadri järjepidevuse. Isegi õppekava muutused ei sunni kauaaegset õpetajat, mõnikord küll kahjuks, oma tööstiili muutma.

Uuendustaotluste korral on kindel järeleproovitud meetod otsida, meelde tuletada, uurida ja avaldada juba unustatud seisukohti, ajalooürikuid ja tunnustatud mõtlejate töid. Kooliajaloost tulevad meelde Peeter Põllu, Johannes Käisi, Heino Liimetsa jt tõekspidamiste taasavastamised. Haridusalaseid uurimusi ja nende kordustrükke on avaldatud mitmetes väljaannetes.

Toon katkendi professor Heino Rannapi kirjust: "Eriti tänan raamatute eest. Lugesin neid ja mõtlesin:

- 1) niisuguse kooliraamatu, kui seda on Tartumaa oma, peaks iga maakond välja andma. Tänu värvifotodele ja tippkvaliteedis paberile on ta suurepärane ja sisult väga informatiivne (vt rubriigis Tutvustame ja arvustame);
- 2) Tootsi Taskute sarjas neljanda raamatukese väljaandmine näitab Kambja kooli õpetajate

kõrgetasemelist pedagoogitööd ja direktsiooni oskusi ning järjepidevust lahendada finantsiline külg;
3) tuleb imestada, et Forseliuse Selts suudab praeguses majandusolukorras jätkata SÕNUMITE väljaandmist. Ja säilitada selles teaduslikku joont."

Lapsepõlves, koduse kasvatus mõjul kujuneb välja inimese "mina" Selle kaudu väljendab indiviid oma suhteid maailma ja iseendaga, väärtustab ühtesid objekte, on ükskõikne teiste suhtes, eitab kolmandaid. Näitab üles teatud aktiivsust ühe või teise vajaduse rahuldamiseks. Omandatud kogemuste baasil kujunevad välja hoiakud, mis on indiviidi käitumise reguleerijad.

Koolis, koostöös koduga, tuleb õpilastele vahendada iseseisvaks toimetulekuks vajalikke teadmisi, oskusi ja vilumusi. Õpetamine ja kasvatamine tagavad isiksuse arengu, mille käigus psüühikas tekivad uued seosed, mis tagavad ülemineku organiseerituse ja funktsioneerimise kõrgemale tasemele. Arengu tõiukejõuks on indiviidi sisemised vastuolud, mis on seotud tema ja keskkonna vastasmõjudega. Näiteks tahte sfääris (teadmine ja mitteteadmine), sotsiaalpsühholoogilises sfääris (egoism ja vastutulelikkus), emotsionaalses sfääris (rahuldatus ja rahuldamatus) jne. Arenguga on tihedalt seotud enesearendamine.

Enesearendamise all mõistetakse olukorda, kus isiksus, lähtudes oma teadmiste arengutasemest, vajaduste teadvustamisest, võimete arengust, iseloomu kasvatuses, võtab vastu ja transformeerib enda jaoks välismõjusid. Isiksus ise püstitab endale eesmärgid, valib nende saavutamise teed ja jõuab teatud resultaadini. Seejuures on psüühika ja isiksuse areng tegevuse suhtes mõningal määral autonoomne, oleneb aga seda suuremal määral inimesest endast, tema intellekti iseloomust. Enesearendamise efekt sõltub indiviidi arengu tasemest. Enesearendamine loob paremad tingimused ja soodsama pinnase arengule ka õpetamis- ja kasvatusprotsessis.

Õpetamine ja kasvatamine on efektiivsem siis, kui need ulatuvad edasise arengu tsooni. Viimase tunnetus aitab kaasa seatud eesmärkide saavutamisele, millega tekivad kvalitatiivselt uued suundumused isiksuse psüühikas. Inimene hakkab enam tegutsema suunas, mis kutsub esile kiirenduse psüühiliste protsesside ja isiksuse omaduste arengus. Mistahes uue eesmärgiasetusega ühenduses tuleb kaaluda korraka kolme aspekti:

- 1) milliseid muudatusi on vaja teha õpetamise sisus;
- 2) millised peaksid olema õpetamise organisatsioonilised vormid ja meetodid;
- 3) milline on õpetamise esemelis-ruumiline keskkond.

Hariduse sisu jaotatakse kahte ossa: invariantne – üldine ja kohustuslik kõigile haridust andvatele õppeasutustele – ning sisu varieeruv osa, mis võib muutuda sõltuvalt õppeasutuse spetsiifikast, selle sisu ja struktuuri iseärasustest. Hariduse sisusse kuuluvad:

- teadmised loodusest, ühiskonnast, tehnikast, inimesest, mille abil õpilane kujundab oma maailmapildi;
- tuntud tegevusviiside rakendamise kogemused, mis võimaldavad kindlate eeskujude järgi täita praktilise ja intellektuaalse iseloomuga operatsioone;
- loomingulise tegevuse kogemus, mis kindlustab võime lahendada uusi, mittestandardseid ülesandeid ja anda sellega vajalik panus kultuuri, teaduse ja tehnika edasisse arengusse;
- tegelikkusesse emotsionaalse ja väärtushinnangulise suhtumise kogemused, mis on kodanikuhoiaku kujunemise ja väärtushinnangute omandamise tingimus.

Nende elementide ellurakendamine on võimalik, kui õpetaja lisaks õpilastele piisavate teadmiste andmisele edastaks ka loomingulise tegevuse kogemuse, emotsionaalsed suhtumised ja väärtushinnangud. Õpilasele on vaja tegevust, oskust teadlikumalt ja loovamalt tegevuses orienteeruda, seda tahtlikult muuta. Õpetamise haridusliku, arendava ja kasvatava funktsiooni ühtsuse saavutamine sõltub palju õpetajast. Teoloogiaprofessor Vello Salo on sõnastanud oma sõnumi ja soovitusi eesti rahvale järgmiselt: "Õppige mõtlema. Ärge loopige sõnu, vaid uurige, milles asi seisab. Kui me mõtlema ei õpi läheme me põhja. Kunagi öeldi, et saagem eurooplasteks, jäägem eestlasteks. Mina ütlesin, saagem inimesteks, siis võib ka eestlased olla."

Tänapäeva tingimustes, mil teadmiste maht kiiresti kasvab, ei ole võimalik panna pearõhku teatud faktide omandamisele. Tähtis on kujundada teadmiste iseseisva täiendamise ja infotulvas

orienteerumise oskust. Seda või teist täiendavat teadmist vajame siis, kui kerkib probleem ja seda probleemi peetakse isiklikult nii oluliseks, et tekib soov aktiivselt otsida võimalusi selle lahendamiseks. Suurem ajendav mõju on inimeste hoiakutel ja huvidel. Psühholoogilises plaanis on kõik eeldused taandatavad isiksuse suundumustele. Suundumuste kujunemisel on eriline osa õpetamise sidumisel õpilase tegevusega klassis või koguni terve kooli huvidega. Sellela ei saa lapsest kujundada inimest, kes oleks valmis oma tegevust kavandama ja hindama kollektiivi või kogu ühiskonna positsioonilt.

Üldhariduskoolide arv, tüüp ja asukoht on aastate lõikes olnud pidevas muutumises. Maakoolide (rahvakoolide) peamiseks ülesandeks on pikka aega, kuni käesoleva sajandi alguseni, olnud lugemis-, kirjutamis-, rehkendamisoskuse andmine ning laulmise ja usuõpetuse kaudu kombeõpetus. Mõnel võimekamal pereliikmel, sõltuvalt pere jõukusest ja edumeelsusest, võimaldati edasi õppida järgmise astme (enamasti linnas asuvas) koolis, kus omandati oma võimetele vastav haridus. Loodeti koolitada sugulussidemetega seotud, paremini teenivat ja pere huvisid kaitsvat ametnikku või oskustöölist. Suurem austus linnakoolide vastu, alates põhikooli vanemast astmest, aga eriti gümnaasiumi astmest, on säilinud tänapäevani. Elukohajärgse kooli vahetust mõjutavad ka rahvasuus aja jooksul kujunenud kooli maine ja isiklikud muljed koolist. Heade mälestuste korral panevad vanemad lapse õppima ikka "oma" kooli.

Eestis on olemasolevat koolivõrku ära kasutades loodud munitsipaal-, riigi- ja erakoolid. Munitsipaal-koolide andmine vallavalitsuse haldusalasse on enamasti tulnud kooli tööle kasuks. Kohapeal teatakse probleeme paremini ja neid saab operatiivsemalt lahendada. Majandusküsimuste lahendamine on ka kiirem. Toetatakse igati õpetajate ja koolijuhtide tegevust.

Päevakorral on kõigi töötajate, sh õpetajate elukestev täiend- ja ümberõpe. Ülikoolid on avanud osakonnad täiendõppe võimaldamiseks, kus õppetöö tase on soliidisel akadeemilisel alusel ja seotud praktilise tegevusega. Riiklikult tasustatakse mitte üksnes pedagoogide ainealane, vaid ka isiksuse maailmapilti arendav õpe. Korraldatakse konverentse ja seminare täiendõppe korraldamise küsimustes. Õpetajate suhtumises õppimisse on toimunud rõõmustav murrang. Otsitakse võimalusi kursustele minekuks, ollakse nõus seal olema puhkepäevadel ja vajadusel ka oma palgast juurde maksuma. Elatakse justkui Nõost pärit vanasõna järgi: "Ilm oppi ja eläda, tii kävva ja küsida."

Põhikool ja algkool peaksid maal jääma põhilisteks koolitüüpideks. See on oluline külaelu seisukohalt. Munitsipaal-koolidena on neid võimalik komplekteerida kaadriga ja majanduslikult üleval pidada. Õpilaste arvu kahanemine klassides (liitklassides) võib üllatusena kaasa tuua soovimatu õpetamise taseme languse. Klassi taset kaasa vedav andekate õpilaste osakaal väheneb. Õpetaja võib teatud keskmist tulemust taotledes tahtmatult nõrgemate õpilaste tasemega kaasa minna. Upitades nõrgemaid, jääb aega ülejäänutega tegelemiseks väheseks. Andekas laps vajab aga nooremas kooliastmes üldjuhul suuremat tähelepanu, suunamist ja kontrolli kui ülejäänud õpilased. Alles vanemas kooliastmes hakkab kaasa mängima lapse enesearendamise ja iseseisva töö kogemus. Eriti vastutusrikas on õpetaja töö liitklassis, on oht minna kaasa noorema astme õpetamisega. Liitklasside arvu suurenemise tõttu on vajalik spetsiaalne täiendkoolitus liitklassides töötavatele õpetajatele.

Kui tahame maakohas keskkooli säilitada või põhikooli edasi kasvatada keskkooliks oma kooli õpilaste baasil, peab seal olema vähemalt kaks elujõulist paralleelklassi. Lisanduda võivad ka samas koolipiirkonnas olevate algkoolide lapsed. Umbes pooled põhikooli lõpetajatest jätkavad edasi õppimist oma keskkoolis, ülejäänud vahetavad kooli, siirduvad kutsekoolidesse, mõned jätvad kahjuks koolitee pooleli. Klass tuleb komplekteerida normaalse inimliku kooslusega: andekad saavad rakendada oma võimeid, enamus õpilasi saab maksimaalselt töötada ja nõrgemaid veab kaasa kokkukuuluvustunne oma klassiga. Koolitöös ei kehti alati reegel, et väiksema õpilaste arvuga klassis saab paremini õpetada. Õpilased õpivad väga palju ka üksteiselt ja üksteise õhinal. Keskkooli ülalpidamine on kulukas nii vaimses kui materiaalses mõttes.

Meelde tuleb kuuekümnendatest aastatest räägitud anekdootlik kurbloogu kooli sulgemisest ühel väikesaarel, ehkki koolimajaks oli sel ajal saare kõige uhkem maja, olemas olid õpilased ja õpetajad. Saareelanike koosolekul rääkisid rajooni juhid nende väikekooli ebaotstarbekusest ja sulgemise vajadusest. Häälendamisel tõstsid saareelanikud ootamatult üksmeelselt käe kooli sulgemise poolt. Uuel

saareelanike koosolekul selgitati neile, et peale kooli sulgemist tuleb neil lapsi hakata vedama mandrile suurde keskkooli. "Sellist kokkulepet meil ei olnud, lapsi teise kooli me vedama ei hakka. Saarel elamiseks vajalikud oskused õpetame neile kodus selgeks, oli saareelanike vastus. Tookord jäi kool alles. Õige pea, uue karmi käsu tõukel, kool saarel suleti. Nooremad pered lahkusid peagi saarelt koos lastega. Aastakümneid elasid sellel saarel ainult pensioniealised inimesed. Viimastel aastatel on saarele kolinud paar noorperet, neil on praegu veel eelkooliealised lapsed. Et peresid saarel kinnistada, soovitasin selle saare vallavanemal koolimaja ära remontida ja tööle võtta kooliõpetaja, kuigi esialgu ilma lasteta. Info levides võib-olla kolivad veel mõned saareelanike järeltulijad oma peredega saarele tagasi, neile võivad lisanduda uuspered. Usun ja loodan, et ajapikku kunagi elujõuline olnud ja oma probleemidega ise hakkama saanud saare elanikkond taastub.

Haridusreform on osa haldusreformist. Suur osa maavalitsuste ja omavalitsuste tähelepanust ja majandustegevusest on suunatud hariduskorraldusele. Elanike liikumine antud maakohas või laste arvu muutumine koolipiirkonnas põhjustab varem või hiljem koolivõrgus muutusi. Koolivõrgu muutmine eeldab igakülgset regionaalpoliitilist ja majanduslikku analüüsi, seadusandlikku toetust, pikaajalist selgitustööd kohtadel, paindlikku suhtlemist asjaosaliste (kaasata tuleks ka õpilased) vahel, veendumust ettevõetavate sammude õigsuses. Esiplaanile peame suutma seada koolilapse vajadused ja perede heaolu. Arvestada tuleb peredega laste väljakujunenud koolivaliku eelistusi. Kui antud piirkonnas on elujõuline kool, on suure tõenäosusega ka muud elualad korras. Kui kooli töö ei laabu, diagnoosime puudused ja seame ta võimalusel korda. Sellele järgneb ka muu elukorralduse paranemine.

Eelöeldu on mõeldud neile, keda iganes puudutab see, mida iganes me laste ja kooli heaks teeme.

Kambjas, 31. 12. 1999

ELVE VOLTEIN

Tartu Õpetajate Seminari õppejõud

UUEST ERIALAST TARTU ÕPETAJATE SEMINARIS

1997. aastal alustas TÕSis õpinguid uus õpperühm: eesti keele kui võõrkeele õpetaja. Meie nimetasime seda eriala nii ja nimetame ka praegu, kuigi haridusministeeriumis räägitakse TEISE keele õpetajast. Mõne aja eest õppisime meiegi TEIST emakeelt... Ida-Virumaal elavale venelasele on eesti keel kindlasti võõrkeel, mujal võib eestikeelne keskkond õppijat tõesti nii tugevasti mõjutada, et ta ei taju seda päris võõrkeelena. Arvestades eesti ja vene keele kuulumist eri keelkondadesse ning erinevaid tähestikkegi, tuleks siiski rääkida võõrkeeleõppest. Niisiis eriala: eesti keele kui võõrkeele õpetaja.

Uue eriala käivitamine eeldab riiklikku tellimust ja õppekava. Tellimus oli olemas. Milliseks kujundada õppekava? Abiks TÕSi pikaajalised õpetajakoolituskogemused, seadsime esmase eesmärgi: ÕPETAJA, mitte ainult filoloog. Seega rakendus algusest peale filoloogiliste ainete kõrval pedagoogika-psühholoogia tsükkel. Õppepraktika erinevad liigid algavad teisest kursusest koos metoodikaõpingutega.

Püüdsime teha ka pisut turu-uuringut: missugusele koolile me õpetajat ette valmistame? Saime kasutada Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna kogutud andmeid, mis väitsid, et kolmandiku Eestimaa õpilaste arvust moodustavad venekeelsed õpilased (regiooniti on protsent erinev); vene koolid on tugevate traditsioonidega reaalinetes; keeruline on situatsioon humanitaarinetes, kus tuleb leida venekeelse ja eestikeelse materjali ehk "Estica" ja "Russica" tasakaalustatud suhe. Vene kooli õpilased tahavad varakult alustada eesti ja inglise keele õppimist. 1997. aastal oli 130 vene koolis 58 288 õpilast, kes õppisid eesti keelt, nendest 1924 õpilast alustasid juba esimeses klassis; 29 koolis olid ka teised eestikeelsed ained (vanemates klassides õpetati riigikeeles matemaatikat, kultuuri, Eesti ajalugu, maateadust, kunsti, joonistamist, kehalist kasvatust, muusikat). Mingit kindlat süsteemi ei ole välja kujunenud, kuid koolid on aktiivsete otsingute teel.

Ilmselt tuleb meilgi siis olla "aktiivsete otsingute teel" ja esimene vastuvõetud grupp oli moraalselt valmis hakkama "rajaleidjaks" Neid oli algselt 21 noort inimest, 6 venekeelsest ja 15 eestikeelsest koolist. Kaks aastat hiljem jätkavad 5 vene ja 9 eesti kooli kasvandikku. Grupp on kujunenud ühtseks kollektiiviks. Nad on motiveeritud seda eriala õppima, osalevad aktiivselt kõikvõimalikes projektides, suvekursustel ja üritustel, kus on võimalik saada lisaks nii erialaseid teadmisi kui laiendada silmaringi. Kolm praktikaetappi on juba läbitud.

Järgmine vastuvõtt tõi õppima vene/eestikeelseid üliõpilasi proportsioonis 17/6 (praeguse seisuga). Õppejõudude ette kerkis tõsine küsimus: kuidas ja KAS peaks õpetama koos erineva keeleoskusega ja erinevate motivatsioonidega üliõpilasi. Kursusel alustas tegelikult üle 30 õppija, kuid esimese kursuse lõpuks jäi alles 26. Küllap oli siin põhjuseks valesti valitud eriala, kindlasi ka rühmas tekkinud õpituatsioon. Alles jäid ilmselt kõige motiveeritumad. Murelikuks tegi siiski paljude eesti keele oskuse tase. Oli ilmne, et olemasoleva õppekava realiseerimine ei taga kõigile vajalikul tasemel keeleoskust. Palusime toetust Phare programmilt ja saimegi keeleõppe korraldamiseks lisaks 8 tundi nädalas nii teisele kui esimesele kursusele. See ei olnud mõeldud ainult grammatika õppena, vaid praktilise keeleõppena õppekavas oleva õppeaine kaudu (pedagoogika, psühholoogia, loodusõpetus, terviseõpetus, keeleteadus jne). Eesmärgiks on viia osaoskused – lugemine, kirjutamine, rääkimine, kuulamine (EESTI KEELES) – sellisele tasemele, et venekeelsed üliõpilased suudaksid teise kursuse lõpul sooritada riikliku keeleeksami kõrgtasemel.

Uusim vastuvõtt 1999. aastal tõi seminari 23 noort inimest, kelledest esimese semestri järel on võlgadeta rivis 14, väikeste mõõndustega jätkavad 5 üliõpilast; eesti/vene kooli suhe oli 12/11. Teisel semestril on Phare programmi osalema jäänud 7 üliõpilast. Jällegi küsime: miks nii suur väljalangevus, kuigi sisse saadi läbi üsna tiheda konkursisõela. Põhjusi on mitmeid: pääseda sõjaväest; vaadata, kuidas seal koolis ka on..., vilets tervis jm. Õppimisega saavad hakkama need, kes teavad täpselt, miks nad tulid ja mida nad koolilt ootavad. Tegelikult olen senini kirjeldanud uue eriala olukorda õppejõudude poolt nähtuna. Mida asjaosalised ISE arvavad?

Küsisin kõigi kolme kursuse üliõpilaste käest 22. veebruaril (koolis oli neid kokku 32) kuus küsimust ja sain kõigilt ka vastused, mille eest palju tänu tudengitele!

1. Milliste ootustega tulid õppima Tartu Õpetajate Seminari?

* õppida õpetajaks	15	* saada head haridust	6
* eesti keelt õppima	5	* ei saanud mujale sisse	3
* ei oodanud midagi	3		

2. Kuidas ootused on senini realiseerunud?

* arvan, et suudan realiseerida	11	* on täitunud	7
* on peaaegu täitunud	7	* kool ületas mu ootusi	2
* soovin rohkemat	1		

(rohkem valikuid, külalislektoreid, akadeemilisust);

* mõned õpetajad tapavad soovi õppida.

3. Kas Phare programmist on kasu?

* väga kasulik	10
* venekeelsetele ilmselt kasulik	7
* nii ja naa – olenevalt sellest, kuidas õpetatakse	3
* kui õpetavad Olbrei, Pöder või Potseps, siis kasulik	6
* vähe grammatikat, vähe kirjalikku	1
* poleks nagu üliõpilase jaoks	1
* ekskursioonid on kõigile kasulikud	16

(ainult miks nii vähe?).

4. Kelleks hakkan, kui kooli lõpetan?

* õpetajaks	23;	* tahan veel õppida	4;
* lähen lasteaeda tööle	1;	* lähen mujale, ei tea veel	4.

Vastuste kokkuvõtteks: meile jäävad püsima need, kes on tulnud sooviga saada õpetajaks. Mõnel tekib see soov õpingute käigus ja paistab püsivat; ainult 4 oli hetkel neid, kes küll jätkavad õpinguid, kuid ei soovi tulevikus õpetajana töötada. Kooli õppekava enamasti vastab ootustele, kuigi eeldatakse rohkem valikuvõimalusi. Ka Phare projekti rakendamisel oleme ise algajad ja otsijad. Üliõpilased mainisid siiski, kelle õpetamismeetoditest tasuks teistelgi õppida. Põhiline, et küsitaks ja arvestataks programmis osalevate üliõpilaste konkreetseid vajadusi. Küsisin veel kaks küsimust, et nende põhjal teha mingeid järeldusi õppetöö ja vastuvõtu edasise korralduse kohta.

5. Kas vene koolis peaks eesti keelt õpetama eestlane või venelane ja miks?

* venelane	7 (mõistab raskusi, mis õpilastel ette tulevad);
* eestlane	13 (valdab korralikult keelt);
* hea õpetaja	9 (rahvus pole oluline);
* mõlemad ühele klassile	3 (venelane – grammatikat; eestlane – kõnekeelt).

6. Kas TÕSis peaks õpetama eesti ja vene kooli lõpetanuid koos või eraldi?

* koos	26;	* eraldi	1;
* mõned ained eraldi	5		

(nagu praegu Phares).

Viimase küsimuse vastused hämmastasid tõsiselt. Õppejõud on pidevalt probleemi ees: kui suunan loengu eestlastele, ei saa venekeelsed aru; kui arvestan rohkem venekeelseid, on eestlastel igav. Kuidas olla? Üliõpilased aga leiavad, et tähtis on vastastikku SUHELDA ja ÜKSTEIST tundma õppida. Eesti tudengid aitavad meelsasti oma kaaslaste keeleküsimustes, ise õpivad tundma oma tulevast töökeskkonda ja õpilast. Omalt poolt loodan, et viienda küsimuse vastuseks kirjutatakse neljandal kursusel sagedamini: hea õpetaja, olenemata rahvusest.

Probleemiks jäävad hetkel siiski VALIKUVÕIMALUSED. Praktikal kogesime juba, kui erinevad on praegugi veel venekeelsed koolid ja kui erinevaid ootusi on neil õpetaja suhtes. Slaavi Gümnaasiumis tutvustas õppealajuhataja Natalia Lutikainen seal paralleelselt rakendatavad kaht õppekava. Ühe järgi õppides saavad lapsed esimeses klassis 2 tundi eesti keelt tervele klassile, teises klassis 2/3 tundi tervele klassile, 3.–9. klassini 4 tundi nädalas eesti keelt rühmades ja gümnaasiumis 3 tundi nädalas rühmatundidena. See ongi kõik. Teise õppekava järgi õpivad lapsed alates esimesest klassist 4 tundi nädalas eesti keelt rühmades; teises klassis 4 tundi eesti keelt rühmades, lisaks kehaline kasvatus eesti keeles; alates 3. klassist tuleb ka muusikaõpetus eesti keeles; 7. klassist geograafia ja 10. klassist eesti kirjandus eesti keeles; samal ajal antakse pidevalt 4 tundi nädalas keeleõpetust, gümnaasiumi osas 3 tundi.

Annelinna Gümnaasiumis on aga õppekava, kus õpitakse alates esimesest klassist peaaegu kõiki aineid eesti keeles. Pärts keelekümbus see veel pole, sest säilib ka emakeele (vene keele) õpetamine. Seal kasutatakse üldiselt eestikeelse klassiõpetaja ettevalmistusega õpetajat. Kui meie eesti keele kui võõrkeele õpetajad valmistuvad ainult eesti keele õpetamiseks, siis on neil valida ainult üht tüüpi õppekava Slaavi Gümnaasiumi laadses õppeasutuses. Puškini Gümnaasiumis lisandub eesti keele õppele kohe kodulugu ja hiljem kultuurilugu eesti keeles. Seega peaksime kaaluma oma seminari võimalusi, kuidas õppekavade vahel valikuid tehes saaksid uue eriala üliõpilased, vastavalt oma huvidele ja keeleoskusele, koolitada endast mitte ainult kitsalt eesti keele õpetajat, vaid eestikeelsete ainete õpetajat muukeelses algkoolis (ja eesti keele õpetajat põhikooli lõpuni). Vastuvõtule ootame endiselt nii eestikeelse kui venekeelse kooli lõpetajaid. Loodame vaid, et aasta-aastalt paraneb venekeelsete koolide lõpetajate eesti keele tase, nii et nad ka ilma Phare abita suudavad Tartu Õpetajate Seminaris eestikeelse õppekava järgi edasi õppida.

ASERI KESKKOOLI KEELEÕPPE NULLKLASS KUUEAASTASTELE MUULASTELE

Et meie ülesandeks on 6aastased keelekümbusklassi lapsed igakülgset kooliks ette valmistada ja luua eeldused eesti kooli astumiseks, s.o tagada vajalik tase kõnes, lugemises, kirjas, arvutamises, käelises tegevuses, füüsilises arengus, elust arusaamises ja oskuses kollektiivis viibida ning teistega koos töötada, siis toimub kogu töö selles klassis integreeritult, s.t kõiki õppeaineid läbib samal ajal sama teema. Näiteks teema "Kass" puhul eesti keele tunnis loetakse kassist, laulmistunnis lauldakse, ümbritseva elu tunnis vaadeldakse ja kirjeldatakse kassi, rütmika tunnis matkitakse, käelise tegevuse tunnis joonistatakse, kleebitakse, volditakse, voolitakse, meisterdatakse kassi.

Mina õpetan selles klassis eesti keelt käeliste tegevuste kaudu juba 7 aastat. Iga päev on üks tund. Minu eesmärk on ühelt poolt arendada laste käelist osavust, ilumeelt, emotsioone, püsivust, korraharjumusi, kriitikameelt, õpetada õigeid töövõtteid, õpetada nägema ja mõistma ilu meie ümber, seda hoidma ja edasi andma kujutatavate tegevuste (joonistamine, rebimine, voltimine, voolimine, meisterdamine, õmblemine, heegeldamine jne) kaudu. Teiselt poolt rikastada eestikeelset sõnavara ja luua võimalusi kõnearenduslikeks vestlusteks. Loomingulise tegevuse käigus on laps emotsionaalne, vaba ja vahetu. See on keele õppimisel väga tähtis! On äärmiselt oluline, et tegevus oleks vaheldusrikas, huvitav ja jõukohane, sest ainult nii võimaldab see saavutada seatud eemärke.

Igat tundi alustame eelmises tunnis õpitu kordamisega valminud tööde kirjeldamise põhjal. Uue töö juurde asumisel tutvustan lastele sissejuhatava vestluse ja näidistööde vaatluse kaudu uusi sõnu. Lapsed kasutavad neid ümbritsevast elust võetud näidete kirjeldamisel. Töö käigus laps kommenteerib oma tegevust eesti keeles, kasutades uusi sõnu. Valminud tööd tutvustab laps kaaslastele.

Vajalikud töövahendid:

- Guašš – eeliseks erksad toonid, vigu on võimalik ülevärvimisega parandada, segamisel uusi värve ja toone saada.
- Pintsliid – 3 suurust. Veenõu, lapp, proovipaber.
- Akvarellvärvid – kasutame ainult nende tööde puhul, kus on vaja õrnu, heledaid ja läbipaistvaid toone. Näit. teema "Akvaarium"
- Rasvakriidid – kasutame suuremate pindade katmisel.
- Värv- ja viltpliiatsid – dekoratiivsel joonistamisel.
- Paber – joonistuspaper, toonpaper, värviline kartong, jõupaber, tapeet.
- Põll, kätised.
- Värvipaberid, käärid, pulgaliim, voolimismaterjal, nõel, niit, lõng, heegelnõel, looduslik materjal.

Esimestes tundides õpime selgeks töövahendite nimetused ja värvused. Värvuste õppimisel kinnitan tahvlile õpitud värvidega sügislehed, geomeetrilised kujundid (kui neid parajasti õpitakse), pallid, lilled jne. Nii on iga tunni alguses võimalik värvusi korrata. Lapsed otsivad õpitavaid värvusi oma riietuse juures, näitavad vastavat värvi pliiatseid, leiavad looduses ja klassis õpitavaid värve jne.

Tööde liigid:

I. Süteeline joonistamine

Teeme selgeks:

1. Kuidas paigutada paberile kõrgemad-madalamad, esiplaanil olevad ja kaugemad esemed. Kõigepealt joonistame suured ja olulised detailid, siis väiksema tähtsusega üksikasjad.
2. Kuidas kujutada inimeste erinevat suurust, erinevaid näoilmeid.
3. Millises järjekorras värvida inimest (nägu, kael, keha, käed, jalad. Lasta kuivada, siis silmad, juuksed, nina, suu, riided).
4. Kuidas kujutada inimest liikumises. Kasutame nii poseerimist kui ka liigendnukku.

Süzheelise joonistamise teemad võtame elust enesest: aastaajad, kodu, perekond, kool, tähtpäevad jne. Illustreerime muinasjutte ja filme.

II. Dekoratiivne joonistamine

Tehnikatest kasutame siin pintsli- ja templitrukki, viltpliatsit, värvipliatsit.

1. Teeme ribamustreid.
2. Kaunistame kolmnurkseid (rätik), nelinurkseid (linake) ja ringikujulisi (taldrik) pindu.
3. Kaunistame toonpaberist väljalõigatud konkreetseid esemeid (kampsun, kinnas, müts, piparkook jne).

Värvuste sobivust vaatleme eelnevalt tegelike esemete juures (laste mütsid, kindad jne).

III. Kleepetööd

1. Rebimine.

Algul annan lapsele valmivale esemele ligilähedase kujuga paberi (õun-ümara paberi, porgand-pikliku). Hiljem peab laps suutma suuremast lehest materjali raiskamata rebida nõutava eseme. Esimeste tööde puhul võib kontuuri ette joonistada, hiljem mitte.

2. Käärilõiked.

Käärid peavad olema pehmelt liukuvad ja ümara otsaga. Väljalõigatud esemed paigutame aluspaberile. Järgneb vaatlus ja analüüs. Alles siis võib liimida. Teeme šablooni järgi lõikamist, voltlõikeid, mosaiiki ja kleepetöid kuivatatud lehtedest ja taimedest.

IV. Voltimine

Lastele peab saama selgeks, kuidas paberit pooleks ja neljaks voltida, kuidas saada ruudukujulist paberit ja kuidas leida paberi keskpunkt. Voltimistööd nõuavad alati erilist täpsust. Kasutan kahelt poolt värvilist paberit.

V. Voolimine

Võtted: vajutamine, osade liitmine, ära võtmine, venitamine.

Materjaliks kasutan kauplustest saadaolevat savisarnast voolimismaterjali ja saepurumassi (saepuru + tapeediliim + vesi). Nende materjalide puhul on hea, et pärast kuivamist võib tööd värvida ja kasutada suveniiridena või mänguasjadena. Plastiliini ei kasuta.

VI. Meisterdamine

1. Karpidest loomade ja nukkude meisterdamine.
2. Meisterdamine looduslikust materjalist (ehted, loomad jne).
3. "Legost" meisterdamine.
4. Tühjadest munakoortest, käbidest jm looduslikust materjalist päkapikkude, loomade jne tegemine.
5. Maskide tegemine kõikvõimalikest materjalidest.
6. Kompositsioonid lilledest ja kuivmaterjalist.

VII. Tekstiilitööd

1. Riidmaterjalide tundmaõppimine (villane, siid, samet).
2. Eelpistes tikkimine kartongile.
3. Padjakassi õmblemine eelpistes, silmad ja nina nõõbist.

VIII. Heegeldamine

1. Ahelsilmustest heegelpaela heegeldamine.
2. Heegelpaeltest patsi punumine.
3. Pildi kujundamine heegelpaeltest.

Eriti meeldivad lastele kollektiivsed tööd. Need annavad väga häid võimalusi kõnearenduslikeks vestlusteks, õpetavad last arvestama teistega, võrdlema oma tööd teiste laste töödega. Ka õpetaja osaleb nendes töödes. Aluseks kasutan suureformaadilist toonpaberit, jõupaberit, tapeeti. Kollektiivsete tööde teemad: "Sügisene puu" – kleepetöö, "Lumememmed" – guašš, "Jõuluvanade paraad" – guašš, "Päkapikud tulevad" – guašš, "Lumehelbed" – kleepetöö, "Öökull" – kleepetöö (suled on lapse käe kujulised), "Sõbrapäevaplakat" – igauks joonistab enda, "Koduõu" – koduloomad guaššiga, "Kevadlilled" – kleepetööd jne.

Oodatud on ka kontrolltööd joonistamises. Õpetaja ütleb sõna, laps joonistab. Pärast laps

kommenteerib oma tööd eesti keeles. Sellised tööd aitavad kinnistada õpitut. Õpetajale annab see võimaluse kontrollida, kuidas sõnavara on omandatud.

Kasutades eespool mainitud tööliike on igat eset võimalik kujutada mitmel viisil, mitmete tegevuste kaudu. Laps elab õpitava läbi tegevuste kaudu. Igat tööd kommenteerides toimub just lapsepoolne pidev õpitud sõnavara kinnistamine.

Et lapsevanem oleks koolis tehtavaga kursis, paneme iga päev laste tööd välja. Kui vanem lapsele järgi tuleb, näitab laps oma tööd ja kirjeldab seda eesti keeles.

Kokkuvõtteks tahan öelda, et käeline tegevus on üks paremaid viise keeleõppimisel, kuna laps oma tegevuse käigus märkamatult ja sunduseta omandab uue sõnavara ja kasutab seda palju kordi oma tegevuse kommenteerimisel. Ei tohi aga unustada, et iga tegevus peab tõepoolest olema huvitav ja mitmekesine. Teame ka, kui tihe side on käeasavuse ja ajutegevuse arengu vahel. Seega pean käelist tegevust väga tähtsaks ka lapse üldises arengus.

LUULE NÕMM

Mustvee I Keskkooli direktor

ÕPILASOMAAVALITSUS KOOLIS

Koolist on igal ajal oma kujutus, mis toetub isiklikele kogemustele ja arusaamadele. Kooliaega vaadeldakse kui inimese ettevalmistavat eluperioodi. Kool sõltub kõigest, mis teda ümbritseb, ometi on ta ise oluliseks muutumise allikaks ja seda temalt ka oodatakse, sest praegused õpilased on meie kõigi elu korraldajad tulevikus. Inimest vormib keskkond, kus ta elab, ja kool on selleks keskkonnaks olulise osa õpilase elust. Arengut soosiv ümbus kasvatab loovaid isiksusi, kes oma tegutsemisega suudavad muuta ka ühiskonda demokraatlikumaks.

Eesti Vabariigi haridusseadusega on lubatud õpilasomavalitsus, kuid võib tekkida küsimus, kas koolil on vaja õpilaste esinduskogu. Vastus on ühene: kool on õpilastele ettenähtud asutus. Õpilane on koolis see, kelle pärast kogu koolisisene tegevus toimub. Seega on loogiline, et noor inimene, kelle pärast tegutsetakse, ei ole lihtsalt objekt, vaid partner, kes oskab avaldada oma arvamust, oskab olla partner teistele tasanditele. Esmapilgul võib see tunduda raske, kuid kõik protsessid algavad nullist ja liiguvad edasi aste-astmelt. Et õpilane omandaks paremini õppematerjali, st oleks vastuvõtlikum, peab looma võimalused tema intellektuaalseks arenguks. Ta peab tajuma, ise kogema vastutust, isetegemist, otsustamist, olema loov. Kool valmistab neid selleks ette, õigemini peaks ette valmistama.

1987. a kirjutas H. Roots ajakirjas Nõukogude Kool: "... on tohutu vajadus loovisikute järele, isiksuse järele, kes oma peaga mõtleb, kes on võimeline oma tegude eest vastutama, kellel on initsiatiivi ja algatusvõimet." Üheks demokraatia ilminguks on õpilasomavalitsuse olemasolu kooli struktuuri kõigil tasandil ning ühiste eesmärkide püstitamine:

DIREKTSIOON

Juhtkond

ÕPILASOMAAVALITSUS

Õpilased

KOOL

ÕPPENÕUKOGU

Õpetajad

HOOLEKOGU

Lapsevanemad

1. Ühised eesmärgid
2. Vastutus tulemuste eest
3. Kollegiaalsus
4. Pidev õppimine
5. Pidev uuenemine

me teame, kuhu läheme
me peame püüdlema paremate tulemuste poole
see on meie ühine asi
kõik on võimelised õppima
me suudame oma tööd parandada

6. Riskivalmidus

7. Toetus

8. Üksteisest lugupidamine

9. Avatus

10. Rõõmsameelsus ja huumor

midagi uut proovides me õpime

alati on keegi valmis aitama

igapähele on väärtuslikud ettepanekud

me suudame rääkida erinevustest

me meeldime iseendale

Ühtset, kindlat definitsiooni ja lõplikku, valmis mudelit õpilasomavalitsuse loomiseks ja tegutsemiseks pole, sest iga omavalitsuse tekke eeldused ja olemasolu loob nad ise: kuivõrd valmis ollakse iseseisvaks tööks, kuivõrd ollakse motiveeritud, milliseid ülesandeid endile seada ja kuidas kakata ülesandeid realiseerima. Et olla partner teistele tasanditele, tuleb õpilasomavalitsusel tegutseda arvestamist väärivate reeglite järgi.

Tuleb määrata õpilasomavalitsuse tegutsemise alused (põhikiri), eesmärgistada tegevus, koostada plaan, mis aitab teistel paremini mõista, mismoodi kavatsetakse eesmärkideni jõuda. Plaani tegemist tuleks alustada lõpust, tulemusest, ja tulla järk-järgult tänasele päevale lähemale, veendumaks, kas eesmärk on üldse reaalne.

Tähtsad probleemid, mida õpilasomavalitsus peaks läbi arutama, on õpilasreeglid ja korrapidamine. On vajalik, et õpilasomavalitsus töötaks välja õpilasreeglid: ise mõtleme, ise valmistame ette, ise teeme järeldused, ise vastutame.

Inimsuhetes on oluline usaldus. Inimestena oleme koolis kõik võrdsed, meie kohta kehtivad ühesugused normid, kuid meil on erinevad rollid. Kui tahame tõsta õpilaste vastutust, peaks erinevates koolielu valdkondades tegevusi kavandades arvestama ja usaldama õpilasomavalitsust. Õpilasomavalitsus on koolis puhvriks õpilaste ja õpetajate vahel, aitab tasakaalustada suhteid. See on väga tähtis valdkond õppeprotsessis: kas õpilasi peetakse alluvaks või partneriks. Kas õpetajad suhtlevad õpilastega samamoodi nagu omavahel? Kuidas lahendatakse konflikte? Kas ollakse valmis üksteist ära kuulama või mitte, kas ollakse valmis tunnistama oma vigu või nähakse ainult teiste omi? Kas jõutakse konflikti lahendamiseni, lepitakse või otsitakse abi?

Õpilasomavalitsuse tegevusvaldkond on lai, probleemid, mille arutellu on kaasatud õpilasomavalitsus, on näiteks tsükli- või perioodõpe, kooli sisekord, õpilaste omavahelised suhted, tundidest põhjuseta puudumine, käitumine, vahetusjalatsid, õpilaste probleemid õpetajatega, ürituste korraldamine, üleminekuksamid jne. Õpilasomavalitsus peaks olema leidnud kindla koha kooli struktuuris, tema positiivsed küljed oleksid:

- teatakse oma õigusi koolis, ollakse valmis koostööks,
 - õpilastel on suurem tegutsemisvabadus,
 - rikastab koolielu,
 - aitab õpetajaid,
 - probleemide lahendus saabub kiiremini,
 - klassivälise ürituste korraldamine,
 - informeeritus õppenõukogu otsustest,
 - on otseside kooli juhtkonnaga,
 - saab õpilaste huve kaitsta kooli juhtkonnas,
 - õpilaste-õpetajate suhete stabiliseerimine,
 - annab võimaluse õpilastele end aktiivselt teostada,
 - laieneb tutvusringkond,
 - eeskuju teistele õpilastele,
 - tekib konkurents õpilasomavalitsuses,
 - juhtimisoskuste arendamine,
 - majandusprobleemide lahendamine kooli juhtkonnaga kompromissidele jõudmise kaudu,
 - õpilastel on hääleõigus,
 - õpilased tunnetavad oma õigusi ja ka kohustusi,
 - annab võimaluse eneseväljendamiseks, silmaringi laiendamiseks.
- Probleemsed küljed:

- kõigi õpilastega pole head koostööd,
- õpilasomavalitsust ei võeta alati kuulda,
- kõik ei funktsioneerigi alati tõrgeteta,
- ei võeta õpetajate poolt omaks,
- õpilaste vähene informeeritus,
- vähene või pärsitud aktiivsus,
- pole kindlat struktuuri,
- kehv läbirääkimisoskus, seisukohtade põhjendamine,
- eesmärkide ebaselgus konkreetse probleemi puhul.

Selles analüüsis on kasutatud Jõgeva maakonna koolide õpilasomavalitsuste esindajate rühmatöö tulemusi.

Õpilasomavalitsus Mustvee I Keskkoolis

Mustvee I Keskkoolis on õpilaskogu eksisteerinud alates 1977. aastast. Selle moodustamisel on kasutatud erinevaid süsteeme, algaastail määras direktor õpilaskogu liikmeskonna ja esimehe. Hiljem hakati õpilaskogu valima demokraatlikumalt: 7.–12. klassini esitatakse 2 esindajat õpilaskogusse, kes valivad endi hulgast kaheks aastaks esimehe ja sekretäri.

Meie kooli õpilasomavalitsusel on oma kindel koht kooli struktuuris, esimees võtab osa kooli õppenõukogu tööst, samuti on ta kursis kooli hoolekogu tööga. Probleeme on vahetevahel olnud õpetajaskonnaga või siis mõnede liikmetega õpetajaskonna hulgast, kes suhtuvad õpilaskogusse skeptiliselt.

Väljavõte 1996. a augustikuistelt mõttetalgutelt:

"... õpilaskogult me võimu ära võtta ei soovi, kuid peame neid õpetama võimuga ümber käima. Jätame neile ka vastutuse, mitte nii, et nemad teevad ja keegi õpetajatest vastutab. Õpilaskogu lähtugu põhimõttest: õppimine on õpilase põhitöö.

Õpilaskogu koordineerib klassivanemate tööd, töötavad majandus- ja õppekomisjon. Ta on olnud algatajaks ja abistajaks suurürituste organiseerimisel, on vahendajaks õpetajate ja õpilaste vahel.

Ühe korraliku ürituse ettevalmistamine eeldab tihedat koostööd õpilaste ja õpetajate vahel. Traditsiooni kohaselt on jäänud abituriumi ülesandeks õpetajate päeva korraldamine, samuti pingeline ja organiseerimisrohke "Miku-Manni nädal" mis on oma võimete tõsiseks proovikiviks."

1997. aastal otsustas õpilasomavalitsus korraldada direktsiooni loal kolmepäevase laagri, kus võtsid osa õpilaskogu, klassivanemad ja juhendavad õpetajad. Eesmärgiks oli lahendada järgmised probleemid:

- perioodõppele üleminek,
- konfliktsituatsioonid koolis,
- suhtlustreening rollimängude näol,
- etiketiõpetus.

Laagri eesmärgiks oli siduda õpilaskogu ja õpetajaid, üritada koos muuta oma ühist töökohta – koolimaja – sõbralikumaks ja avatumaks. Et õpetajad mäletaksid oma koolipõlve ja ei unustaks, et pole kuigi kerge olla noor ja olla õpilane.

1999. aastal toimusid Mustvee I Keskkoolis vahetult enne kohalike omavalitsuste valimisi õpilasnõukogu valimised. Sellele eelnes igas klassis kandidaatide ülesseadmine (4), kes esinesid oma klassis nägemusega õpilasomavalitsuse rollist koolis. Käisid ringi küsitluslehed, kuhu õpilased pidid kirjutama oma nägemuse positiivsetest ja negatiivsetest külgedest koolielu korralduses ning oma ideed selle paremaks muutmiseks. Valimispäeval oli iga klass tutvunud oma nelja kandidaadi mõtete ja ideedega ja nad võisid rahulikult hääletussedeli valimiskasti lasta, et valida oma klassist see kõige õigem ja aktiivsem. Samal päeval toimusid iga klassi enda koostatud platvormide arutelud ja diskussioonid ning avalik väitlus, kus loosi teel saadi endile vastane. End koolile tutvustades tutvustasid vastne õpilasomavalitsuse liige ka oma klassi ja enese nägemust kooli õpilasomavalitsuse töökorraldusest.

Õpilasomavalitsus moodustati alates VIII klassist. I–VII klassi õpilased moodustasid oma väikese

"rakukese" õpilasmavalitsusse, nn nooremate klasside õpilasesinduse, et oma ettepanekute ja tähelepanekutega koolielus kaasa rääkida.

Üheks suuremaks saavutuseks koolielu muutmisel oli õpilasmavalitsuse ettepanek söögivahetunni korraldamiseks. Kuna gümnaasiumiklassid said einestada alles peale 5. tundi, mis õpilasi kaugeltki ei rahuldanud, siis saavutati koos direksiooniga kompromiss, et teine söögivahetund "venib" 20 minutile ja süüakse kahes vahetuses, mis nõuab kooli sööklalt kiiret ja operatiivset tegutsemist.

Koostöös hoolekoguga otsustati, et kooli tualetis on hädavajalik kasutada õhuvärskendajaid jne, jne. Võibolla peaksid õpetajad siiski pisut nurisema, et õpilaskogu ei näita veel üles piisavalt suurt aktiivsust, kuigi viimasel aastal on märgata õpilaste arenevat kodanikujulgust ja arukat meelt.

Jõudu ja edu teiste koolide õpilasmavalitsustele!

JAAN PALUMETS

Saue Gümnaasiumi direktor 1985. aastast

TERE TULEMAST SAUE GÜMNAASIUMISSE!

Alates 1921. aastast on Sauel antud kooliharidust. Aastatel 1972–1985 aktiivne hariduselu Sauel puudus. Uus kool avati 1. septembril 1985. Koolis on 830 õpilast ja ligi 50 õpetajat, umbes 300 õpib algklassides, 350 keskastmes ja 180 gümnaasiumi osas.

Gümnaasiumiklasside humanitaarrühmale antakse lisatunde emakeeles ja kirjanduses ning võõrkeeles, reaalarule matemaatikas ja füüsikas. Teist aastat alustab gümnaasiumis tööd ärikoolitusprogrammiga klass ja valikainete klass, kus on valida 8 lisaaine vahel. Võõrkeeltest õpitakse Saue Gümnaasiumis inglise, vene ja saksa keelt.

Koolimaja on avatud kella 8st hommikul kuni kella 10ni õhtul. Koolitöö toimub ühes vahetuses, pealelõunane aeg on pühendatud spordiüritustele ning huviringidele. Meie koolis töötavad 20 erinevat taidlus- ja spordiringi (kunstiring, koorid, rahvatantsurühmad, puhkpilliorkester, poiste käsitöö- ja arvutiring). Kõigil soovijatel on võimalik kasutada sauna ja solaariumit.

2000. aasta kevadel alustati kooli juurdeehitusega. Esmalt valmib neljas korrus, kus hakkavad paiknema uued klassiruumid. Seejärel ehitatakse spordikompleks ja uus saal. Ümberehituse käigus rajatakse Saue linna ja kooli ühine kaasaegsel tasemel raamatukogu. Saue Gümnaasiumist on kujunenud linna haridus- ja kultuurikeskus.

Saue Gümnaasium on ka infotehnoloogia pilootkooliks. Korraldame Harju maakonna õpetajate täiendkoolitust infotehnoloogia alal. Kõikidel soovijatel on võimalik saada arvutioskustunnistus vastava eksami sooritamise järel.

Meie kool on üks kaheksast Eesti koolist, kus on käivitunud ärikoolitusprogramm alates 10. klassist. Selle lõpetamise järel on võimalik minna õppima ärikorralduse eriala viide kutseõppeasutusse otse teisele kursusele.

Meie gümnaasiumi lõpetajad on olnud ka edukad edasiõppijad. Viimastel aastatel on 60–70% lõpetajatest jätkanud oma haridusteed kõrgkoolides.

PÄRNU VÄIKESEST VABAKOOLIST

Pärnu Väike Vabakool (PVV) alustas tegevust 1. septembril 1997, võttes aluseks Taani vabakoolide süsteemi. See koolisüsteem juhindub oma tegevuses demokraatia põhimõtetest. Eestis algas taolise kooliprojekti juurutamine 1992. aastal, olles kuue aasta jooksul läbinud pika ja keerulise arengutee.

Juriidiliselt on PVV omanik Pärnu Väikese Vabakooli Selts (PVVS), kuhu kuuluvad PVV-i lapsevanemad, õpetajad ja toetajad. PVVS-i tööd juhib seltsi juhatus. Kõrgeim võim on antud seltsi üldkoosolekule, mis valib juhatuse üheks aastaks. Juhatusse kuuluvad seltsi esimees, kooli juhataja, õpetajate ja lastevanemate esindajad.

Kooli eripära seisneb veel selles, et lastevanemate osalus kooli töös ei piirdu pelgalt omaniku- ja otsustusõigusega. Omanikutundega koos on tulnud vastutus ja hool oma kooli hea käekäigu eest. Huvitatust suurendab õppemaks, lapsevanemal on õigus teada, millisel tasemel hariduse laps selle eest saab ning kuidas raha kasutatakse. Individuaalse lähenemise kaudu igasse lapsesse on tagatud vähemalt nii kõrge õpetuse tase, et juhul kui laps peab mingil põhjusel kooli vahetama, siis saab ta hakkama ka tavakoolis. Vanemate abi on väga suur olnud õpperuumide töökorda seadmisel. 1997/98. õppeaastaks tuli korda teha 1. klassi ruumid Tammsaare lastepäevakodus, 1998/99. õppeaastaks Pärnu Linnavalitsuse poolt eraldatud ruumid Ringi tn 12. Kolmandaks tegutsemisaastaks saime päris oma koolihoone Väike-Posti 8a, kus samuti vanemate abi kooli kordaseadmisel tarvis läks. Lapsevanemate kõrval on remonditöodes oluliselt kaasa aidanud ka lapsed ise. Ühine töötegemine koos ema-isaga aitab lastel hoida oma koolimaja paremini. Vabakoolis ei kohta soditud seinu või laudu.

Huvi Pärnu Väikese Vabakooli vastu on Pärnu linnas ja ka mujal Eestis suur. Koolis õpib praegu kolmes klassis kokku 42 õpilast (klassi suuruse piiravuks on 16 õpilast). Pärnu Väikese Vabakooli Seltsi kuulub hetkel 68 peret. Mõned registreerunud lapsed alustavad kooliteed alles 2004. aastal.

PVV loomisele on palju kaasa aidanud Taani vabakoolid. Erilise tänu võlgname Kerteminde vabakoolile, kust oleme saanud lisaks nõuannetele ka materiaalset abi. 1997. ja 1999. aastal käisid PVV lapsevanemad, tänu Taani Demokraatiasfondile, nädalasel õppereisil Taanis, kus tutvuti lähemalt kogu sealse eluga. Elati peredes, külastati erinevates linnades asuvate vabakoolide tunde ning täiendati oma teadmisi vabakoolide korralduse ja majandamise osas. Tänu toetajatele oli gruppidel võimalus viibida Kerteminde linnapea vastuvõtul, kohtuda spetsialistidega Taani haridusministeeriumis ja Parlamendis. Nimetatud kohtumised tõestasid meile, et Taani riigis on 200aastase vabakoolisüsteemi suures osas üle võtnud ka Taani tavakoolid.

1998. aasta oktoobris-novembris täiendasid kolm PVV õpetajat oma teadmisi Taanis Ollerupi vabakoolide õpetajate seminaris.

Pärnu Väike Vabakool on alustanud ka õhtukursuste organiseerimist, eesmärgiga arendada täiskasvanute huvikoolitust ja koguda raha koolielu paremaks korraldamiseks. Täiskasvanute huviringidena töötavad lilleseade, kalligraafia ja mitmed käsitöökursused. Tahame alustada ka psühholoogia ja kasvatusalaste kursustega lapsevanematele.

Oktoobrist jõuludeni töötab koolis laupäeviti töötuba, kus nii lapsed kui ka täiskasvanud valmistuvad pühadelaadaks. Kahel aastal oleme Pärnu Jõulutänavaga projekti raames pidanud vabakooli jõululaata, kus sponsorloterii ja laste tööde näituse kõrval müüakse ka Reti töötoas omavalmistatud esemeid.

Kevadel koondame mõtted ja jõud, et 1. mai paiku ühiselt Kevadpidu pidada. Selleaastasel Kevadpeol olid esinejateks kooli lapsevanemad koos oma lastega. Üritus rõhutas taas peresisest koosolemise ja koostegemise lusti. Sel suvel korraldame vabakooli- ja linnarahvale juba teist aastat väikese vabakooli Suure Jalgrattasõidu, kus õpilased saavad vastupidavuses võistelda, lapsevanemad kaasa elada ja puhata. Kohal on ka politsei esindajad liiklusalaste meeldetuletustega.

Pärnu Väike Vabakool meenutab kunagisi Eesti väikekoole, kus kool oli nii haridus- kui kultuuriasutus. PVV laste, õpetajate ja lapsevanemate ühised ettevõtmised on alati korda läinud.

Vanarahva poolt tähtsaks peetud pühi ja riigipühi on vabakoolis alati koos tähistatud. Meie kooli õpilased võivad olla uhked, et nende vanemad tunnevad elavat huvi nii oma laste koolitöö, suhtlemise, mõtete kui ka muu elu vastu. Koosolemise tuntuks mõnu ja see on nakatanud kõiki kooli ümber koondunud inimesi.

STUDIA FORSELIANA

Juhatuselt: Iseseisev uurimuslik õppetöö on mõtleva ja juurdleva inimese kujunemisel/kujundamisel oluline töövorm, mida avatud ja edasipürgiv kodanikuühiskond peab igati soosima. Selts on omalt poolt õpilaste suve-(metsa-, sügis-)koolide näol püüdnud sellele kaasa aidata. Seni oleme piirdunud rohkem aja- ja koduloosuunaga. Teiste maade ja Tartu Descartes'i Lütseumi ning tema partnerkoolide kogemused näitavad, et seda meetodit on võimalik tulemuslikult rakendada kõikides ainetes.

Studia Societatis B. G. Forselii ehk lühidalt *Studia forseliana* kajastab eelkõige seltsi põhikirja ja programmi järgivate koolide sõpruskonna sellealast tegevust. Meil on välja kujunenud oma traditsioonid ja tunnustusvahendid. Kindlasti märgime parimate töid ära medaliga Suur Kuldtukat ja võimalust mööda avaldame nende uurimusi B. G. Forseliuse Seltsi Toimetistes.

Käesolevas rubriigis tahame käsitleda uuriva õppetöö erinevaid aspekte, avaldada vajalikku teavet ning muidugi ka seltsi õpilastoid. Tartu Descartes'i Lütseumi sellealaseid kogemusi jagab allpool õppealajuhataja Tanel Lepsoo.

TANEL LEPSOO

Tartu Descartes'i Lütseumi õppealajuhataja

UURIMISTÖÖ JUHENDAJA VAATEPUNKTIST

Sõna *uurimistöö* sisaldab juba iseeneses probleemi: uurimistöö on uuriv töö. Mida täpsemalt uuritakse, seda selgitab alles konkreetse uurimistöö teema. Iga teema näitab kätte ka viisi, kuidas uurida. Sellest tulenebki, et on raske ütelda, mis üks uurimistöö on, kergem aga ütelda, mida üks uurimistöö ei ole.

Uurimistöö ehk uurimus ei ole loominguiline töö. Nii kurb kui see ka paljudele tundub, pole algkoolis arendatud fantaasiavõime ja põhikoolis omandatud värvikas kirjeldusoskus uurimistöö tegemisel suuremaks abiks. Uurimistöö on analüüsiv. Analüüs on faktide kõrvutamise ja nende põhjal järelduste tegemine. Fantaasiat ja kirjeldusoskust läheb loomulikult vaja – fantaasia on abiks teema leidmisel, kirjeldusoskus analüüsi ettevalmistamisel ja selle esitamisel, aga valdav peab olema analüütilise mõtlemise oskus – just see, mille peab õpilasele andma keskkool.

Juhendamine algab teemavalikust

Teemavalik ei tohi jääda mitte mingil juhul ainult õpilase teha. Esiteks pole koolil õigust hinnata teistest kõrgemalt loominguilise mõtlemisega noori, kes tänu oma loomupärasele andekusele leiavad hõlpsalt huvitava teema. Teadlasi hinnatakse selle järgi, kuivõrd hea teema nad suudavad uurimiseks leida, kooliõpilastelt ei tohi keegi nõuda, et nad peaksid mistahes aines vabalt orienteeruma. Teemavalikust algav juhendamine peabki välistama olukorra, kus kaitsmisele tulevad tööd on üldiste ja äravahetamiseni sarnaste pealkirjadega, puudutagu see siis mõne kirjaniku elu ja loomingut või mõnda looma- või taimeriigi esindajat. Mõlemad teemaliigid on ju puhtalt kirjeldava olemusega ning vähemalt keskkooliõpilasele rasked. Sageli polegi siis tegu uurimistööga, vaid hoopis referaadiga.

Referaat on vaenlane

Referaat on EKSSi järgi "teose sisu, uurimistulemuse vms lühikokkuvõte." Järelikult pole ta ei teos ega uurimus. Ükski õpilane, kes sõbrale kirjeldab vaadatud filmi sisu, ei ütle, et ta *uuris* filmi. Küll aga

esitatakse ikka ja jälle uurimistöö pähe töid, mis pole rohkemat kui mingi teose (publitsistliku või ilukirjandusliku) sisukokkuvõtte. Sageli pole isegi tegu referaadiga, sest referaadi puhul ollakse vähemalt ausad ja kirjeldatakse kellegi mõtteid. Tihti on tegu plagiaadiga. Või veel hullem: tööga, mis pole isegi mitte plagiaat, sest laenatud mõtetest on valesi aru saadud, tsiteeritakse kontekstiväliselt ja kirjutatakse ümber suvalisi lõike. Sellise olukorra vältimiseks on ainsaks lahenduseks korralik viiteaparatuur.

Viitamine näitab töö olemust

Korrektse viitamisega on probleeme isegi Tartu Ülikooli bakalaureusetöodes. See näitab, et probleem on palju tõsisem, kui arvata võiks. Põhjus on tõenäoliselt selles, et tööle lähenetakse vales otsast. Kogutakse materjali ja siis hakatakse seda esitama ning kui lõpuks mingi idee välja kujuneb, on väga hästi. Tegelikult peaks olema teisiti: alustada tuleb ideest, selle kallal töötada ja materjali koguda ning siis alles seda esitama hakata. Selleks peab aga vältima mõningaid probleeme.

Esitaks tuleb juhendajatel põhjalikult õpilastele selgitada, kui suur peab olema töö maht. Imelikul kombel arvatakse, et mida rohkem, seda uhkem. Ei ole nii. Interneti, skannerite ja paljundusmasinate ajastul on ülilihtne esitada kümneid lehekülgi, mis ei ole tegijalt nõudnud märkimisväärset pingutust. Palju raskem on kirjutada viis lehekülge originaalset teksti, millele eelneb tõsine töö materjaliga. Seda aga kardetakse, sest ei usaldata ennast ega ka hindavat komisjonigi mitte, kes on paksude kaustadega harjunud.

Teiseks kujutatakse ette, et uurimistöö peab olema teaduslik. Teaduslikkust aga tõlgendatakse kui midagi keerulist, hämarat ja mõistetamatut. Võib olla, et saksa idealistlikust filosoofiast mõjutatud eesti talupoja arvates see niiviisi ongi, aga kindlasti ei tohi see olla nii Tartu Descartes'i Lütseumis, mis peaks endas kandma kasvõi natukenegi klassitsistlikku selguse, lihtsuse ja ratsionaalsuse vaimu. Sestap peakski õpilane teaduslikkuse all nägema eelkõige arusaadavust ja konkreetsust ega püüdma seda rüütada välise efektitsemise varju.

Ülalnimetatud põhjustel ongi paljud tööd täis viitamata teksti. Mõni ei julge korralikult viidata, sest nii oleks kõigile näha, et tegelikult on tema töös tsitaat tsitaadis kinni. Sageli on küll korrektset, kuid tarbetult tsiteeritud. Millegipärast arvatakse, et tsiteerimine näitab õpilase haritust. Muidugi mitte. Haritust näitab õige tsitaat õiges kohas.

Kaitsekõne näitab õpilase võimekust

Kõige selgemini ilmneb õpilase teadlikkus ja ülevaade materjalist siis, kui ta astub komisjoni ette oma tööd kaitsma. Seetõttu ei tohi kaitsmine muutuda rituaaliks, kus vaevu töid lapanud komisjon otsustab töö väärtuse üle üksikute subjektiivsete näitajate põhjal – lehekülgede arv, värvilised pildid, maitsekas kujundus – vaid komisjon peab olema töö läbi lugenud. Kõige suurem au suure töö tegijale pole mitte komisjoni kiitus üldmulje põhjal, vaid see, kui temast on aru saadud ja talle on esitatud sisulisi ja asjalikke küsimusi. Samuti on vajalik, et juhendaja aitaks õpilasel ka kaitsekõne korralikult ette valmistada. Oskus võtta lühikesesse ettekandesse kokku kõige tähtsam mitmekümneleheküljelisest materjalist ilmneb alles siis, kui õpilane on täie teadlikkusega oma uurimistööd teinud. Sageli selgub alles kaitsekõne ettevalmistamisel, kuivõrd õpilane tööd on teinud. See on vajalik informatsioon juhendajale.

Järeldus, mille mitme aastakäigu töödega tutvumise põhjal võib teha, on ühene: juhendaja töö õpilasega ei saa põhineda käskival/korraldaval suhtlemisel, mis seisneb pelgas kontrollimises ja hindamises. Juhendada tuleb eelkõige läbi õpilasega suhtlemise, otsides esmalt head ideed, selle uurimismeetodit, ja siis alles andes konkreetseid näpunäiteid tegutsemiseks. Uurimistöö suurim eelis on just individuaalõpe – seni ainus õppevorm meie koolis, kus õpetaja saab arvestada iga konkreetse õpilase võimete, oskuste ja soovidega. Seda võimalust ei maksa kasutamata jätta. Ei õpetajatel ega õpilastel.

Äratrükk autori loal:

Tartu Descartes'i Lütseumi Toimetised 1. Valik õpilaste uurimistöödest aastatest 1998–1999. Tartu, 2000

HARIDUSSOTSIOLOOGI VEERUD

SIRJE KRIKK de MATEO

Tartu Ülikooli lähiajaloo õppejõud

EESTI KULTUURILISEST INTEGREERIMISEST PÕHJALASSE

Veelkord vanast heast Rootsi ajast

Sedakorda kunagise Rootsi Läänemere impeeriumi integratsioonipoliitika nurga alt. Alljärgnev käsitlus toetub Rootsis elava ajaloolase *prof em* Aleksander Loidi ettekandele "Läänemere provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis 1561–1710 (1721)" mille ta pidas Tartu Ülikoolis 2000. aasta kevadel. Autori lahel loal on ettekandest välja nopitud eeskätt siinsete Läänemere provintside – Eesti- ja Liivimaa – kultuurilise integreerimise aspektid, mis võiksid huvi pakkuda meie ajakirja lugejatele. Seda enam, et just selles valdkonnas oli Rootsi keskväimu (kuningaväimu) integratsioonile suunatud provintsi(koloniaal)poliitika kõige edukam.

Luterlike akadeemiliste õppeasutuste – Tartu ülikooli ja Tallinna gümnaasiumi – avamine ning talurahvakoolide võrgu rajamine olid Eesti rahva seisukohalt eriti olulised sammud kultuurilise integratsiooni teel. See oli ühtlasi kvalitatiivselt uus aste Eesti haridusloos.

Nagu märgib *prof em* Helmut Piirimäe, Rootsi aja tuntumaid uurijaid Eestis, oli Tartu ülikool (*Academia Gustaviana/Academia Gustavo-Carolina*) oma paljude rootsi üliõpilaste ja õppejõududega tähtsaks tööriistaks Läänemere provintside integreerimisel Rootsi suurriiki. Ülikooli statuudid, privileegid ja struktuur jälgisid detailselt Uppsala ülikooli eeskujusid. Sisepääs ülikooli pidi olema vaba ka talupoegadele – nagu Rootsis. Tartus õpetati välja riigitruid kirikuõpetajaid ja ametnikke kohalikuks teenistuseks ja ülikoolist sai 17. sajandi lõpus rootsistamispoliitika vägevaim kants Läänemere provintsid. Samas leidis ülikooli professorite ja kasvandike seas inimesi, kes tundsid huvi ka kohalike rahvaste keelte, ajaloo ja elutingimuste vastu (Tartu Ülikooli ajalugu I, lk 42, 65–67).

Teine Rootsi valitsuse suursaavutus hariduse alal oli rahvakoolide võrgu rajamine 17. sajandi lõpukümnenditel. (Mistõttu meie B. G. Forseliuse Seltsi kuuluvad koolid on oma vanade Rootsi-aegsete juurte üle täie õigusega uhked.) Rahvakoolide rajamine oli osa Rootsi valitsuse suuremast reformiprogrammist, mille üheks eesmärgiks võis olla talupoegkonna olukorra mõnetine parandamine, nende muutmine mõisaorjadest vabaks seisuseks nagu Rootsis ja selle sotsiaalse kihi kaasamine riigi ellu (sotsiaalne integratsioon), seda nii maksukohuslastena kui elavjõuna sõjaväkke ja muudele riigile kasulikele tegevusaladele (vt ka A. Loit, Pärisorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal). Riiklik initsiatiiv rahvakoolide asutamiseks oli talupoegade pärisorjusest vabastamise katse otseseks järelmiks, kuigi viimane puudutas ilmselt rohkem reduktsiooni käigus tekkinud riigimõisate talupoegi, arvab A. Loit.

Riigivõimu toetus eesti ja läti kirjakeele arendamiseks, trükikodade asutamiseks ning eesti- ja läti keelse (peamiselt usualase) kirjasõna levitamiseks tõendavad samuti Rootsi-poolset huvi Läänemere provintside kultuurilise integreerimise vastu.

Miks pühendas tollane Rootsi suurriik nii palju tähelepanu oma Läänemere provintside kultuuri- ja haridusprobleemidele, kui samade provintside riigiõiguslik asend Rootsi riigis ei olnud põhiseaduslikes dokumentides täpselt määratletud ja oli keskväimu esindajate – eriti kuningate – kavatsustes ainult üldsõnaliselt formuleeritud, nagu märgib A. Loit oma ettekande lõppjärelduses. Isegi põhimõttelisi arutlusi ega seisukohtade põhjendusi selles nii olulises küsimuses ei ole tolelaegsetes allikmaterjalides leitud.

Riiklik integreerimispoliitika oli vähem edukas just riigielu kõige olulisemates valdkondades, nagu poliitiline struktuur, õiguskord ja kohtukorraldus, samuti ka haldussüsteem ja riigikaitse ning majandussektor, kus olukorrad Rootsis ja Läänemere provintsid olid paraku niivõrd erinevad, et mingi üleriikliku ühtsuse loomiseks puudusid lihtsalt eeldused. Majanduse valdkonnas tehti Rootsi ajal küll rida uuendusi ja reforme, aga kõik need juhendusid eelkõige riiklike tulude suurendamise

vajadustest, mitte aga taotlustest Eesti- ja Liivimaa majanduslikult integreerida (A. Loit).

Kõige asjalikumaid taotlusi lülitada Läänemere provintsid Rootsi suurriigi majandussüsteemi kohtab kaubanduse valdkonnas, kus eesmärgiks oli Rootsi ülemvõimu saavutamine peaaegu sisemereks muutunud Läänemere piirkonnas. Selleks tuli Lääne-Euroopa transiitkaubandus areneva Vene turuga juhtida üle Rootsi kontrolli all olevate sadamalinnade Tallinna, Riia ja Narva. Viimased lülitati küll Rootsi üleriiklikusse kaubandussüsteemi, aga võrdset staatust Rootsi väliskaubanduslinnadega ei saavutanud needki. Nende suhtes kehtisid erilised tollimäärad ja ekspordikitsendused (emamaamerkantilistlik kaubanduspoliitika) (A. Loit). Ja imelikku pole siin midagi. Selline emamaa-keskne kaubanduspoliitika oli tavaks ka tollase Euroopa võimsaimas Hispaania impeeriumis suhetes Uue Maailmaga, mis kestis praktiliselt läbi kogu koloniaalperioodi 19. sajandini välja.

Ka sotsiaalne integreerimine õnnestus ainult osaliselt ja seda suuresti Eesti- ja Liivimaa aadli tõrksa vastuseisu tõttu, kes kartis kaotada oma autonoomia ning orduajast pärit privileegid, sh peaaegu piiramatu võimu talupoegade üle. Baltisakslaste suhtumine Rootsi valitsuse reduktsioonipoliitikasse, mis nende majanduslikku ja poliitilist võimu vähendas, oli kindlalt negatiivne, millest johtus ka nende eitav hoiak hilisema Rootsi aja suhtes.

Ometi leidis üks valdkond, kus kõigi peamiste asjaosaliste vahel valitses hämmastav üksmeel. Selleks valdkonnaks oli usu- ja kirikuelu.

Rootsi aeg Läänemere provintsidest langes suuresti ühte ususõdade perioodiga Euroopas. Käis katoliikluse ja protestantismi vaheline äge heitlus, mille eesotsas seisis katolitsismi kants Hispaania. Viimase kuningas, "katolitsismi rändrüütel" ja "usu mõök" Felipe II, püüdis 16. sajandi teisel poolel vastureformatsiooni käigus tagasi võita varem kaotatud positsioone. Ka Eesti- ja Liivimaa tõmmati sellesse konflikti protestantliku Rootsi ja katoliikliku Poola, milline samuti pretendeeris Liivimaa aladele, vaheliste sõdade läbi. Liivi sõja (1558–1583) käigus läksid Tallinna linn ning Harju- ja Virumaa rüütelkond 1561. aastal vabatahtlikult Rootsi alla, millega pandi alus Eestimaa kubermangule (hiljem liideti juurde veel Järva- ja Läänemaa). Seevastu Lõuna-Eesti koos Põhja-Lätiga (Liivimaa) läks 1582 Poola-Leedu võimu alla ja Tartust sai tähtis vastureformatsiooni keskus. Nüüd kulges kahe usuleeri vahelise võitluse rindejoon läbi Maarjamaa. 1583. aastal asutasid Tartusse saabunud jesuiidid noorsoo katoliiklikus vaimus kasvatamiseks gümnaasiumi ja tõlkide seminari. 1600. aastal ründas aga hertsog Karl (hilisem Karl IX) Liivimaa, jõudis detsembri lõpuks Tartu alla ja vallutas selle. Juba 1603 taastas Poola oma võimu Tartu ja mujal Liivimaal. Järgnesid uued rootslaste rünnakud, piiramised ja vasturünnakud, mille käigus jäi Tartust ja tema kodanikest üsna vähe alles. 1625. aastal kapituleerus Tartu Poola garnison Rootsi vägede ees. 1629. aastal sõlmitud Altmargi vaherahuga jäi Tartu koos suurema osaga Liivimaast Rootsile ning vallutatud aladest koos Ingerimaa ja Käkisalmla läniga (Karjala) moodustati Liivimaa kindralkubermang. Nüüd muutus Tartu Rootsi võimu tähtsaimaks tugipunktiks kogu Baltikumis. 1642. aastal viidi Liivimaa kubermangu keskus üle Riiga ja Tartu jäi Liivimaa teiseks keskuseks.

Samal ajal käis üleeuroopaline heitlus Rootsi ja tema liitlasvägede ning Katoliikliku Liiga ja Saksa-Rooma keisri vägede vahel, mis läks ajalukku Kolmekümneaastase sõja (1618–1648) nime all. Rahulikum periood algas Liivimaa jaoks alles peale 1661. aasta Kärde rahulepingu sõlmimist Rootsi ja Venemaa vahel, mis lõpetas 1655. aastal Poolaga ja 1656ndal Venemaaga taas alanud sõjategevuse.

Käimasolev reformatsioon ehk usupuhastus koondas ühiskonna põhitähelepanu esmajoones religioonile. Kuna protestantlik kirik muutus Rootsi riigikirikuks, siis oli impeeriumi usuline ja kiriklik ühtsus Rootsi keskvalitsuse jaoks eriti tähtis. Seega sai kirik ka aktiivseks kaastööliseks riikliku integratsioonipoliitika teostamisel. Reformatsiooni kindlustamine oli ilmselt peamiseks asjaoluks, mis legitimeeris Rootsi võimu Eesti- ja Liivimaa valitsevate kihtide seas, arwab prof. A. Loit.

Usu- ja kirikuelu integreerimine Rootsi riigikirikusse toimus siinsete provintside kiriku administratiivse korralduse reformimise kaudu ning selle vastavusse viimisega Rootsi riigikiriku normide ja korraldusega. Eriti oluline oli Rootsi kirikuseaduse kehtestamine Eesti- ja Liivimaal 1686. aastal, mis oli ainuke üldine Rootsi seadus, mis kehtestati ka ülemereprovintsidest (A. Loit).

Veel olulisemaks peeti aga religioossete tõekspidamiste ühtsust. 17. sajandil valitses Rootsis eriti ortodoksne, nn Augsburgi usutunnistusel põhinev luterlus, mis ei sallinud enda kõrval mingeid

uenduslikke usuliikumisi (pietism, sünkretism jt) ega siinsete põlisrahvaste vanu usukombeid, mis võisid asjaosalistele lõppeda nõiaprotsesside ja halvemal juhul tuleriidaga. Ainus erand tehti siin Ingerimaa vene õigeusklikule elanikkonnale. Ka uute ülikoolide asutamise üheks tõukejõuks oli vajadus tugevdada protestantismi positsioone senistel katoliikluse mõju all olnud aladel. Seepärast on üsna arusaadav, et esimene ülikool väljaspool emamaad rajati just Tartusse (A. Loit). Väga kõnekas on ainuüksi tõik, et kuningas Gustav II Adolf (1611–1632) leidis Nürnbergi sõjaleeris aega viseerida Tartu ülikooli (Academia Dorpatensis) asutamisüriku 30. juunil 1632 (originaal asub Rootsi Riigiarhiivis). Kuningas ise langes sama aasta 6. novembril Lützeni lahingus. Eesti- ja Liivimaal sai usulise ühtsuse ja puhtuse peamiseks eestvõitlejaks Tartu ülikooli teoloogia fakulteet, toleaegse ülikooli tähtsaim teaduskond, kus domineeris ametlikult sanktsioneeritud luterluse liin (Tartu ülikooli ajalugu I, lk 11–12, 205).

Kuna aga toleaegse kiriku võimkonda kuulus ka muu kultuuri- ja hariduselu, siis pandi riikliku provintsiipoliitika ühtsusprogrammis neile valdkondadele üsnagi suurt rõhku. Rootsi eeskujul võeti protestantismi kindlustamine Liivimaa talurahva hulgas käsile kohe pärast ülikooli avamist. 1634. a asutati Tartusse kiriku- ja kooliasjade juhtimiseks Liivimaa Ülemkonsistorium, mille koosseisu kuulusid ka usuteaduskonna professorid. Samal aastal anti välja konsistoriaal- ja visitatsioonikord. Uus kord tegi pastoritele ülesandeks vanade ja noorte loendamise külades, katekismuse ja kirikulaulude õpetamise. Visitatsioonikorraldusega tugevdati kontrolli talurahva kristliku õpetamise üle (L. Andresen, lk 116, 120).

Reformatsiooni tähtsaimaks tulemuseks kooli- ja haridusloos oli luterluse levitamine trükisõna ja koolihariduse kaudu. Erinevalt katoliiklikust keskajast, kus preester vahemehena inimese ja Jumala vahel seisis ja võhikule pühakirja iseseisev lugemine isegi keelatud oli, tuli reformeeritud kirikus igal inimesel endal piiblist Jumala armu kuulutust lugeda ja oma usule kinnitust otsida. Selleks tuli asutada koole, et õpetada rahvast lugema, anda välja usualast ja õppekirjandust rahva enda emakeeles, mille eriti silmapaistvaks näiteks oli 1686. aastal ilmunud lõunaeestikeelne Wastne Testament. Rootsi riik kohustas 17. sajandi lõpul kõiki kihelkonnakirikuid koolitööd alustama, nõudes, et iga kiriku juures peab olema rahvakool. *Tollal kujunenud rahvakoolide võrgust ja nende järjekestvuse hoidjatest tänapäeval annab ülevaate Madis Linnamägi, üks "12 Kooli Klubi" ja sellest vallandunud 300-aastaste koolide liikumise (1986–89) algatajaid ning esimese kutseliste koolmeistrite seminari rajaja – Bengt Gottfried Forseliuse – nime kandva haridusseltsi asutajaid 1989. aastal (vt Forseliuse Sõnumid, 1998, 1999).*

"Eesti rahvakool on usupuhastuse kiriku laps" kirjutab Peeter Pöld, Eesti Vabariigi esimene haridusminister ja Tartu Ülikooli pedagoogikaproffessor, oma artiklis "Usupuhastus ja Eesti rahvakool". "Usuõpetamise tarbest lõi kirik asutuse, mis pääle katekismuse ja kirikulaulu õpetas praeguse algkooli põhioskusi: lugemist, kirjutamist ja rehkendust ja kus töötas eriliselt selleks määratud isik – "koolmeister"" Lisades samas, et usupuhastuse ajajärk ise ei olnud soodne rahvahariduse edendamiseks. Maad laastasid sõdadega kaasnevad katkud ja näljahädad. Kirikud seisis varemetes ja pastorid enamasti puudusid. Korrapärasest rahva õpetamisest ei saanud sellistes tingimustes juttugi olla. Alles Rootsi võimu ajal pääses evangeelne luterlik kirik laiemate rahvahulkade seas täielikult mõjule ja rahvakooli mõte leidis ühiskonnas soodsama pinnase (Forseliuse Sõnumid 1998, lk 3–16).

1641. a paiku anti riigi ja konsistoriumi toetusel välja esimene eestikeelne aabits, mis näitas õpetuse laienemise ja õppevormi muutmise kavatsusi kogu provintsis. Katekismuse ettelugemisele ja päheõppimisele pidid lisanduma lugemisõppimise õpetamine ja seejärel kaugema eesmärgina kirikukäsiraamatu iseseisev lugemine (L. Andresen, lk 124, 135).

Rootsi olusid arvestavad ranged ettekirjutused ja nõudmised ei sobinud eriti siinsete provintside vaeste oludega ning leidsid laialdast vastuseisu nii kohalike mõisnike kui ka talupoegade poolt. Koolide majandusliku ülalpidamise eest hoolitsemine oli tollal raskeks koormaks kõigile, millest püüti kõikvõimalikel ettekäändel kõrvale hoida. Mis puutub talupoegadesse, siis need nägid katekismuse õppimises ainult orjust. Eriti ei meeldinud neile kodused "katsumised" Mistõttu juhtus sageli, et kui (kiriku)õpetaja külasse tuli, siis jooksis kogu noorsugu metsa ning vanemad inimesed keeldusid vastamast end vana peaga välja vabandades. Kirikute ja ühtlasi koolide majandusliku külje eest

hoolitsemiseks loodi Rootsi valitsuse poolt sejärel eriline rüütelkonna organ – kirikueestseisja amet. Need asutused valvasid, et kiriku ja koolidega seotud kohustused ka täidetak, nagu seadus ette nägi. (P. Põld, lk 7).

Uue koolisüsteemi põhialused kinnitas 1649. a-l välja antud kooliseadus. Tollal oldi talupoegade koolitamisel seatud eesmärgist veel õige kaugel. 1680. aastast nõuti visitatsioonidel andmeid juba koolmeistri olemasolu, teadmiste ja palga kohta. 1680ndatel suurenes oluliselt köster-kooliõpetajate arv. Uus kümnend tähistab seega üldise lugemisõpetuse algust Eestis (L. Andresen, lk 117, 120, 174).

Maanoorsoo lugema õpetamine sai suurema hoo sisse rootsi juurtega Bengt Gottfried Forseliuse algatusel 1684 Tartu lähedale Piiskopimõisa (praegune Forseliuse park) rajatud nn koolmeistrite seminari kasvandike tegevuse tulemusena. "See [seminar] oli üks esimesi kogu Rootsi riigis ja erakordne nähtus isegi Põhja-Euroopas" hindab seda L. Andresen (lk 148). Siin sai nelja aasta jooksul, mil kool tegutses (kuni B. G. Forseliuse hukkamiseni Läänemeres) haridust ligi 160 noort talupojasoost meest. Sellega oli pandud alus maaintelligentsi esimesele põlvkonnale. Forselius andis ka välja uue parandatud keeles ja kirjaviisis aabitsa ning võttis senise veerimismeetodi asemel tarvitusele hääldusmeetodi, mis lugema õppimist tunduvalt kiirendas. Peale Forseliuse surma jätkus koolide asutamine, kus töötasid juba mitmed õpetajakoolitusega mehed. 1680ndate lõpuks oli välja kujunenud rahvakoolide võrk, mille tihedus oli suurim Tartumaal, kus Forseliuse seminari mõju oli kõige tugevam.

Kindlama majandusliku aluse said rahvakoolid aga alles nn talupoegade kuninga Karl XI valitsemisajal (1660–1697), kes teostas aktiivset reduktsioonipoliitikat ja püüdis Rootsi riigi seadusi oma Läänemere provintsidel maksma panna. Üks nendest seadustest oli ka eelpool nimetatud kirikuseadus, mis jõustus Eestis 1692. (L. Andresen, lk 173, 187). Kirikuõpetajad pidid pühapäeviti kantslist katekismust ette lugema, seletama ja koguduseliikmeid selle tundmises eksamineerima. Ilma katekismust tundmata ei tohtinud keegi abiellu astuda, vaderiks hakata ega muid koguduse liikme õigusi tarvitada (P. Põld, lk 8).

Riigivõim hakkas nüüd talurahva kooliküsimustega tõsisemalt tegelema. 1693 läks Liivimaa kirikuasjade korraldamine täielikult riigi kätte ja sellega allutati kõik koolid kuningavõimule. Nõuti, et igas kihelkonnas talurahvale koolid asutataks, ning veel samal aastal kirikute juurde koolimajad ehitataks, koolmeistritele koolimaa antaks ja talupoegi sunnitaks lapsi kooli saatma. Uus kirikuseadus oli vastukarva kohalikule aadlile, nii et see alles 1694 lõplikult maksma hakkas (L. Andresen, lk 190–191). Samasugused otsused oli sunnitud vastu võtma ka Eestimaa rüütelkond.

Loomulikult ei läinud reaalses elus asjad nii libedalt. Ikka leiti võimalusi seadustest mööda hiilida või neid poolikult täita. Ikka pidid kiriku- ja riigivõimud pidevat survet avaldama. Ometi tähistas 1694. aasta Eesti rahvakooli kõrgeaga, kogu maal oli selleks ajaks avatud 59 kooli. Kuigi õpetamise võimalused ja tase kihelkonniti erinesid, pandi just sel ajajärgul alus talurahva kirjaoskusele (L. Andresen, lk 195). P. Põld oletab, et Rootsi aja lõpuks oli vähemalt Liivimaal igas kihelkonnas köstrikool, kus lastele lugemist, katekismust ja laulmist õpetati ning katekismuse õppimise sundus oli ellu viidud (lk 9). L. Andreseni arvates ei jäänud eesti rahvaõpetus ja kasvatus oma esialgses arengus maha Põhja-Euroopa tasemest (lk 232).

Nõnda pani Rootsi valitsus, teostades usupuuhastuse aateid, meie maal kindla aluse rahvakoolile ja ühtlasi eestlaste lugemisõskusele, mis rasketele Suure nälja (1695–97) ja Põhjasõja aastate (1700–1710/21) katsumustele, pärisorjuse tugevnenemisele ja venestamisaotlustele vaatamata luterliku kiriku toel tasapisi laienes rahva üldise kirjaoskuseni juba 19. sajandi lõpul, mis oli tollase tsaaririigi provintsi kohta pretsedenditu saavutus.

KASUTATUD KIRJANDUS:

Andresen, Lembit. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu I. Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani. Tln, 1997

Eesti kooli ajalugu I. köide. 13. sajandist 1860. aastateni. Tegevtoimetaja E. Laul. Tln, 1989

Loit, Aleksander. Läänemere provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis 1561–1710 (1721). (Käsikiri)

Loit, Aleksander. Pärissorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal. – Kleio. Ajaloo ajakiri, 1996
Põld, Peeter. Usupuhastus ja Eesti rahvakool. – Forseliuse Sõnumid, 5, 1998
Tartu ülikooli ajalugu I. 1632–1798. Toim. H. Piirimäe. Tartu, 1982

LEMBIT AUVÄÄRT

Õiguspühholoogide ja -Sotsioloogide Tartu Ühingu esimees, psühholoogiakandidaat

HANS MADISSOON: KURIKALDUVUSTEGA ALAEALISTE ESMAUURIJA EESTIS

Hans Madissoni nimi on põhjendamatult vajanud unustuse hõlma. Isegi pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist räägitakse temast vähe. 1991. a püüdsin koos Tartu Ülikooli eripedagoogika kateedri diplomandi Irene Maripuuga anda Hans Madissonile tagasi tema koha meie teadusloos. Alljärgnev on väljavõte Irene Maripuu diplomitööst "Hans Madisson kui hälbiva käitumise väljapaistvam uurija Eestis."

Hans Madissoni elu ja tegevus

Hans Madisson (kuni 1936. aastani Madisson) sündis 12. detsembril 1887 (vkj 30. nov) Valgamaal Kuigatsi vallas Ivaski talus. Isa Jakob oli algul mõisamoonakas, siis kandimees, rentnik ja lõpuks taluomanik.

H. Madisson õppis Kuigatsi vallakoolis, seejärel Tartu Reaalkoolis, kust ta 1901. aastal välja visati. Tsaarivõimud süüdistasid teda kuulumises põrandaalusesse rahvuslikku organisatsiooni "Amicicia". 1911 lõpetas ta Lätis Miitavi (Jelgava) Reaalkooli ning astus samal aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonda, mille lõpetas jaanuaris 1918, erialaks kohtuarstiteadus ja patoloogiline anatoomia.

1916. aastal alustas Madisson tööd arstina "Põhja abis", edasi Vene Linnade Liidu teenistuses Võnnus, Seezis ja Riias. 1919ndal oli ta Riia III Linnahaigla juhataja ja Eesti kindralstaabi esinduse sekretär Lätis. Landeswehri sõjakäigu ajal oli ta vangis, kuid vabanes peale vaherahu sõlmimist.

1. jaanuarist 4. märtsini 1920 töötas Madisson Tartu linna kolmanda kooliarstina. Väikese vaheaja järel, alates sama aasta 1. detsembrist kuni Eesti Vabariigi lõpupäevadeni 1939, täitis ta ülikooli õppejõu ameti kõrval ka Tartu kooliarsti kohuseid.

1920. aastal valiti H. Madisson Tartu Ülikooli kohaliku Arstiteaduse Instituudi nooremaks, hiljem vanemaks assistendiks. 1925. aastal kaitses ta väitekirja kohtuarstiteaduse doktori kraadi saamiseks. Alates 1928. aastast oli H. Madisson Tartu Ülikooli kriminaalantropoloogia ja kriminalistikatehnika, 1933. aastast ümbernimetamise järel kohtuliku arstiteaduse eradotsent, 1939. aastal kinnitati ta presidendi käskkirjaga kolmeks aastaks eugeenika õppetooli adjunktprofessoriks. Aastatel 1930–1934 oli ta ajutiselt (kuni 1936. aastani) Patoloogia Instituudi prorektor. 1939. aastal määrati Hans Madisson arstiteaduskonna juurde moodustatud Eugeneenika ja Genealoogia Instituudi juhatajaks. 1941 nimetati instituut ümber üldbioloogia laboratooriumiks ja viidi toleaege matemaatika-loodusteaduskonna koosseisu. Saksa okupatsiooni algul Eugeneenika Instituut taastati ning H. Madisson sai selle juhatajaks. Alates 1940. aastast oli ta rööbiti tööga ülikoolis ka Tartu linna kohtumeditiiniekspert.

1928. aastast pidas H. Madisson loenguid kehatervishoiust kehalise kasvatuse üliõpilastele, kohtulikust arstiteadusest (koos eelkursusega) õigusteaduskonna üliõpilastele, 1938. aastast eugeenikast ja pärivusteadusest arstiteaduskonna üliõpilastele.

1927. aastal saadeti H. Madisson end täiendama Viini, kus ta töötas kohtuliku arstiteaduse ja kriminalistika instituudis. Viini järel tutvus ta kohtuarstiteaduse õpetamisega Grazis, Prahast ja Berliinis. Samal õppereisil tutvus ta Tartu linnavalitsuse ülesandel ka koolitervishoiuga Austrias ja Saksamaal. 1937. aastal sai ta ülikoolilt kolmeks kuuks õpestipendiumi tutvumiseks geneetika ja rahvastiku uurimise probleemidega Saksamaal, Prantsusmaal, Belgias ja Hollandis.

H. Madisson võttis sageli osa rahvusvaheliste kongresside tööst. Nii sai ta kutse 25. juulil 1929

Genfis peetud Üleilmse Pedagoogide Ühenduse kongressile; 1935. aasta septembris oli ta Brüsselis Arstide Rahvusvahelise Kutseühingu üldnõukogu X istungil; 16.–20. märtsil 1937 Frankfurdis saksa pärilikkusteaduse kongressil; 6.–9. augustil 1937 Soome Hoolekandeühingu 20 tegutsemisaasta juubelikongressil; 23.–30. augustil 1939 Edinburgi 7. ülemaailmsel geneetikakongressil juhatamas inimese pärvuse sektsiooni.

Hans Madisson tegutses aktiivselt mitme ühiskondliku organisatsiooni (Eesti Lastekaitse, Eesti Õpetatud Selts, Loodusuurijate Selts, Tartu Lastekaitse Ühing, Eesti Kooliarstide Selts) juhi ja liikmena. Ta kuulus ka Eesti Omavalitsuste Liitu ning Balti Laste- ja Emadekaitse Komiteesse. Aastatel 1924–1936 oli ta tööerakonna liige. Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944 elas Madisson Tartus. 1944. aastal, ülikooli varade evakueerimisel Saksamaale, juhtis ta varade väljaveo vastast aktsiooni. 1945. aasta aprillis arreteerisid H. Madissoni SARKi julgeolekuorganid. Teda süüdistati Tartu vanglas 1941. aasta juulis mahalastute väljakaevamistööde juhtimises ja ekspertiisi tegemises, samuti hukkunute ühishaudade heakorrustusega tegelevasse komisjoni kuulumises. SARKi Erinõupidamine määras ta viieks aastaks sundasumisele. Aastatel 1946–1948 töötas H. Madisson Tjumeni oblastis Muzi asulas rajoonihaigla arstina, 1948–1951 Petropalovskis neuropatoloogina ja patohistoloogina, 1951–1952 Akmolinskis kohtumeditsiini eksperdi ja patohistoloogina, 1952–1954 Kirovi Onkoloogiadisperseri patohistoloogilise laboratooriumi juhatajana. 1954.–1956. aastani töötas ta Tartus Vabariiklikku Onkoloogiadisperseri patohistoloogilaboratooriumi arst-juhatajana.

1917. a abiellus Hans Madisson tuntud lastearsti Olga Madissoniga (sünd Rutenthal), kellega koostöös andis välja mitmeid raamatuid. Neil oli kolm poega ning kasvatada veel kaks vennapoega. Vanim, 1918. aastal sündinud Sirello, oli Tartu Onkoloogiahaigla rajaja. Poeg Emil (sünd 1920) oli keemik. Noorim poeg Georg-Ilmar oli põllumajandusteadlane. Hans Madisson suri 23. mail 1956 Tartus.

Ülevaade H. Madissoni teaduslikust tegevusest

Üle 120 H. Madissoni teadusliku ja populaarteadusliku kirjutise on avaldatud trükis. Talt leidub töid kohtuarstiteaduse ja seadusandluse alalt, patoloogilisest anatoomiast ja histoloogiast, antropoloogiast, koolitervishoiust ja lastekaitsest, pärilikkuse ja eugeenika alalt. Esimesed trükis ilmunud artiklid 1914. aasta Vabas Sõnas käsitlesid alkoholi kahjulikkust. Mure eestlaste edasikestmise ja nende "tõulise väärtuse" pärast saatis kogu tema edasist tegevust arstina, teadlasena ja tervishoiu propageerijana. Tänuväärne oli H. Madissoni tegevus kooliarstina. 1922. aastal avaldas ta oma seisukohad koolitervishoiu küsimuses Eesti Arstis ilmunud kirjutises. Nendest seisukohtadest olulisemad on järgmised:

Kooliarsti amet peab saama põhiametiks, tuleb luua kooliarstide organisatsioon.

Koolide õppekavadesse peab sisse viima tervishoiuõpetuse, mis tugineks praktilistele alustele. Käsitleda tuleks ka suguelu küsimusi.

Tuleb teha pidevat statistikat kooliõpilaste tervisest, selleks tuleb iga õpilase kohta täita terviseleht.

Nende vajalike nõuete elluviimise eest seisis ta ka ise kõigil järgnevatel aastail. Mitmed statistilised uurimused tegi ta kooliõpilaste tervist jälgides, koostades tervishoiu õpetamise programmi. 1938. aastal andis ta ülevaate koolitervishoiu arengust Tartu linnas. Tema eestvõttel loodi ka Kooliarstide Selts.

Kohtuliku arstiteaduse instituudis töötades huvitas H. Madissoni, mil määral on kuritegelik käitumine tingitud inimese enda soodumustest. Alge ja miljöö vahekorra selgitamine oli põhiküsimus, mille lahendamisele pidi kaasa aitama kuritegelike kalduvustega laste uurimine. Oma uurimistöö järeldustele tuginedes leidis H. Madisson, et pärilikkusel on oluline osa *allväärtuslike* inimeste tekkel. Eesti rahva tõu parandamiseks hakkas Madisson propageerima eugeenilisi seisukohti. 1924. aasta arstidepäeval valitud eugeenikakomisjon, kuhu kuulus ka Hans Madisson, töötas välja sigimisevõime tegevise põhialused, mis avaldati 1927. aastal "Eugeenika käsiraamatus" koos steriliseerimiseaduse kavandiga.

Järgneki H. Madissoni tegevus steriliseerimiseaduse vastuvõtmiseks. Ta avaldab uurimusi pärilikkusest, artikleid steriliseerimisjuhtudest, kirjeldab steriliseerimiseaduse levikut Taanis, Saksamaal, Norras, töötab välja eelnõu abiellumisõigusest. II Arstide Kongressil 1932. aastal esines H.

Madisson ettekandega, mis kõiki eelnevalt väljatöötatud projekte sisaldades moodustaski "Järeltuleva soo tõulise väärtuse kaitseseaduse eelnõu" 7. veebruaril 1934 võttis Eesti Eugeneika ja Genealoogia Selts nimetatud eelnõu vastu selle esitamiseks Riigikogule ja Riigivalitsusele. Seadus "Pärikkuse teel edasiantavate vaimsete ja kehaliste puuetega inimeste steriliseerimisest" võeti vastu 1936.

Tõutervishoiu propageerijana töötas H. Madisson 1926. aastal välja ka sellesisulise õpperaamatu keskkoolile. Pärikkusteaduse tutvustajana oli H. Madissonil ühtlasi suuri teeneid geneetika aluste õpetamisel. Raamatu "Pärikkus ja kasvatus" ühe osana esitab ta G. Hendeli õpetused, samuti ilmub tal sel teemal mitmeid populaarteaduslikke artikleid Taluperenaises.

Tõutervishoiuga seonduvalt pööras H. Madisson tähelepanu Eesti rahvastikuprobleemidele.

Ta tegi ettepaneku luua kriminaalbioloogiline laboratoorium psühholoogi, psühhiaatri ja sotsioloogiga, kus otsustatakse, millist abinõu teatud kurjategijate suhtes rakendada. Kurjategijate liigitamisest, vangide parandamise ja kasvatamise võimalusest rääkis H. Madisson 3. detsembril 1933 Tallinnas Vangide Hooldamisseltside Liidu asutamiskoosolekul.

Märkimisväärne oli H. Madissoni tegevus patohistoloogina. Töötades aastatel 1930 – 1936 patoloogina instituudis, avaldas ta mitmeid patoloogiliste juhtumite kirjeldusi ajakirjas Eesti Arst, samuti saksa ja prantsuse meditsiinikirjanduses. Tema iseseisvatest uurimustest võiks veel nimetada töid eestlaste ajukaalu kohta ning vere individualiteedi määramisest.

Suure töö tegi H. Madisson ära hoolekandeval. Eesti I Üleriiklikul Omavalitsuste Teenijate kongressil 4.–6. jaanuarini 1931 kõneles ta arstiabi täiustamise võimalustest, esitas ettepanekuid haiguskindlustuste, puhkuste, toetuste ja pensionide määramiseks. Kuuludes Rahvusvahelisse Arstide Kutseühingusse huvitasid H. Madissoni arsti elukutsega seotud küsimused arstiteadusest ja arsti kriminaalvastutusest.

Kasvatus- ja hoolekandeküsimuste lahendamise tegeles H. Madisson Balti Laste- ja Emadekaitse Komiteesse kuuludes. See ühing asutati 1928. aastal ning tema liikmeteks olid Eesti, Läti ja Leedu. 1936. aastal toodi komitee üle Tartusse ning esimeheks valiti H. Madisson. Balti komitee väljaandeks oli ajakiri Pro Juventute Baltica, kus mitmetes rahvusvahelistes keeltes (prantsuse, saksa, inglise) käsitleti komitee lastekaitsealast tegevust. Komitees oli aktiivselt tegev H. Madissoni abikaasa Olga Madisson, kes pidas vajalikuks pöörata enam tähelepanu terve lapse hooldamisele. Koos abikaasaga avaldati trükis "Lapse ja ema tervishoid" ja "Meie laps" Mitmed H. Madissoni tööd ei jõudnud trükist ilmuda ning valmis käsikirjad hävisid Tartu põlemisel.

H. Madissoni laiahaardelise teadusliku tegevuse hulgast on meie jaoks kõige huvitavam tema uurimus alaealiste kuritegevuse kohta. Mitmete sellesisuliste artiklite aluseks on H. Madissoni 1924. aastal tehtud uurimistööd Harku sunnikasvandike kohta. Neid töid alljärgnevalt vaadeldaksegi.

H. Madissoni väitekiri

1924. aastal valmis H. Madissoni väitekiri "*Sugemed allealiste ulakuse ja kuritegevuse üle Eestis*" See oli kriminaalantropoloogiline ja sotsiaalmeditsiiniline uurimus, tehtud Harku kurikalduvustega poeglaste kasvumaja 1923. aasta koosseisu põhjal.

Väitekirja eesmärgiks seadis autor alaealiste ulakuse ja kuritegevuse põhjuste uurimise Eestis. Sellega rööbiti soovis ta anda materjale alaealiste kohtute probleemi kiireks lahendamiseks ning tõestada, et võitluses kuritegevusega on koostöö arstidega mõõdapääsmatu.

Sissejuhatuses andis H. Madisson ülevaate alaealiste kurjategijate uurimisest Inglismaal, Saksamaal, Itaalias, Helveetsias, Prantsusmaal, Põhja-Ameerikas, tuues ära sealsete uurijate seisukohad. Põhitähelepanu all oli alge ja miljöö olemuse ning vahekorra selgitamine. Tuginedes mitmetele autoritele (Gregor-Vogtländer, Fawer jt), väitis Madisson, et pärikkuse teel vormitakse kehalised, vaimsed ja iseloomuomadused, mis individuaalse elu kestel ei muutu (alge – *Anlage*), kuigi kasvatus võib teataval määral pidurina mõjuda. Inimene on seega oma sünnipärase alge ja väliste mõjude ühisprodukt: *tema vaimline sisu on välisest ilmast, vorm aga, milles inimese vaim avaldub, oleneb temast enesest*. Mõlema, s.o sünnipärase ja elu kestel omandatava kombinatsioon kujundabki individualiteedi. Veel väidab H. Madisson, et *moral-insanity* (eetiline pimedus) on peaaegu alati seotud oligofreeniaga. Erineval seisukohal ollakse aga selles, kas eetiline puue on iseseisev,

sünnipärane või on põhjuseks arukuse puue.

Alge ja miljöö vahekorra üle otsustamiseks uuriski H. Madissoon Harku kolonii kasvandikke. H. Madissoon selgitab oma väitekirjas: *"Lapse elu katsusin jälgida tema sündimisest alates kuni sunnikasvatuseni, selgitada tema arenemiskäiku, kooliskäimist, töötingimusi ja töö tagajärgi, ulakuse ja kuritegevuse algust ja käiku ning suhteid vanemate, vendade, õdede ning sõprade ja sugulaste elukutse, eluviisi, nende kuritegevuse, alkoholi tarvitamise, vanemate perekondlise eluga jne. Kõike seda sihiga leida teed sunnikasvandike vaimlise seisukorra, iseloomu ja tegude mõistmiseks. Sunnikasvandiku isiku uurimisel püüdsin jälgida tema kehalist ja vaimlist seisukorda, viimsete vormist kõrvalekaldumist ja lapse iseloomu omadusi ning iseärasusi. Kuid nimetatud andmed üksi ei võimalda veel sunnikasvandike rühmitamist ja nende hindamist alge ja miljöö mõju äramääramise otstarbel. Tuli võrrelda nende vaimlist seisukorda, sotsiaalseid olusid ja ümbruse mõju vastavate andmetega ja tingimustega normaalsete laste juures. Siin tulid autorile appi andmed ja muljed algkoolide õpilaste kohta, mis kooliarstina kogetud. Eriti võeti arvesse Tartu linna algkooli õpilasi, kellest paljud vahest kandidaadid on Harku koloniisse."*

Harku kolonii (praeguses keelepruugis "koloonia") asutati Eesti ajutise valitsuse otsusel 22. aprillil 1919. Sinna võeti vastu kohtute poolt mõistetud, eeluurimis- ja kohtualuseid alaealisi. 7liikmelise valvekomisjoni otsusel võis vastu võtta ka teisi kurikalduvustega alaealisi 8. kuni 15. eluaastani. Koloonias oli 6klassiline algkool direktori ja 5 õpetajaga, 5 töökoda ja oma põllupidamine. Kasvandikud olid jaotatud õiguserikkumise ja ülalpidamise järgi viide perre. Lisaks neile olid veel karistuspered ja valvepered sisseastujatele. Kolooniast vabanemine olenes kasvandiku ülalpidamisest, mida hinnati viies järgus. Ühest järgust teise viidi üle 10 tšeki omandamisel. Korraliku ülalpidamise, õppimise ja töö eest maksti kasvandikule tasu, millest 60% sai ta endale. Kasvandiku palgaosa hoiti pangas kuni tema vabanemiseni.

Kasvandikke uuris H. Madissoon 3,5 kuu jooksul, kasutades individuaalse uurimise mootodit. Anamneesi koostamisel kasutas ta vanemate ankeete, kohtuakte ja koloonia päevikuid ning individuaalseid vestlusi. Intellekti üle otsustamiseks vaatles uurija kasvandiku edasijõudmist koolis, IQ-testi tulemusi ning ülesannete lahendamise edukust. Vestlusele järgnes kehaline ülevaatus, mille käigus tehti peaaegu kõik antropoloogilised mõõtmised. Iga kasvandiku "läbikatsumine" vältas umbes 3 tundi. Diagnoosimisel arvestati kasvandiku elu ja seisukorda tervikuna.

Väitekirja ise koosneb kolmest osast:

- * Üldosa. Perekond, ümbrus ja pärivus;
- * Sunnikasvandiku isik ja ta saatatus;
- * Anamnees. Järeldused ja juhtlauseid;
- * Kirjandus. Tabelid ja ülesvõtted.
- * Väitekirja maht on 450 lk. Väitekirja on kättesaadav Tartu Ülikooli raamatukogus.

H. Madissooni väitekirja järeldused:

1. Allealiste kurjategijate read täituvad peaaesjalikult seltskonna vaesemast ja madalamast kihist.
2. Harku sugemed ei tõenda arvamist, nagu oleks kurjategijate hulgas rohkem esisündinuid kui järgmisi lapsi.
3. a) sunnikasvandikud on sündinud üldiselt vanemate nooremas eas, kui tavalised kodanikud, kuid esines ka vastuäärmus;
b) nende vanemate vanusevahe lahkuminekud on suuremad kui tavaliste laste vanemal;
c) sunnikasvandikkude emade protsent, kes isast vanemad, on tavaliste laste emade vastavast protsendist 3,4 korda suurem.
4. Allealiste sunnikasvandikkude vanemad, nende perekonna liikmed ja lähemad sugulased on enamuses kas kriminaalse minevikuga või kõlvatu eluviisiga ja alkohoolikud (kõike kokku 80, 66%); kriminaalse minevikuga suhetes paistavad silma elus- (75%) lahus- (82,4%) ning maalt päritolevate (70,27%) sunnikasvandikkude vanemate perekonnad.
5. a) kreeka-katoliku usuliste ja muulaste sunnikasvandikkude protsendid on suuremad, kui sama usuliste ja muulaste protsendid (k.-k. usku s.k. on 29,3, riigis aga samausulisi 19%; venelasi s.k. –

12%, riigis aga venelasi 8,2%);

b) ka k.-k. usku eestlaste sunnikasvandikkude protsent on suurem samausuliste eestlaste protsendist riigis (17,3 contra 12,2). Luteri usku eestlaste sunnikasvandikkude % on väiksem samausuliste eestlaste protsendist riigis (70,7 contra 78,6);

c) segavereliste abielude %, millest võrsusid sunnikasvandikud, on suurem segarahvusliste abielude % riigis, 12 contra 9,8.

6. a) väljaspool abielu sündinud omavad nõrgema elujõu kui abielus sündinud;

b) väljaspool abielu sündinute emad on rõhuvas enamuses allväärtuslikud isikud (prostituudid, vaimselt ebanormaalsed jne);

c) väljaspool abielu sündinud lapsed annavad suurema % (2 – 4 korda) kurjategijaid kui abielus sündinud.

7. Allealised kurjategijad on rõhuvas enamuses (76%) vaeslapsed (vaeslapsed, väljaspool abielu sündinud ja lahuselavate vanemate lapsed); nende kuritegevus on lähedalt seotud perekonna lagunemisega.

8. Allealiste kuritegevuse eel käib, väljaarvatud vähesed erandid, peaaegu alati ulakus; kuritegevus ise aga muutub järk-järgult raskeloomulisemaks.

9. Pederastia koloniis on levinud ainult psüühiliselt raskema puudega sunnikasvandikkude hulgas.

10. Allealised kurjategijad on enamuses päriuslikult koormatud (68%) ning kehaliselt ja vaimselt degenereruvad, rõhuv enamus neist on oligofreenikud ja psühhopaadid (84,6%).

11. Konstitutsioon-eetiline kõrvalekaldumine resp. hingeline tundetus võib olla mõne vaimu- või närvihaiguse tunnuseks, kuid võib ka iseseisvalt esineda; nii ühel kui teisel juhul on sellest tingitud asotsiaalne tegelus (sünnipärane kurikaldumus).

12. Allealiste kuritegevuse põhjusena on algel miljöõga võrreldes suurem tähtsus (54,7 contra 23,35). Enamil juhustel on aga allealiste kuritegevuse põhjuseks nii alge kui miljöõ (76,7%), teiste sõnadega – kuritegevus on sotsiaal-bioloogiline nähtus."

Hans Madissooni järeldused tuginevad mitte ainult andmete statistilisele analüüsile, vaid ka võrdlusele riigi statistikaga ning iga lapse individuaalsele uuringule. Kontrolluuringutega tehtud analüüs ei lisa omalt poolt midagi olulist ega erinevat. Saame vaid kinnitada H. Madissooni järelduste õigsust. Mis puutub tema töösse eugeenika valdkonnas, siis võime vaid konstateerida, et ta võitles oma vaadete eest. Praegu, kui on ka meil aktualiseerunud eutanaasia seaduslikustamine tuleb ilmselt meie hinnangud ka eugeenikale veel kord kriitiliselt läbi vaadata.

* * *

Ükski prohvet pole kuulnud omaal maal

Käsikirja lugemisel kahtlesid mitmed kriitikud Hans Madissonist kirjutamise vajalikkuses. Artiklin olin vältinud omapoolseid hinnanguid. Ja just seda peetigi suuremaks puuduseks. Hans Madissooni nimi on meie teadusloos peaaegu tundmatu. Mõned viited ja hinnangud leidsin vaid nõukogudeaegsetest teatmeteostest.

Tartu Ülikooli ajaloo III köide, mis käsitleb aastaid 1918–1982 ja mis on ilmunud 1982. aastal, ütleb: "Mõned arstiteadlased esinesid aga maltusluse, rassismi ja teiste reaktsiooniliste teooriate jutlustamisega. Näiteks H. Madisson püüdis töös "Tõutervishoid ja rahva tulevik" (1935) põhjendada arstiteaduse ja hoolekande "halvendavat mõju rahva tõusse" 1934. a. XII arstidepäeval ja tervishoiunõukogus nõudsid reaktsioonilised arstiteadlased steriliseerimise seaduse kiiremat elluviimist. Seejuures läksid Eestis meditsiini reaktionärid kaugemale oma Lääne-Euroopa kolleegidest. Nad panid ette steriliseerimise seadust rakendada ka kurtummadele. 1936. a. kehtestati seadus "Pärilikkuse teel edasiantavate vaimsete ja kehaliste puudustega inimeste steriliseerimisest" 1938. a. viidi arstiteaduskonnas sisse spetsiaalse õppeainena eugeenika ning asutati vastav õppetool, mis aga nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis likvideeriti." Sellele lisatakse viide P. Kalju artiklile "Tervishoiu ajaloost Eestis", mis ilmus 1959. a. Moskvast.

Vastavalt ENEle on eugeenika pärilikkuse hügieen, õpetus inimkonna pärilike omaduste parandamisest, ka selleks rakendatavate meetodite kogum. Eugeenika rajaja on inglise antropoloog F. Galton. Seda terminit kasutas ta esimest korda 1869. a. Eugeenika meetodid on positiivsed ja

negatiivsed (preventiivsed). Positiivsete meetodite eesmärk on inimeste paremate pärilike eelduste säilitamine ja rohkendamine, selleks soovitatakse ühiskonnas rakendada materiaalseid ja moraalseid stiimuleid. Negatiivsete meetoditega püütakse vältida ebasoodsate geenide ning pärilike haiguste levimist (rakendatakse sellekohast profülaktikat ja abielunõuandlust). Nõukogude teadusest käsitleb eugeenika küsimusi inimesegeneetika. Osa kodanluse ideolooge on eugeenikaga põhjendanud rassilist diskrimineerimist.

Kõik on paika pandud. Stigmad on sisse põletatud. Ja kuigi ajad mööduvad ja tuuled pöörduvad, stigma alati jääb. Kõik see meenutas minu ainsat kohtumist proua Laidoneriga Haapsalus. Ta oli karistuse kandmisest vabanenud ja elas poollegaalselt Taeblas ning tuli oma sõbrannale külla, kes oli papi naine. Tolle õde aga oli personaalpensionär, ja ka tema sõbranna oli aktiivselt võidelnud nõukogude võimu eest. Proua Laidoneriga ei olnud nad varem kohtunud. Kui perenaine tutvustas neile proua Laidoneri, hakkasid nad omavahel sosistama, et järsku on sama Laidoner ja siis on vaja teatada kuhu vaja.

Õigusriigis ei karistata inimest veendumuste ja meelsuse eest, vaid tegude eest. Veendumuste eest kandis H. Madisson juba karistuse nõukogude ajal ära. Ja isegi siis, kui kaasaegses Eestis peaks peetama H. Madissoni reaktionääriks meditsiinis, kas meil on põhjust vaikida sellest, mida ta on teinud. Aga teinud on ta palju. Teda võib õigustatult pidada eesti kriminoloogia ja õiguspsühholoogia rajajaks. Venemaal puuduvad H. Madissoni uuringute analoogid. Ilma otsimiseta ei meenu mulle analooge ka maailma teaduses.

Ei riski anda hinnangut tema eugeenika-alastele töödele. Meenutan vaid, et eugeenika looja F. Galton sai maailmakuulsaks ja teda on mainitud ka meie entsüklopeedias. Tema mõttekaaslane Konrad Lorenz sai Nobeli preemia. Nende õpetusi võidi ära kasutada fašistliku teooria loomisel.

Arvan, et Forseliuse Sõnumite lugeja on võimeline ka ise midagi otsustama ja vastuseid leidma ning seepärast vaid paar küsimust edasimõtlemiseks:

1. Tšernobõli katastroof muutis ka geenide struktuuri. Sünnivad mutandid. Enamus rasedaid naisi tegi aborti. Kas sellises situatsioonis peaks seadusandja vahele sekkuma?
2. AIDSi vastu teatavasti praegu ravi ei ole. Mõlemad vanemad on haigestunud AIDSi. Kas on vajalik seadusandja ja meditsiini sekkumine?

EDUARD RASKA, professor, õigusdoktor

HANS MADISSOON – OMA AJASTU SILMAPAISTEV KRIMINOLOOG EESTIS

Hans Madisson (1887–1956) oli erialalt kohtuarst-patoanatom. Lõpetanud Tartu Ülikooli 1918. aastal, töötas Madisson alates 1920. aastast ülikoolis õppejõuna. Õppe- ja teadustöö ülikoolis suutis Madisson ühildada Tartu kooliarsti kohustustega. Võib arvata, et nimelt kooliarsti praksis suunas avarapilgulise teadlase huvi rahvastikuprobleemidele laiemalt. Kuna just sel ajal, 20.–30ndatel aastatel, ilmestasid Euroopa rahvastikuteadust rahva elujõu ja tüttervishoiu probleemid, siis täiesti loomulikult keskendus nendele probleemidele ka Madisson. Kooskõlas aja vaimuga ja positivistliku filosoofia kontekstis hakkas Madisson otsima seoseid inimese pärilike omaduste, kasvukeskkonna kvaliteetide ning käitumise iseärasuste vahel. Juba 1924. aastal valmis tal soliidsele empiirilisele alusele rajatud väitekiri "Sugemed alaealiste ulakuse ja kuritegevuse üle Eestis" Tegemist oli sotsiaal-mediitsiinilise ja kriminaal-antropoloogilise uurimusega Harku kurikalduvustega poeglase kasvumaja 1923. aasta koosseisu põhjal. Väärib rõhutamist, et nii teoreetilises kui ka empiirilises plaanis kuulus väitekiri oma ajastu teaduse parimate saavutuste hulka. Sellest kõnelevad Madissoni tuntus ja aktsepteeritavus rahvusvahelises teadussuhtluses, samuti Tartu Ülikooli poolt võimaldatud täiendkoolitus (1927 a) Viinis, Grazis, Prahas ja Berliinis.

Tahtmata põrmugi pisendada Madissoni kui kohtuarsti ja rahvastikuteadlase rolli, pean ometi vajalikuks rõhutada, et Eesti teadusloos kuulub Madissonile jagamatult kriminoloogia kui iseseisva

teadussuuna rajaja oreool. Veelgi enam, niivõrd kui sõjajärgses Tartu Ülikoolis saab rääkida kriminoloogiateadusest ja -õpetusest, seondub see Hans Madissooni nime ning tegevusega. Sellepärast ei tohiks me täna häbeneda mõningaid tema seisukohavõtte rahva tervishoiu valdkonnas ja tuginedes nendele salata üldse maha Madisson kui suur teerajaja Eesti teaduspõllul. Eugeneika, tervishoid olid tollase Euroopa rahvastikuteaduses üldiselt aktsepteeritud, mistõttu ka Madisson kui heas mõttes euroopalik teadlane, oma ajastu laps, ei saanud ja ei pidanudki neid probleeme ignoreerima. Me ei tohi Madissooni täna maha vaikida, vaid peame pürgama ta nime ja mälestuse igati väljateenitud loorberitega.

Tallinn, 25. aprill 2000

HANS DSISS, PAUL KENKMANN
Tartu Ülikooli sotsioloogia osakonna teadurid

HARIDUS ON OSA ÜHISKONNA ELUST JA SAMAS SELLE SEISUNDI INDIKAATOR

Haridus kui ühiskonna institutsioon, kool kui asutus ja eelnevate põlvkondade sotsiaalse kogemuse edastaja, haridus kui oluline väärtus – need on vaid mõned tahud, millelt lähtuvalt haridus sotsioloogia raames käsitlemist leiab. Hariduse ja noorte vahel korras pakub huvi see, kuidas noor põlvkond hariduse omandab, millised on tema haridusplaanid jms.

On ka teine hariduse sotsioloogilise analüüsi rakurss. Nimelt võib haridus olla luubi all ka kui ühiskonnas aset leidvate protsesside ja muutuste indikaator. Kuivõrd haridus on üldkättesaadav ja puudutab rohkem või vähem kõiki teatud põlvkonna liikmeid, olles samas (haridustaseme või haridusliigina) massiuuringutes suhteliselt kergesti mõõdetav, on ta sisukas ühiskonna seisundi ja selles aset leidvate arengute kirjeldaja.

Need mõlemad rakursid esinevad praktikas koos, seda nii mineviku kui ka nüüdisühiskonna uurimisel. On ju oluline ning huvitav tuvastada, millise inimkapitali andis kasvõi XVII sajandi lõpupoole Eestis levima hakanud kooliharidus. Ühtlasi kõneleb tõik, et tegutses hulgaliselt rahvakoole ning nende tarbeks valmistati ette koolmeistreid, mõndagi olulist tollasest ühiskonnast.

Hariduse uurimise kaks rakurssi väärivad tähelepanu eriti siis, kui tegemist on muutuva ehk siirdeühiskonnaga – kui ülesandeks on mõista, missuguseks muutub haridus kui ühiskonna elu oluline komponent, ning samas lubab hariduse analüüs esile tuua olulisi muutusi kogu ühiskonnas, sealhulgas noorsoo asendis ja koosseisus.

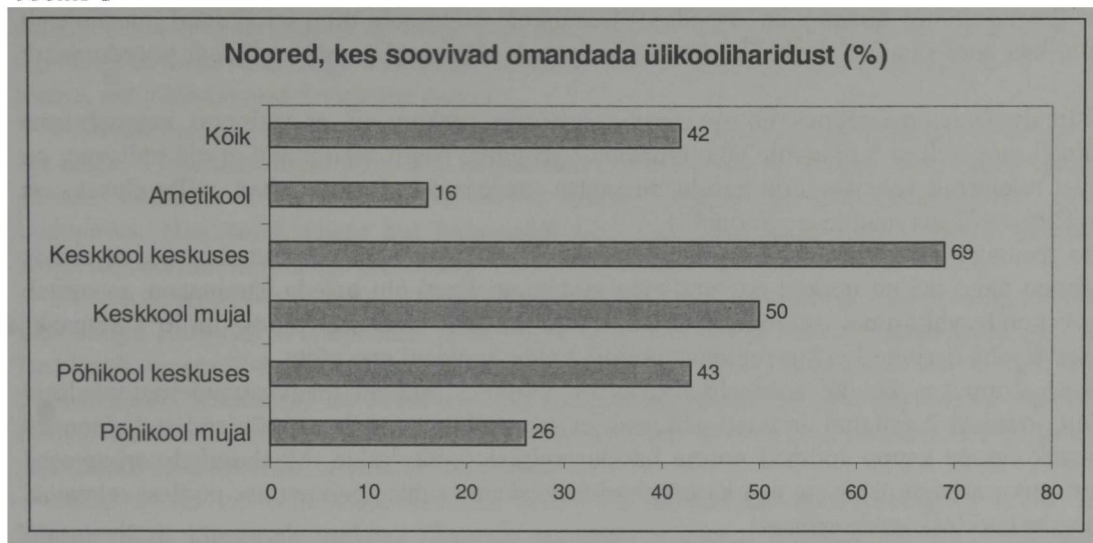
Muutuvas Eestis on probleemiks – kus need kaks käsitlusrakurssi ühtlasi kokku saavad – *ühiskonna regionaalse ja territoriaalse struktuuri taastootmine haridust omandava noore põlvkonna poolt*. Teisiti öeldes, kas linna- ja maarahvastik ning Eesti eri piirkondade elanikkond saab täiendust noorte hulgast, kes omandavad kõrgema haridustaseme ning on või ei ole valmis seal oma elu sisse seadma. Vaatluse all on esiteks haridus kui noorsoo tunnusjoon ning teiseks haridus kui ühiskonna struktuuri eri lõigete sotsiaalse kvaliteedi kirjeldaja.

Tartu Ülikooli sotsioloogia osakonna, haridusministeeriumi ja maakondade koostööna läbiviidud 8000 põhi-, kesk- ja ametikooli lõpetaja esinduslik uurimus lubab iseloomustada eri koolitüüpide lõpetajate haridusplaanid 1990ndate lõpul. Tegime kindlaks, kuhu ja kui paljudel on kavas haridusradadel edasi siirduda ning millise haridusastmeni loodetakse välja jõuda. Teiseks tegime kindlaks, milline osa noortest kavatses hariduse omandamisega seoses või selle resultaadina oma senisest kodukohast kindlasti lahkuda, kuipalju on neid, kes peavad sellist liikumist võimalikuks, ja kui paljud plaanivad kodupaika jääda.

Joonis 1 annab ülevaate kõige kõrgema ja presiižsema – ülikoolihariduse – omandamisele pürgijate osakaalust eri tüüpi koolide lõpetajate hulgas. Loomulikult ei jõua kõik ülikoolist huvitatud tegelikult

selleni välja. Meie soov pole üldsegi mitte hinnata, kuipalju ja millist haridust on vaja maaelu uuendusteks. Kasutame noorte haridusplaane esmajoones sotsiaalse indikaatorina: kui suured on erinevused eri regioonide ja eri ühiskonnakihtide, näiteks praeguste maainimeste ja linlaste vahel (käesoleval juhul maa- ja linnanoorde vahel).

Joonis 1

Põhikooli lõpetajate soovides tundub veel palju elukauget, mõne arvates ehk lapsikutki. Andmed kinnitavad siiski, et juba sellel kooliastmel kujunenud kavad on seismiselt üsna terviklikud. Võib mitte rahul olla plaanide sisuga või kahelda suutlikkuses neid ellu viia. Plaanid on aga olemas ning lubavad sissevaate noorimategi koolilõpetajate tulevikumaailma.

Selgub, et suurimad erinevused taotluses jõuda ülikoolidiplomini seostuvad faktiga, kas 9. klassi lõpetaja elab maakonnakeskuses või mõnes teises suuremas linnas, või siis on ta elupaik väljaspool sellise staatuse ja suurusega asumit. Enamasti tähendab see ka kõnealuse haridusastmeni jõudmist kas keskkooli seinte vahel või siis omaette põhikoolis.

Suuremates linnades ja maakonnakeskustes lõpetajate hulgas kohtame rohkem kui poolteist korda enam neid, kes loodavad saada ülikooliharidust. See on signaaliks märkimisväärsetest erinevustest eluperspektiivide tunnetuses. Võrdluseks: ülikooliambitsioonid on pooltel noortel, kes lõpetavad kooli Tallinnas ja Tartus, kõige tagasihoidlikumalt ülikooli- huvi märkinud maakondades aga vaevalt kolmandikul.

Üldhariduskeskkoolide lõpetajate taotlused on muidugi teised. Peaaegu kolmveerand keskustes asuvate koolide abiturientidest väljendas soovi jõuda ülikoolihariduseni. Mujal keskkooli hariduse saanute hulgas on neid pool – taas diferentseerib hariduspüüdlusi lõpetatava kooli asupaik.

Ametikooli õpilased on enda jaoks ühe otsustava valiku juba teinud. Ülikoolini jõudmisest mõtleb iga kuues selle koolitüübi lõpetaja.

Regionaalsed erinevused on noorsoo- ja haridusteamade üle arutledes sagedane kõneaine, alates tõdemusest, et elu koondub üha rohkem Tallinna ja sellest x kilomeetri kaugusel pole noorte jaoks midagi. Meie andmed näitavad, et need erinevused peegelduvad ka noorte hariduskavades. Kes sammub oma haridusteed Tallinnas või Tartus, elab koolilapsena teistsugust elu ning tulevikulgi on tema jaoks Eesti suurlinnadest eemal elavatest noortest hoopis erinev sisu.

Märksa vähem on teadvustatud, et elu erineb noorte jaoks sellest jaotusest suuremalgi määral maakonna "metropolis" ning sellest eemal asuvas paigas. Keskuste ja nendest eemale jäävate alade erinevused ilmnevad mitte ainult eluolu tingimustes – muuhulgas kasvõi selles, kas kohalikku kooli võib ähvardada sulgemine õpilaste vähesuse ja kohaliku omavalitsuse kõhna rahakoti tõttu – , vaid suuresti ka erinevates hoiakutes.

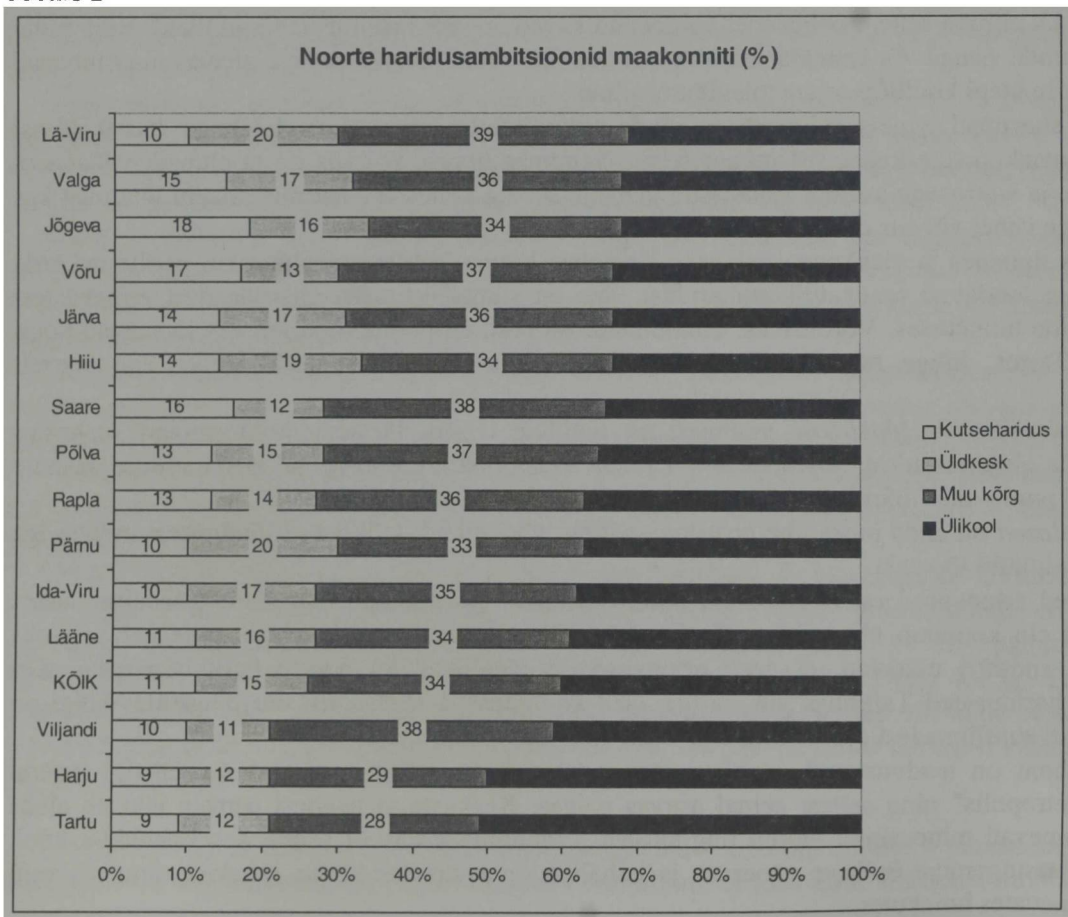
Noorte elukoht ja selle kooli, kus noored saavad oma põhihariduse, paiknemine regiooni sotsiaalses ruumis, paneb edasise hariduse taotlusi rohkem paika, kui regioonide omavahelised erinevused. Asi on enamasti, kui kauguses keskusest või ainelise olukorra näitajates eraldi võetuna. Jutt on sotsiaalsest elukvaliteedist kui teatud tervikust. Haridus, antud juhul noorte hariduskavad, on konkreetse paiga elukvaliteedi näitajaks, vahed haridusplaanides annavad tunnistust vahedest elukvaliteedis tervikuna. Samas kujundab haridus suures osas ise vastava paikkonna elukvaliteeti – koht, kus aabitsakukk on aastakümneid (Eestis mõnes kohas juba sajandeid) kohalikule noorsoole tiibu lehvitunud, on oluliselt teine kui asula, kus kool puudub. Kohaliku kooli kinnipaanek viib reeglina elukvaliteedi pöördumatult alla.

Veelgi piltlikult öeldes diferentseerub elu noorte jaoks üha rohkem nii, et regioonid kujunevad oma "kohaliku Tallinn" ning sellest väljapoole jääb omakandi provint. Nagu äsjatoodud arvud näitavad, on sellest jaotusest tulenevad vahed noorte haridusplaanides suuremad kui need vahed, mille aluseks on elu Tallinnas-Tartus või siis muudes regioonides.

Ääremaade teemaga seoses on sellestki räägitud. Siinkohal aga tahame rõhutada: see, et asjade senine käik paneb väga paljud noored nägema oma kodukanti Eesti elu haleda ääremaana, puudutab kõiki Eesti piirkondi väljaspool suuremaid linnu, mitte üksnes neid maakondi, mille ääremaaks pidamisega oleme juba harjunud ja kus regionaalpoliitika püüab midagi ette võtta.

Nii avalikus arvamuses kui ka sotsiaalpoliitikas on küllaltki teravalt teadvustatud regionaalseid erinevusi. Meie joonisel 2 esitatud andmed näitavad, et see probleemiseade on põhjendatud. Joonisel on esitatud maakondade kaupa andmed noorte haridusambitsioonide kohta. Maakondade erinevused sotsiaalmajandusliku arengu üldseisu, aga ka kõrghariduskeskuste suhtes paiknemise poolest seletavad suures osas noorte hariduskavade erijooni.

Joonis 2

Eriti selged on need sõltuvused siis, kui vaadelda kõige levinumat haridustaotlust: jõuda ülikoolihariduseni. Ülikoolilinnad Tallinn ja Tartu ning nendega traditsiooniliselt enam seotud maakonnad on selle näitaja poolest esirinnas. Teise äärmuse moodustavad maakonnad, mida tavaliselt loetakse taandarenenuiks, kus on suuremad raskused tööhõivega jne. Nii tulevad olemasolevad sotsiaalterritoriaalsed erinevused noorte plaanides selgesti esile.

Siit tekib järgmine küsimus: kas edasipüüdlikud noored, kelle kodu on perspektiivsetest keskustest eemal, lähevad sealt lihtsalt minema, kasutades hariduse omandamist kui hästi sissesõidetud, paraku aga ühesuunalise liiklusega maanteed senisest kodust ärareisimiseks? Seegi on korduvalt räägitud teema, ent püüame asja arvudesse panna.

8000 põhi-, kesk- ja ametikooli lõpetanu esindusliku uurimuse tulemused kinnitavad, et ligikaudu iga neljas 1990ndate lõpul põhi- või keskkooli lõpetav noor on otsustanud senisest kodukohast päriselt lahkuda. Veidi vähem kui 40%-l koolilõpetajaist on vastupidine plaan: jääda senisesse kodupaika. Ülejäänud, enam kui kolmandik koolilõpetajaist näeb ette ajutist lahkumist, põhjuseks kõige sagedamini haridustee jätkamine.

Noorte lahkumis- või jäämisplaanides on taas märkimisväärsed regionaalsed iseärasused. Suurima ülekaaluga Tallinnas ja Harjumaal, mõnevõrra veel ka Tartus ja Tartumaal, on neid noori, kes põhi- või keskkooli lõpetamise järel jäävad, vähemalt koolilõpu-aegseis plaanides, truuks senisele elukohale. Pärnus koos Pärnumaaga on kindlalt kodupaika jääjaid ja kindlalt lahkujaid samas vahekorras. Kõigis teistes maakondades ületab elukoha vahetuses kindlate koolinoorte protsent nende suhtarvu, kes on otsustanud senisest elukohast mitte ära kolida.

Need arvud on suhtelised, kuivõrd enam kui kolmandik koolilõpetajaist ei ole kindel, mida lähitulevikult täpsemalt oodata. Plaanide suunatus – pigem kodukandist ära – on aga selge. Kui Tallinnas ja Tartus, koos nende vahetu ümbrusega, kavatakse suurem osa koolilõpetajaid elukohta mitte vahetada, Pärnus on äraminekut ja jäämist kavandajad veel tasakaalus, siis väiksemates kohtades leiame äraminekut päris tõenäoliselt pidavaid noori juba kindlasti rohkem kui jääjaid.

Jaotasime koolilõpetajad siingi veel kahte gruppi: need, kes elavad linnades või maakonnakeskustes, ning teised, keda võib lugeda sõna otseses mõttes maal elavaks noorrahvaks. Nii nagu haridusplaanide puhul, on ka migratsioonikavade erinevused kõige suuremad just antud jaotuse taustal. Koolilõpetajate seas, kes senisest elukohast kindla peale lahkuvad, on keskustes ja väiksemates asulates elavaid noori enam-vähem ühepalju. Senisele elukohale truuks jäävate koolilõpetajate hulgas on suure ülekaalus linnades ja keskustes elavad noored: vahekorras neli ühele. Nii on suhteliselt kõige rohkem oodata just nende noorte koolilõpetamise järgset mujale kolimist, kelle seniseks elupaigaks on väiksemad maakohad.

Mis sünnitab plaani põhi- või keskkooli lõpetamise järel elukohta vahetada? Ootuspäraselt on juhtkohal edasine haridustee. Tabelis on toodud andmed elupaigaplaanide seosest haridusambitsioonidega.

Tabeli andmed on üllatavalt ühesuunalised. Olgugi et kaugeltki mitte kõik haridusambitsioonid ei lähe täide, paistab selge tendents: mida kõrgem on haridustaotlus, seda tõenäolisemalt valmistatakse ka senisest elu- ja koolipaigast lahkuma.

Elupaigaplaanide sõltuvus õpilaste haridusambitsioonidest (%)

Plaan praeguse elukoha suhtes	Soovin saada ...			
	...ülikooli-hariduse	...muu kõrg- või keskerihariduse	...kutsehariduse	...üldkesk-hariduse
Lahkun alatiseks	31	24	20	18
Lahkun ajutiselt	36	35	32	31
Jään kodukohta	33	41	48	51
Kokku	100	100	100	100

Vähemalt nende andmete alusel pole ükski haridusvariant omaette see määrav tegur, mis jätab hästi paljud noored maale kodukanti. Nii ka mitte kutseharidus, mille edendamise vajaduses pole iseenesest vähimatki kahtlust. Vahe kutsehariduse ja üldkeskhariduse poole pürgijate ärateekavades polegi nii suur, kui võinuks oodata. Need andmed toovad hoopis esile, et kutseharidus omaette võetuna – vähemalt sellisena, nagu ta praegu noortele paistab – ei taga kindla peale maanoorte maale püsimajäämist. Haridus on – jälle toonitame, et nüüdsel kujul, praegustes oludes – kanal, mis tähendab noortele esmajoones maal paiknevast kodust äravoolu.

Rumal on noortele ette heita, nagu tahaksid need liiga kõrget haridust ja eriti gümnaasiumid tegevat nii paha tööd, kui seda on noorte suunitlemine ühekülgsest ülikoolile. Nii väites oleks justkui unustatud, mida taasiseseisvumise aastail on räägitud hariduse erilisest tähtsusest meie rahvale. Või on etteheitjad nii targad, et suudavad täpselt paika panna, missugust haridust ning kuipalju ka maainimestel just olema peaks ja millest alates hakkab nagu palju saama?

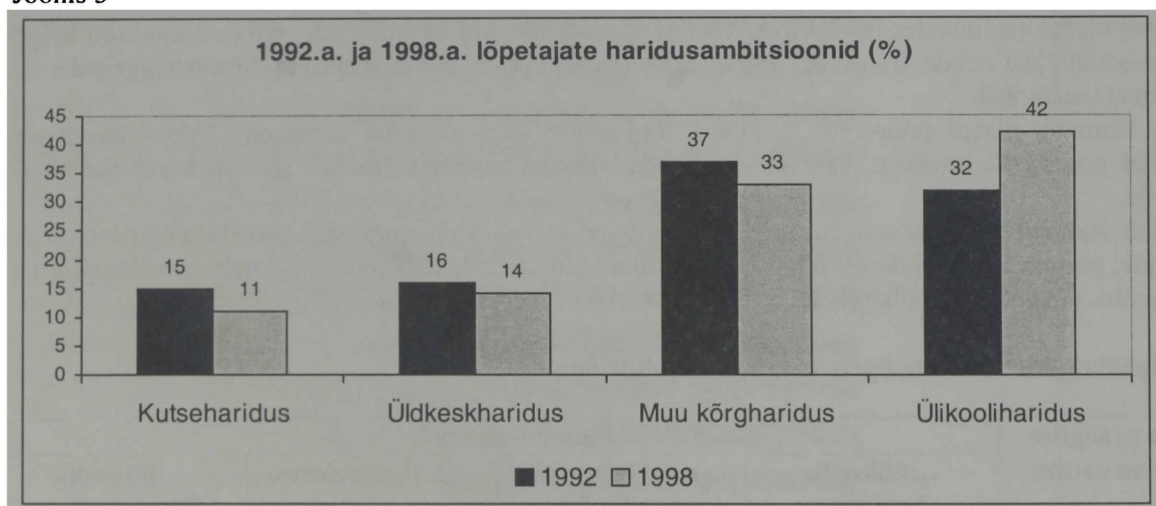
Etteheide, et haridust- ja just kõrgemat haridust- tahetakse üleliia palju, kipub kurvalt sarnanema ühe küllap veel paljudel lugejatel meeles oleva nõukogudeaegse kampaaniaga. Siis püüti ka maanoori kõrgema haridustaseme poole püüdlemisest võõrutada ning edasiõppimissoovis nähti tahtmatust teha tootvat tööd. Motiiviks oli tollal püüd leevendada käsumajandusaja tööjõupuudust, mille vastu haridusvõõrutusest muidugi abi ei saadud.

Haridusele pürgivate noorte tööpõlguriteks pidamise asemel võiks püüda vastata küsimusele, kuidas siduda haridustaotlus ja valmisolek haritud noorena oma senisesse kodukohta tagasi tulla ning seal jätkata? Lähtudes eespool toodud arutlusest elupaiga sotsiaalsest kvaliteedist, on küsimus selles, kuidas tõsta esmajoones väiksemate, samas noort haritud tööjõudu kõige enam ootavate asulate ja piirkondade sotsiaalset elukvaliteeti? Seda probleemi ei saa lahenda haridusuurijad ega ka mitte pedagoogilise ala inimesed oma jõududega. Siin on üks regionaal- ja sotsiaalpoliitika võtmeküsimusi, mis nõuab lahendamiseks nii ressursse kui ka ühiskondlikku kokkulepet.

Käesoleva artikli alguses iseloomustatud uurimisprojekt, millest pärineb analüüsiv andmestik, on tegelikult läbi viidud kordusuuringu põhimõttel. Küsitleti nii 1998ndal kui ka juba varem 1992. aastal kooli lõpetanuid. Nii on meie käsutuses andmed käesoleva kümnendi alguse koolilõpetajate haridusplaanidest, mida saab võrrelda 90ndate lõpu noorte taotlustega.

Joonisel 3 on esitatud andmed kahe hariduskohordi kohta.

Joonis 3

Ootuspärane on keskharidusest kõrgema haridustaseme kavandajate osa suurenemine mõnevõrra rohkem kui kahelt kolmandikult aastakümne algupoolel kolme neljandikuni kümnendi lõpul. Hästi on näha plaanide keskne nihe: ülikoolihariduse taotluse oluline kasv. Kutsehariduse populaarsus on sellel taustal kõige enam langenud. Üldkeskhariduse ning ülikooli mitte viiva keskkooli-järgse hariduse tähendus kahaneb enam-vähem võrdses ulatuses

KASUTATUD KIRJANDUS:

1. Vt näiteks: Steven Brint. *Schools and Societies*. 1998; Väino Rajangu. Eesti tööturu hariduslikud aspektid Tln., 1998.
2. Hans Dsiss. Eesti koolinoor 1996–98. – Forseliuse Sõnumid, 6, 1999; Jüri Saarniit. Eesti koolinoor 1992/1997. Noorsoo-uuring. Tartu, 1998.
3. Viimaste diferentseerumisest kõnelevad ülevaatlikult näiteks ülikooli sotsioloogia osakonnas koos sotsiaalministeeriumi ja ÜRO arenguprogrammiga korraldatud Eesti vaesust kaardistava uurimuse tulemused: Vaesuse leevendamisest Eestis: taust ja sihiseaded. Tartu, 1999. Toimetanud Dagmar Kutsar, Avo Trumm.
4. Vt selle uurimisstrateegia ülesehitusest ja võimalustest: Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. Materjale kordusuuringust. Tartu, 1999. Koostanud Lembit Auväär, Hans Dsiss, Silvia Kaugia, Paul Kenkmann, Eduard Raska.

FORSELIANA

B. G. FORSELIUSE ESIMENE KOOL HARJU-RISTIL

29. septembril 2000 toimus Harju-Ristil tähtis kultuurisündmus: konverents “B. G. Forseliuse esimene kool Harju-Ristil 1683. a” (peaettekannet Harjumaa Muuseumi teadurilt Aivar Põldveelt) ja mälestuskivi avamine endise Aru mõisa juures. Hariduskivi kõrval avati ka mälestustahvel järgmise tekstiga eesti ja rootsi keeles:

“ARU KOOL JA FORSELIUS

eesti kui rannarootsi kultuuriloos.

1649. a rajati siia, Arule (Arro) Risti kirikumõis. Risti kogudus, millest ligi poole moodustasid rootslased, oli sel ajal liidetud Harju-Madisega. Risti kiriku diakon, Rootsist pärit Gabriel Herlin (1647–1709) avas talvel 1683/84 Aru rehetoas talurahvakooli. Bengt Gottfried Forseliuse (u 1660–88, Harju-Madise kirikuõpetaja poeg) käe all õppis siin lugema 50 eesti ja rootsi poissi. 1684. a asus Forselius Tartus ette valmistama eesti koolmeistreid, mille juures teda abistasid Jõesuu Toomas Harju-Madiselt ja Uustalu Bengt (Bengt Adamson) Ristilt. Need talupoisid olid arvatavasti lugema õppinud Aru koolis. 1686. a tutvustas Forselius Stockholmis oma koolitööd Karl XI-le, misjärel kuningas andis korralduse ehitada nii Risti kui Harju-Madise kihelkonda koolimaja ning maksta koolmeistritele palka. 1688. a suveks oli Aru koolimaja katuse all, kuid õppetöö jäi siin edaspidi soiku, sest Herlin kolis Harju-Madisele. Paigana, kus tegutses üks esimesi talurahvakoole Eestis ja kus alustas oma koolmeistritööd Forselius, on Arul tähtis roll nii

RANNAROOTSI MUUSEUM

HARJUMAA MUUSEUM

PADISE VALLAVALITSUS”

Aivar Põldvee ja Madis Linnamägi vastavatud Forseliuse esimese kooli asukohta tähistava kivi ees. Kivil on tekst: "Aru. Kirikumõis 1649. Kool 1683/84". Õpilased hoiavad kooli uut lippu, millel on seltsi aabitsakukk

Riigikogu liige Andres Tarand istutamas Arul tamme

PAUL LÄÄNE, Forseliuse gümnaasiumi direktor
MADIS LINNAMÄGI, Forseliuse Seltsi tegevesimees

OMA KODU BENGT GOTTFRIED FORSELIUSELE Karlova tühi- ja laguhoonetele tuleks anda õige otstarve

Oleme püstitanud mälestusmärgi Jakob Hurdale, teinud atraktiivse purskkaevu Raekoja platsile, avaldanud austust meie isade ja vanaisade õpetajale Hugo Treffnerile ja amüseerinud ennastunustavalt Vilde ja Wilde'iga, aga ei ole mõelnud asjade alguse peale.

Karlovasse jäävad Forseliuse park ja Estiko kontsern. 17. sajandil asus selle maa-alal piiskopimõis ja Bengt Gottfried Forselius (1660–1688) oli selles mõisas koolmeistrite seminari juhataja. Forselius on eesti rahvuse isa, suurim eestimaalane, sest ta lõi väikesele rahvale emakeelse kooli. Tema õpilased läksid rahva sekka ja tänu õigele metoodikale said kiiresti hakkama kogu rahva lugemise õpetamisega. Muide, ka prantslased peavad õpetajat rahvuse isaks.

See, millele panid aluse Forselius ja tema ajastu haritlased, on toiminud aastasadu kõikide ajalootormide räsimate kiuste – emakeelne kool hoidis meid alles rahvana. Seda tõde kuuleme euroohtude künnisel taas murega välja öeldavat.

Valus on vaadata, et Forseliuse pargis lõsatab vaid tagasihoidlik ja räämas mälestuskivi, tähistades esimese koolmeistrite seminari asupaika. Forselius ja tema ajastu haritlased löid tänase nurgakivi ning selles Eesti hoones peab olema nüüd aukoht ka Forseliusel endal. Esmaseks ülesandeks täna võiks olla kohane mälestusmärk Forseliuse pargis. Haridust väärtustavas Tartus peaks aga sellele lisanduma noortele suunatud nüüdisaegne Forseliuse õppekeskus.

Aastaid tagasi tegime linnavalitsusele ettepaneku astuda samme Forseliuse pargis asuva Ropka kauplus-söökla kujundamiseks Forseliuse keskuseks. Aeg tegi sellest hoonest tondilossi otse Forseliuse gümnaasiumi vastas.

Arenguruumi on Karlova piirkonnas päratult palju: mitu aastat tühjalt seisev Estiko külalistemaja Remark, kümme aastat tühjalt seisnud Estiko (endise kammivabriku) klubihoone Teguri tänavas, endise Tartu lihakombinaadi hiigelkompleks jne.

Muide, lihakombinaadi hoonetest võiks välja arendada kaugelt uhkema teaduspargi, kui seda annab teha tähetorni ja vana anatoomikumi baasil.

Tartu on heade mõtete linn, eks ju?

Märkus:

Artikli keskel on Ain Protsini värvifoto Forseliuse pargi mälestuskivist tekstiga foto all:
Emakeelse kooli rajaja mälestuskivil on kiri peaaegu kustunud ja seegi üle soditud uusaegsete võtetega.

Ilmunud Postimehe lisalehes Tartu Postimees 26.05.2000, lk 7

KAMBJA VALLA VAPP

Vapikilp on roheline. Hõbedane, kolme kuldse kaelarõnga ja manustega kukk seisab vapitüvest tõusva hõbedase, kuldse keraga kirikutorni tipus. Mõlemal pool kirikutorni paiknevad kuldseid lüürad.

Kambja Vallavalitsus korraldas valla vapi ja lipu ideekavandi saamiseks konkursi, mille võitis Harri Vihalemm. Riiklik heraldikanõukogu parandas kavandit ja tegi omapoolseid ettepanekuid. Vallavolikogu kinnitas lipu ja vapi kirjelduse 10. juulil 1995. EELK Kambja koguduse õpetaja Jüri Stepanov õnnistas vapi ja lipu 24. veebruaril 1996.

Kambja vapp on ühtlasi Eesti kultuuriloo kajastaja:

1. Vapikukk on aabitsakukk, uuele elule ärataja, samas ka võimu sümbol. Juba muistses rahvausundis ja kristluses oli/on kukel sümboli tähendus.

B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari (1684–1688) kasvandikega alustanud esimeste koolide hulgas oli Kambja kool. Kavandu külas sündinud Ignatsi Jaak käis 1686. aastal koos kaasseminaristi Pakri Hansu Jüri ja B. G. Forseliusega Rootsi kuninga Karl XI audientsil. Ignatsi Jaak töötas koolmeistrina 57 aastat, ta on eesti õpilaste ja õpetajate võrdkuju. B. G. Forseliuse Selts annab välja kolme medalit, mis on seotud Ignatsi Jaagu nimega: Suur ja Väike Ignatsi Jaagu medal, Suur Kuldtukat.

Ignatsi Jaagu hilisemast ametipärijast, Tartu Õpetajate Seminari lõpetanud kambjalasest Julius Kuperjanovist sai Vabadussõja sangar.

Kambja Ignatsi Jaagu Kool oli 300aastaste koolide liikumise, uue ärkamisaja esimese protestiliikumise eestvedaja. Selle liikumise toetusel püstitati Kambjasse Eesti Rahvakooli Memoriaal. Memoriaali kompleksi kuuluval kivist raamatul on Hando Runneli värsid:

Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust, ...

2. Kirjatarkust oli 17. sajandil tarvis vaimuliku kirjanduse iseseisvaks lugemiseks luterluse levitamise ja rahva eetilise harimise eesmärgil. Seepärast ilmus Wastne Testament juba 1686. a kambjalaste, isa ja poeg Andreas ja Adrian Verginiuse juhtimisel (lõuna)eesti keelde tõlgituna. See oli asjatundlik ja südamega tehtud töö, mille kohta sobib öelda Hando Runneli luuletuse järgmise värsiga:

... raamat ripub tegijast.

Wastne Testament, praegu juba keelemälestusmärk, ilmus aastail 1686–1926 kahekümnes trükis, tema keel oli eeskujuks kirjakeele tarvitamisel.

3. Kambja vennastekoguduse algatusel alustas tegevust esimene eesti mitmehäälne laulukoor, mille kohta on andmeid Herrnhuti arhiivis 1794. aastast. Kambja segakoor on koorilaulu järjekestvuse kandja. 1994. a tähistas ta eesti koorilaulukultuuri 200. aastapäeva.

Kambja vapiga seonduvad tähendused:

kukk – usk, haridus, võim;
kirikutorn – eetika, kirjakeele edendamine, kirjavara loomine;
lüürad – koorilaulutraditsioon;
roheline värv – loodus: mets, põllud, aasad.

ALLIKAD:

1. Kambja valla lipu ja vapi konkursi materjalid.
2. Vald sai endale vapi ja lipu. – Kambja ajaleht Koduvald, 3 (9), märts 1996.
3. M. Hiimäe. Aabitsakuke usundilisest taustast. – Forseliuse Sõnumid, 6, 1999.
4. M. Linnamägi, I. Piir, P. Roosimaa. Wastne Testament 1686. – Wastne Testament 1686. Üritused 26. aprillil Tartus ja 27. aprillil Kambjas. B. G. Forseliuse Selts, 1996, 8 lk.

Loo koostas Madis Linnamägi

PÕLVA LINNA VAPP

Hõbedase vapikilbi keskel troonib roheline kukk. Vapi ülaossa jäävad kaks sinist viieharulist õit. Kukk vaatab (vapi poolt vaadates) paremale, hoides ülestõstetud jalas kaardikeppi, teise jalaga toetub ta rohelisele neerjale alusele. Vapikilbi alaosa on poolringikujuline (mõõtude suhe 5 : 4).

Põlva linna vapi sümbolika põhjendus

Kukk (kikas) on sümbolina kahetähenduslik. Ühelt poolt on ta heraldikas vabaduse sümbol, ja Põlva oli taastatud Eesti Vabariigis esimene alev, mis end linnaks kuulutas. Kaardikepiga kukk (aabitsakukk) on hariduse ja koolituse sümbol. Põlva linn on alguse saanud kihelkonnakiriku ümber kujunenud külast. Siinses kirikus on pikka aega õpetajatena töötanud Eesti haridusloos silmapaistvat kohta omavad J. G. Schwartz, kes andis välja õpikute sarja "Koliramat" ning G. A. Oldekop. Põlvaga on seotud üks rahvusliku liikumise juhte ja folkloorikogumise algataja J. Hurt ning eesti rahvusliku pedagoogikateaduse rajajaid J. Käis. Põlva on pikka aega olnud vähemalt oma lähema ümbruse hariduskeskuseks, siin asus 1688. aastal üks kahest Võrumaa koolist. 1833. aastal avatud kihelkonnakool oli tol ajal esimene kogu Võrumaal.

Neerja kujuga roheline jalgealune sümboliseerib Põlva linna asumist paljudel kungastel ja Ora ürgoru pervedel. Kaks sinist viieharulist õit on stiliseeritud linaõied, mis viitavad linakasvatusele – pikka aega Põlva ümbruse talupoegadele peamiseks sissetulekuallikaks olnud tegevusele. Just linakasvatusest saadud tuludega hakkasid Põlva kihelkonna talupojad XIX sajandil oma talusid päriks ostma, see võimaldas omakorda pöörata rohkem tähelepanu kultuurile ja kaubandusele, mille keskuseks sai Põlva. Ka sümboliseerivad kaks õit Põlva koosnemist kahest osast, millest üks on kujunenud kunagise kirikuküla baasil ja teine paar kilomeetrit eemal raudteejaama ümber.

Koit Nook

MÕNDA MUUD

APOLINARIA REPKINA
Mustvee I Keskkooli õpetaja

MÕELDES VANAUSULISTEST

Ei ole kerge tagasi vaadata vanausuliste koguduste käidud teele ja veel raskem on mõelda sellest, mis meid lähemas tulevikus ootab. Erinevad ajaprogrammid "intrade" näol – olgu nad internatsionaal-, interliikumine või integreerumine – ei ole meile head toonud. Vastupidi, asjad on segasemaks läinud. 1988. aasta suveks jõudsime nii kaugele, et ateistlikus Nõukogude Liidus ei saanud enam vaikida Kiievi Vürstiriigi poolt ristiusu vastuvõtmise 1000. aasta juubelist. Kui kõik massiteabevahendid ja muud infoallikad teatasid sellest nagu õigeusu tähtpäevast, siis kusagil polnud mainitud, et see oli tegelikult vanausuliste teene, kes läbi raskuste säilitasid puutumatusena Kristuse usu, mida Vladimir, Kiievi vürst, ainsana paljudest religioonidest oma rahva jaoks välja valis.

Vanausulised arvavad nüüdki, et nad on tõelised õigeusulised (*древлеправославные* – iidsed vanausulised), teised nimetused nende kohta on tekkinud väljaspool vanausu keskkonda. Need on lihtsakoelised või ofitsiaalsed õigeusuliste hüüdnimed nagu *староверы* – vanausulised, *старобрядцы* – vanade kommete järgijad, *раскольники* – lahkusulised, usumurdjad. Vanausuliste silmis aga tõeliseks usumurdjaks oli patriarh Nikon ise, kes julges Bütsantsi õigeusu varianti kreeka kuju järgi parandada, sest oli kreeka kiriku pooldaja. Ta tundis vajadust end isevalitsejaks teha, vanausk aga segas protsessi, sest võis isevalitsuse kergesti kahtluse alla panna. Tsaari eesmärk oli Nikonile rohkem kui selge: lõpetada keskaja iidse usu demokraatiaga, kirik peab alluma tsaari võimule, ta ei tohi muutuda iseseisvaks.

Jõgeva maakonna ajaleht Vooremaa oli ainus, mis 12 aastat tagasi Mustvee palvemaja pidulikust juubeliteenistusest kirjutas nagu vanausuliste pühast. Esimest korda pärast sõda olid siia tulnud külalised kogu Baltikumist, mis oli ennekuulmatu sündmus, oma ümbruskonnast rääkimata. Unustamatu teenistus! Kui jumalateenistus lõppes, siis mitmed külalised esinesid kõnedega. Ainult üks ettekanne jäi lugemata, see oli kadunud Tartu Ülikooli dialektika õppejõu Tatjana Murnikova kõne, sest tolleaegne kirikujuht Mihhail Kanošin keelas tal esineda. Kuid see oli kõige tähtsam kõne kohalike vanausuliste jaoks! Tatjana Filaretovna tahtis selles meid üles kutsuda hoidma oma vanu kombeid, korjama andmeid vana usu kohta ja kirjutama oma ajalugu. Sellest päevast on möödunud 12 aastat! See sõnum jõudis alles nüüd minuni, kuid õnneks on ajad palju muutunud, et me ise tulime järeltulele: "Tuleb hoida meie vanemate usku, ei tohi seda kaotada"

Käesoleval ajal, XX sajandi lõpul, võetakse vanausulisi Peipsi läänerannikul nagu mõnda Eesti eksootilist nähtust. Nad äratavad huvi mitte ainult Eestis, vaid ka välismaal. Nõukogude ajal oli kohalik vene rahvas harjunud mõttega, et Peipsi kant on teistest maha jäänud, sest siia ei ehitatud tookord ühtegi "hruštšovi" tüüpi maja. Nüüdseks on ehitatud kolm "brežnevi" tüüpi maja ja enne neid oli ehitatud "stalini" tüüpi kultuurikeskus, milliseid maakonnas on tüüpprojektina kolm. Ja äkki haruldus – vanausulised! Nemad on juba sajandeid siin ja alles nüüd neid märgati! Sellise ootamatu tähelepanuga pole nad harjunud. Kuidas kõik algas?

1991. a septembris tõi selline kõrgendatud huvi Mustveesse Biruta Kreslingu, kes uurides vanausulisi Nõukogude Liidus, käis Prantsusmaalt mitmeid aastaid järjest Uuralis, Siberis ja Altais, teadmata, et neid ka lähemal elab. Altaist tulles kohtas ta Moskva lennujaamas ühte eesti päritolu Lääne emigranti. Ingliseelse vestluse käigus teatas eesti emigrant eesti vanausulistest ja andis Rápina pastori aadressi. Ja nii Tallinnast Rápina kaudu jõudis Biruta Mustveesse pastor Eenok Haameri juurde. Ja kes võib Eenok Haamerist targem olla vanausuliste küsimustes?! Biruta jõudis kahe nädala jooksul jalgrattaga sõites tutvuda meie vanausuliste kirikutega, käia teenistustel, matustel, kirjutada

üles kuulnud laule. Ta oli vaimustatud, et siinsetel vanausulistel on paremad tingimused, sest Altai vanausulistel pole enam kirikuid, kuna nõukogude perioodil need natsionaliseeriti.

Biruta vaimustus oli meile arusaamatu. Ta oli nagu rändur, kes oli kaua ringi käinud ja alles nüüd oaasi juurde jõudnud. Biruta käis ka Mustvee II Keskkoolis (vene õppekeelega keskkool), vestles lastega, viimased omakorda esitasid talle küsimusi Prantsusmaa kohta. Biruta istus tunni ajal klaveri ees ja laulis Pühale Mariale vanausuliste moel laulu “Пресвятая госпожа Богородица, моли Бога о нас грешных” Teda kuulates me mõtlesime, et seda laulu oleme sadu kordi kuulnud, et mis ime selles on?

Biruta Kresling on Peterburist pärit saksa emigrandi tütar, kes sündis 1942. a Berliinis ja kes elab Pariisi kesklinnas ning kulutab oma teenitud raha ja kallist puhkust sõiduks Nõukogude Liitu. Kuidas see prantslanna oli nii lühikese ajaga nii palju omandanud? Miks ta uurib vanausulisi ja nende probleeme, samas kui meie ise, elades siin, ei hooli ega mõtlegi sellest. Miks? Biruta, vastates meie küsimustele, meenutas väga soojalt oma kadunud isa, kes, elades Saksamaal, ei suutnud unustada vene laule. Ta juhatas vene koori, jutustas tütrele Peterburi elust, oli kursis vanausuliste oludega ... ja Biruta tuligi neid siia otsima.

Millega võivad vanausulised praegusel ajal teiste inimeste tähelepanu äratada, kui see tähelepanu neid isegi, kui ausalt öelda, mõnikord pisut häirib. Kohalik omavalitsus aga andis peale iseseisvumist märku, et turistidel on huvi vanausuliste elu-olu vastu. Arvan, et inimesed, keda sajandite raskused ei suutnud murda, on ikka vaimselt tugevamad nendest, kellel pole oma usku. Vanausuline vaatab tahes tahtmata nende möödaminejate peale, kes otsivad enda jaoks paremaid kohti siin maailmas, ülevalt alla. Sest nemad on kord siia tulnud ja siia on nad ka jäänud, igasuguseid päevi näinud, raskustega oma igapäevast leiba teeninud, kuid ei räägi ega kirjuta inimõigustest. Nii nagu eestlastel on “tee tööd ja näe vaeva”, elavad ka vanausulised oma jumala käskude järgi, nurisemisega kergemaks ei lähe. Naljakas on oma õigusi ÜRO kaudu otsida.

Vanausuliste omapära

seisneb juba selles, et nad pole tulnud siia randa otsima paremaid elutingimusi, vaid on tulnud kui usukannatajad, kelle süü seisnes selles, et nad ei suutnud palvetada uut moodi, lüüa risti ette teistmoodi, ikoone maalida, mitte kirjutada. Neis on säilinud läbi sajandite vaikne vastupanu tsaari võimule, sest vene tsaarid alustasid oma rahva vastu mitteametlikku kodusõda, mis hävitas rohkem kui 20 000 vanausulist. Ajaloopikute järgi on Peeter I kujutatud kui progressiivset tsaari, kuid tema keelas vanausulistel ehitada kirikuid ja kabeleid. Valitsejad sinodist kirjutasid oma otsust põhjendades: “Õige, et Vene impeeriumis välismaistele kristlikele religioonidele on lubatud omada ühiskondlikke kirikuid, nii ka muhameedlastele, kuid mitte lahusulistele, sest võõrastelt meie õigeusule mingit kahju ei sünni, teine asi – rahva seas populaarsetest lahusulistest” Nii et pidevaks peavaluks ja mureks olid sinodi jaoks ikka vanausulised. Kahekordne hingemaks lausa laostas lahusulisi. Neid meelitati igatmoodi õigesse usku. Näiteks 1764. a käsu järgi vabastatakse need, kes ei võõrasta õigeusu kirikut, kes käivad selles kirikus (las lööb risti ette vana kombe järgi) kahest maksust ühe maksu kasuks.

Siin, Peipsi rannal, oligi hingetõmbamiseks aega kuni Peeter I vallutas Baltikumi, siis enam ei olnud kusagile joosta. Nii et läbi sajandite on neis oma suhtumine ümbritsevasse ellu ja on siiani: nad peavad endid venelasteks, kuid vaatavad ülalt alla venelastele, kes elavad Peipsi vastaskaldal, sest viimased on “russmannid” või “rasseiskije” – Peeter I impeerium, need on alavääristatud lääne kommetega, suitsetamise ja viinaga, ülemääraste joomingutega, mida vanausulised eluski ei tee. Nad tundsid endid tasemel nii kaua, kuni nad olid oma usu väärilised. Need, kes käisid siin teiselt poolt Peipsit, olid justkui madalamat sorti. Meie sajandil on veel halvem suhtumine neisse, kes peale sõda siia tulid. Need on kohalikus keeles hoopis “sovetskije” kes isegi Jumalat ei tunnista. Mis inimesed need üldse on?

Pikaajaline praktika näitab, et vanausuline naine ei hakka salaviina müüma, ei joo ise ega luba mehel juua (mida “sovetskije” naised lubavad), kõvasti laulda või muusikat kuulata, mis on eriti inetu ajal, kui jumalateenistus käib. Sel ajal ei tohi ka tööd teha ega lärmata. Mis oli vanasti püha, on nüüd kaotanud oma tähtsuse, ei ole noorte silmis väärtuslik. Suitsetamine on suurim patt, segaabiellud ei ole ka teretulnud. Juua võib, kuid ei tohi ennast unustada nagu vene muinasjuttude lõpus. See, kes vestab,

ütleb lõpuks: “Ka mina olin seal, mõdu ja õlut jõin, mööda vuntse voolas, suhu ei saanud midagi.” Kui muinasjutu vestja oleks end purju joonud, mis jutustajat temast oleks olnud? Vana vene usk andis rahvale omad vägilased Ilja Murometsa, Dobrõnja Nikititši, andis ületamatu “Loo Igori sõjaretkest”. Budapesti ülikooli professor Mikloš Popoviš ütles kaks aastat tagasi Mustveed külastades, et tema tudengid on huvitatud vanast vene kultuurist, mitte kaasaegsest ameerika kultuurist. Peipsi rannal on mitu vanausuliste kogudust, kõik põhiliselt vene elanikkonnaga asulates, Mustvees on teisiti. Mustvee on kahe rahvuse linn. Siin on kõige suurem vanausuliste kirik Eestis, ehitatud esimese Eesti Vabariigi ajal. Ajaloo paradoks: pikal tsaariajal oli ainult keskpärane palvemaja, kui seal üldse lubati palvetada. Alles vabariigi ajal, said kohalikud vanausulised oma kiriku ehitatud. Kiriku vanadest kviitungitest on näha, kelle kauplustest osteti ehitamiseks vajalikku kaupa (need kõik olid kohalikud eesti kaupmehed). Meie kirik on ehitatud kohaliku Kivimurru metsa männipalkidest. Kiriku koosoleku otsusega pidi iga pere 10 krooni kiriku ehitamiseks maksma, kuid kes oli vaene või lesk maksis niipalju kui suutis. Ehitajad olid kohalikud mehed, ka mõned vene emigrandid, kuid kiriku projekt oli tellitud noorelt Jannseni-nimeliselt insenerilt. See oli tema diplomitöö, mis oli tehtud Pihkva vanade kirikute eeskujul. Ehitus kestis kolm aastat (1927–30), kirik on seest ja väljast krohvitud ning näeb välja vanade kirikute moodi. Nii et sajandite unistus täitus Eesti ajal.

Fedossejevlastel

Raja küla kogudusel (*федосеевцы*, kohalikus keeles *рабские*) on pikk ajalugu, mis algas patriarh Nikoni reformide-järgsetel aastatel Moskvast, kust nad piiri taha Poola riiki suundusid, jättes kodukülasid maha. Vene piiri lähedal ehtasid nad kaks kloostrit meeste ja naiste jaoks. Rahus ja töös möödusid 12 aastat, siis saabusid segased ajad. Vene väed tungisid Poola territooriumile ja põletasid vanausuliste kloostrid maha. Kuhu joosta nüüd? Nad suundusid põhja poole, jõudsid Baltikumi, osa neist läks edasi Lõuna-Eestisse (praeguste piiride järgi). Rápina lähistel elas parun von Sievers, kes ei keelanud neil omal maal peatuda, andis metsa *skiti* ehitamiseks (*skit* – erakla, kloostriaoline ehitus, kus mehed ja naised elavad ühe katuse all, kuid eri tubades). Seegi õnnis periood kestis ajani, kuni Peeter I vallutas Baltikumi. Peetri väed põletasid *skiti* ja rahvas põgenes mööda Peipsi randa põhja suunas, kuni jõudsid praeguse Rajaküla kanti (Kükita küla oli enne vanausuliste poolt asustatud Nikitovi küla, elanikud olid siia tulnud põhiliselt Novgorodist), seal hakati neid poolakateks kutsuma. See hüüdnimi on praegugi käibel.

Fedossejevi kogudused on pomooridest kodukorra ja kirikukorra poolest rangemad. Kodus olid igapäev oma sööginõud ja esemed. Vanaisa toolile ei tohtinud laps loata istuda. Ja ütles “Enne vanausuline joob oma hobuse pangest, kui võõrast klaasist” on just neilt tulnud. Võõraste jaoks (*для мирских*) on eraldi sööginõud ja muu vajalik – see on kogu aeg nii olnud. Ka kirikus on igapäev oma koht ja oma käealune. Kui pomooride kogudusest keegi satub nende kirikusse, ei tohi ta palvetada. Naised seovad rätikud pähe omamoodi – pomooridest vanausulistel on rätik selja peal kolmnurkajuliselt, fedossejevlastel aga nelinurkselt.

Raja koguduse helgem lehekülj sai avatud Gavriila Efrimi poja Frolovi tulekuga. 1890. aastal kutsus Tiheda küla elanik J. Sofronov G. Frolovi Raja külla, kuhu veeti tema kahekordne palkmaja Tiheda külast (see ongi praegu üldtuntud *skit* levinud nimetusega “Jotkini kirik”).

XIX sajandi keskel rajas munk Peeter Peipsi järve äärde kaks kogudust, Tiheda külas ja väikeses Kolkja külas. Need tegutsesid Moskva Preobraženskaja kalmistu reeglite järgi. Kui G. Frolov Peipsi randa jõudis, algas tema väsimatu tegevus. 24. augustil 1894 sai ta “ikoonikirjutamise oskuse meistri” kraadi ja avas Raja kiriku

Baltikumi vanausuliste üks juhte Zosima Jotkin Raja kirikus forseliustele käsitsi kirjutatud Piiblit näitamas

juures ikoonikirjutamise kooli. Tema õpilane Pimen Maksimi poeg Sofronov on maailmakuulus.

G. Frolov kogus vajalikke vahendeid kiriku ehitamiseks ja püstitas Raja külla suure puukiriku. Kõik kiriku ikoonid olid kirjutatud tema enda ja tema õpilaste kätega. Tuntud eesti keeleteadlane Paul Ariste, olles noorena Peipsi rannal ekspeditsioonil, märkis, et G. Frolovi mõju sealmail on väga suur ja ta on rahva seas väga populaarne.

Esivanemate tunnistuste järgi oli Raja kirik kauneim Eesti vanausuliste kirik. Mina olin 4aastane, kui nägin seda kirikut esimest ja viimast korda oma kodurannalt. Me olime tulnud Tõikverest, kuhu olime sakslaste poolt heinaajast kuni septembri teise dekaadini saadetud vilja koristama. Koju tulles tahtsin randa minna, kuid ema keelas, ma lubasin, et lähen hästi ettevaatlikult. Oli õhtune aeg, umbes kell pool viis, kui nägin seda kirikut nii kaunina päikese käes. Küsisin hiljem ema käest, et mis kirik see on. Ema nägu muutus kohe helgemaks, ta ütles, et see on ilus kirik, kõige ilusam, mis meil vanausulistel on. Veidi aega hiljem põles kirik pommitabamuse tõttu maha. Enamus ikoonidest päästeti, samuti kiriku torn, mis restaureeriti veel enne perestroikat. 15. septembril 2000 sai 70 aastat G. Frolovi surmast. Suured valged kased nagu valged kõrged küünlad seisavad praegu kiriku ristikohal (vundament on ristikujuline). *Skit'*is on puutumata jäänud ikoonikirjutaja tuba teisel korrusel. Tuleb märkida, et ikooni kirjutamise ajal kehtis eriline elulaad, mis sätestas päevakorra, paastutaolise söömise korra jm. Seda nõudis G. Frolov ka oma õpilastelt. Õpetaja G. Frolovist on jäänud ilus mälestus, mis püsib vankumatuna edasi.

President K. Pätsist rääkis vana põlvkond austusega: “*Душевный был человек!*” Hea mulje jättis Raja külas ka praegune president Lennart Meri oma oskusega lugeda kirikuslaavi keelt. See oli lausa ime! Selge see, et keegi ei nõudnud nõukogude ajal kirikuslaavi keele tundmist, kuid president oskas seda. See on usaldusväärne fakt.

Hea on kirikus seista teenistuse ajal. Raskem on neil, kes teenistust läbi viivad. Usk säilitati ka siis, kui palvetati keldrites. Nõukogude ajal ei olnud kirik keelatud, kuid noored ei tohtinud seal käia. See oligi kurja võimu poliitika – kaks põlvkonda on kirikule kadunud. Vanad enam ei jõua, noored aga ei oska. Kuidas ellu jääda?

Mai/august AD 2000

EENOK HAAMER

Tartu Teoloogia Akadeemia rektor, EELK Mustvee koguduse õpetaja

UNUSTAMATUST KÜLALISEST Pisike lehekülg eesti kultuuriloost

Meie külalisteraamatus on omapärane sissekanne, kohe päris pildileht. Pildilehe üläärel seisab 12.–26. september 1990. Ühel septembrikuu päeval astus meie katuse alla väga huvitav inimene. Tema kodu ja töö on Pariisis, kuid huvi minevikus. Sellest päevast on möödunud juba kümme aastat, kuid selle kokkupuute erilisus ei ole ununenud.

See meeldiv külaline oli Biruta Kresling, kes tuli selleks, et jääda kaheks nädalaks meie juurde. Ta oli kuulnud vene vanausulistest, kes elavad Peipsi järve läänekaldal. Ta tuli otsima sidet minevikuga. Mõned päevad enne seda oli meil telefoni teel temaga juttu ja me ütlesime, et tulgu julgesti, võtame ta meelsasti vastu.

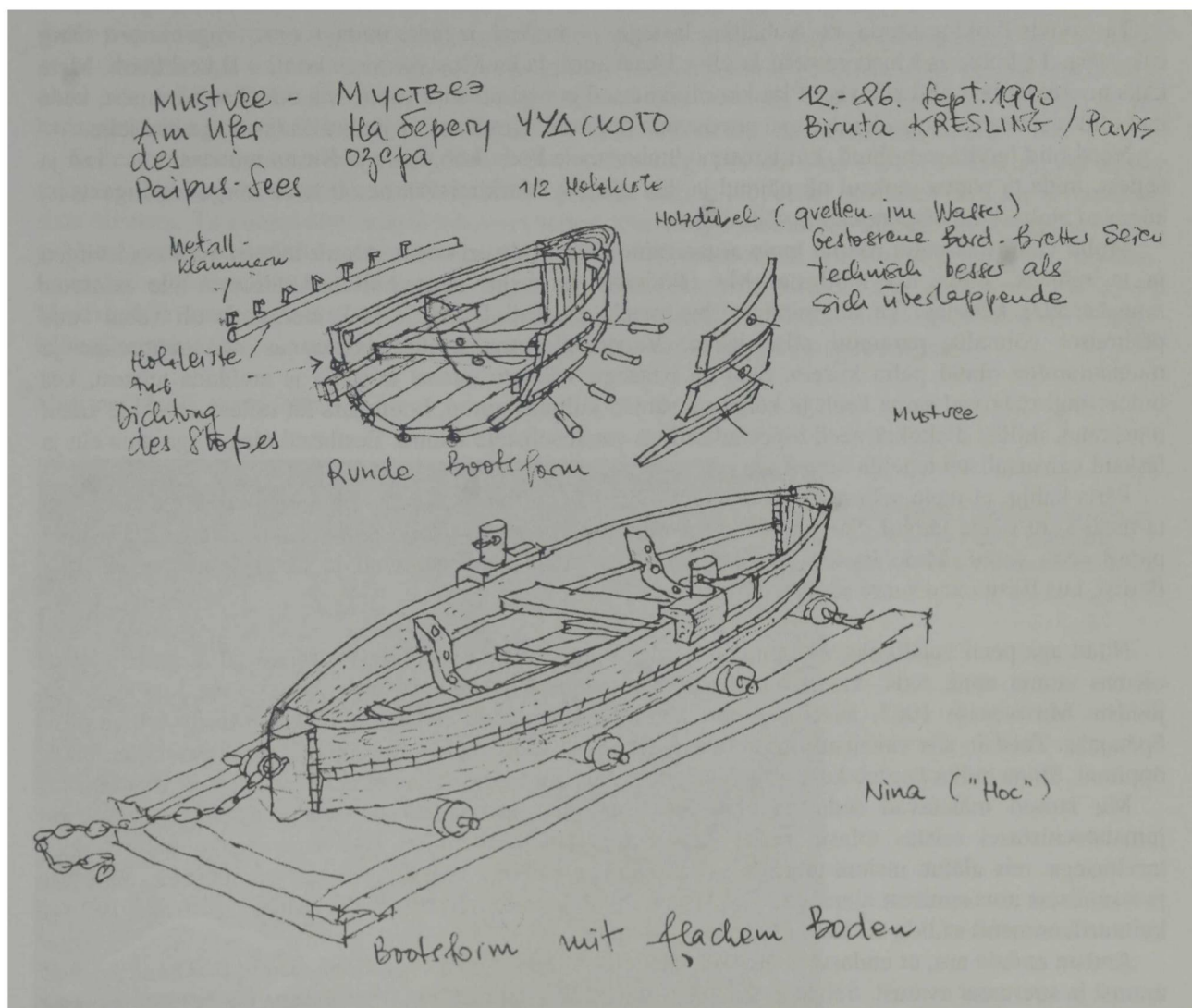
Tema sakslasest isa, Alexander, kes oli elanud Venemaal ja kokku puutunud vene vanausulistega, kuid hiljem emigreerunud Saksamaale, oli oma tütrele, kes sündis juba Saksamaal, laulnud vanausuliste laule. Üks lauludest oli tütrele eriliselt meelde jäänud ja meeldima hakanud. Kui võimalused avanesid, tahtis ta leida sidet nende algallikatega, milliste ärde kummardudes oli isa selle ja ka teised laulud õppinud. Ta oli rännanud piirkondades, kus Nõukogude Liidus leidus veel vanausulisi, kuid otsitavat laulu ei olnud ta kohanud. Ette rutates ütlen, et seda laulu ei leidnud ta ka Mustvees ja selle ümbruskonnast, kuid lahkudes ei kurvastanud ta selle üle. Ta oli leidnud midagi

enamat.

Kuid laulu, ja mitte ainult laulu, otsingutel ta Mustveesse jõudis ja üllatus, millise rikka varasalve keskele ta oli sattunud. Ta ei olnud osanud aimatagi, et siinsamas Euroopas, käe-jala juures võib leida midagi nii erilist. Tema hinnang oli, et vanausuliste kultuur on Eestis säilinud puhtamana kui Venemaal. Eriti kõrgelt hindas ta seda, mida ta nägi ja koges Raja külas, seal, kus kunagi on olnud vanausuliste klooster ja kool, kus omal ajal õpiti kirikukirja, laulukirja ja kirjutati ikoone.

Ta rääkis vabalt saksa, prantsuse ja inglise keelt. Vene keelt oli ta õppinud rääkima esiteks vanausuliste laulude kaudu, sest Saksamaal, Freiburgis, kus elab Biruta ema Uta, on nad viljelenud just vanausuliste vana kirikulaulu. Ma ei tea, kas see koor tegutseb veel praegugi, kuid siin olles rääkis ta sellest kui tegutsevast koorist, mida minu mäletamist mööda juhataski tema ema.

Nagu ma aru sain, oli tal kunstniku ja arhitekti haridus, aga leiba teenis ta konstruktsioonide välja-
joonistamisega ühes Pariisi büroos. Kes oskab joonistada, kuidas taimemahl taimerakkudes liigub või kuidas linnutiib töötab, kui lind lendab? Just selle ja muu taolise kujutamise jaoks pidi Biruta Kresling iga päev tegelema. Olen kahetsenud, et kõik tol ajal räägitu ei jäänud meelde.

Biruta Kreslingu joonistused ja märkmed Eenok Haameri kodu külalisteraamatus

Ta laenas meilt jalgratta ja enamasti pärast hommikusööki läks ta välja, et inimestega kohtuda, ümbrust tundma õppida ja kirikutega tutvuda. Tema jalgrattaretked ulatusid Kallasteni, sest ka seal on vene vanausu kirik ja just seal nähtud suitsutusastja joonistas ta meie külalisteraamatusse. Peipsi ääres uuris ta paatide konstruktsiooni ja ühe nähtud paadi detailid joonistas ta ka meie jaoks, samuti ühe teise paadi, mis oli rullidele tõmmatud. Imestasin, millise põhjalikkusega oli ta rannaäärt uurinud.

Erilist elamust pakkusid talle Mustvee ümbruse seenemetsad. Mitmed lõunad said tehtud tema korjatud seentest. See seeneasjandus pidi meil täiesti teistmoodi olema kui Prantsusmaal. Lähed metsa ja tunned, mets on ainult sinu päralt ja milline valik!

Ta käis oskajate käest õppimas kirillitsa kirjutamist ja jättis oma oskustest märgid ka meile. Aga huvitav oli see, et selle õpetuse sai ta ise oma tunnid kinni makstes, sest ainult nõnda sai ta nõusoleku tema õpetamiseks.

Tal oli nähtavasti ettevaatlikuks tegevaid kogemusi oma eelmistelt reisidelt vanausuliste juurde. Sellepärast oli ta Leningradist muretsenud endale riided, milles ta võiks välja näha venelaste sarnasena. Tõepoolest, sellist jalgrattal läbi Peipsi-äärsete vene külade sõitvat naist oleks olnud väga raske pidada pariislannaks. Ta oli tol ajal 48aastane, kuid venepärastes riietes, paksu uhutud villasesse ebamääraselt halli rätikusse mähituna tundus ta palju vanemana.

Ta soovis kokku saada ka kohalike lastega ja neilegi jagada midagi oma kogemustest ning oskustest. Ta külastas Mustvee eesti kooli – I keskkooli ja ka Mustvee vene kooli – II keskkooli. Meie kaks nooremat last olid siis veel I keskkooli õpilased ja neil oli suur rõõm viia oma kooli inimest, keda nad olid igapäevase koosolemise ajal armastama õppinud. Koolis oli ta jätnud endast väga hea jälje.

Need olid huvitavad õhtud, kui istusime ümber meie kodu köögilaua ja Biruta jutustas oma elust ja sellest, mida ta päeva jooksul oli näinud ja läbi elanud. Märkimisväärne oli tema kõrge intelligentsus, sügavad elulised tähelepanekud ja sõbralikkus.

Mulle valmistas palju rõõmu tema arusaamine kultuuride erisusest. Ainult mõned suunavad vihjed ja ta mõistis, mida ma mõtlesin. Me rääkisime ka vana vene kultuuri säilimise üle siinsetes rannaäärsetes külates. Ta oli minuga ühte meelt, et eesti kultuuri- ja keeleruumis oli vanal vene pärimusel võimalik paremini alles jääda. Venemaal, oma keele keskkonnas on muutumine ja mugandumine olnud palju kiirem. Seal on peaaegu võimatu ennast eristada ja eraldada teistest, kes ümberringi räägivad sama keelt ja kellel on samad kultuurijuured, hoolimata ka sellest, et ei ole siiani unustatud, millist ülekohut need õigeusulised on vanausulistele teinud. Eestlased elasid aga oma elu ja lasksid vanausulistel tegelda oma asjaga.

Päris kahju, et meie selline koosolemine ja viljakas kultuurialane lävimine otsa sai. Kuid märgi on ta meie koju maha jätnud. See on hea märk, mida me pole unustanud ega unusta. Sidemed ei jäänud pärast seda soiku. Meie lapsed käisid 1993. aasta suvel Euroopa-reisil ja jõudsid oma eesmärgile Pariisi, kus Biruta nad suure sõprusega vastu võttis.

Nüüd aga pean vajalikuks veel midagi lisada. Vanausuliste kirikud ja vanausulised olid meie jaoks olemas ammu enne seda, kui Biruta Kresling oma huvi ja entusiasmiga Mustveesse jõudis. Mina jõudsin Mustveesse 1963. aasta oktoobri algul, sest mind oli määratud EELK Mustvee koguduse õpetajaks. Teadsin siis vanausuliste probleemidest üsna vähe. Kuid siin töötatud aja jooksul olen palju õppinud. Sinna hulka kuulub ka arusaamine erinevatest kultuuridest ja nendes sisalduvatest väärtustest.

Mu lapsed mäletavad seda, et ühel Kristuse Ülestõusmispüha ööl Raja küla kloosterkirikus jumalateenistusel seistes ütlesin neile: "Olge väga tähelepanelikud, siin ja praegu puutute kokku tervitusega, mis ulatub meieni tuhande aasta tagant ja võibolla veel kaugemalt." Nendest kogemustest ja sisemisest arusaamisest ajendatult otsustasin, et tahan kõik teha, et kuidagi aidata sel iidsel usulisel kultuurifenomenil säilida nii kaua kui see on võimalik.

Andsin endale aru, et endassesuletuses saabub hääbumine peatselt. Säilimiseks vajaksid nad laiemat tuntutust ja suuremat avatust. Sellepärast hakkasin neid, kes mitmelt poolt maailmast meile külla tulid, ja ka oma tuttavaid-sõpru viima kõigepealt just Raja kloosterkirikusse. Neid, kes mitmelt poolt maailmast meie juurde Mustveesse külla jõudsid ei olnudki nii vähe. Ka meie külalisteraamat annab sellest tuntutust. Tõenäoliselt ei olnud see vanausulistele esialgu meele järele, sest nad on harjunud olema

varjus. Kuid Zosima Jotkini auks pean ütlema, et ta pole kunagi mulle ära ütelnud. Ta on meelsasti olnud juhatajaks ja näitajaks. Ma tean, et mõnel korral ta tõrkus ja külaliste viimine oma valdustesse ei olnud talle meeldiv, kuid mina olen kogenud seda, et minu vahendatud külalised on alati pääsenud sellesse nii omapärasesse kirikusse ja näinud suurepärasest tunnistust mineviku kultuuri kaunidusest.

Alles aegapidi hakkas teadmine, et meie keskel on ülemaailmse väärtusega kultuurivaramu ja -nähtus, jõudma ka kohalike omavalitsusjuhtide teadvusse ja nii vabanesin ma vahendaja rollist. Kuid veel hiljuti on turismibüroodest mulle helistatud ja palutud olla vahendajaks, et nad pääseksid Raja küla kloosterkirikusse. Olen nad meelsasti juhatanud otsesidemetes hr Zosima Jotkiniga.

Vene vanausu kirikuid ehk palvemajasid, nagu nad ise nimetavad, on Mustvees ja lähikonnas kokku kolm. Üks Mustvees, siis Rajakülas juba nimetatud klooster, milles on kirikuruum ja kabel, ning Kükita külas. Kui vähegi tervist on olnud ja ma Eestis olen viibinud, siis oleme oma perega vähemalt ülestõusmispüha öösel külastanud kõiki neid kirikuid. Oleme tänulikud Jumalale selle kogemuse eest.

Pidev lähedalolek meie omast erinevale kultuuri ja usulisele nähtusele on pannud meid mõistma selle olemust ja õpetanud väga sallivaks. Olen veendunud, et kõigepealt peame tundma oma kultuuri olemust ja väärtusi. See on eelduseks, et õigesti tõlgitseda ka meile võõraid kultuure. Jumal paraku! meil on aga piisavalt palju neid, kes ihalevad võõramaa varandust – usundit ja kultuuri, arvates nõnda jõuda avarale mõistmisele ja kultuuri tunnetusele. Kui neil puudub aga arusaamine sellest, mida ema neile rinnapiimaga on sisse jootnud, mida nad pärinud on, kui nad ei väärtusta seda, mis on nende enda oma, siis pole neil ka lootust avarale mõistmisele. Siin on oma seaduspärasused, millest ei saa karistamatult mööduda. Tundmata oma, ei saa me üldse õigesti aru, mis maailmas toimub.

Selles arusaamises on mind kinnitanud Biruta Kresling, kes oli oma Pariisi elukohale vaatamata sakslane ja julgus seda tunnistada. Oma terava pilguga nägi ta läbi selle, kes tahtis olla keegi teine, ise seda olemata. Ta kohtas ühel suurel rahvusvahelisel lennuväljal meest, kes suhtles vabalt inglise keeles ja käitus enda meelest ühe suure rahva esindajana, kuid Biruta meelest ei olnud ta see, kes ta olla tahtis. Lennukis olid nende kohad kõrvuti ja selgus, et Biruta ei olnud eksinud. See eesti mees teadis aga Mustveed ja tundis mind. Ometi, tänu Jumalale, just sellepärast Biruta Kresling Mustveesse jõudis. Mõnel korral võib siiski ka sellisest hoiakust kasu olla, kuid ärge pidage seda reegliks.

Mustvee, 18.–21.august 2000

X sùgiskoolist osavõtjad Mustvees Liiwi Ordu ja Tartu Piiskopiriigi vahelise piirikivi juures, 2. oktoober 1999

TUTVUSTAME JA ARVUSTAME

ENDEL LAUL

"Eesti kooli ajalugu neljas köites" projekti juht, ajalookandidaat

NELJAKÖITELISE "EESTI KOOLI AJALOO" PROJEKT

"Eesti kooli ajaloo" koostamise mõtte algatas 1968. aastal tookordne haridusminister Ferdinand Eisen. Teaduste Akadeemia juhtkonna toetusel hakati mõtet alates 1970. aastast realiseerima TA Ajaloo Instituudis, kuhu asutati tööd korraldavad ja juhtivad rahvahariduse ajaloo sektor (juhataja ajalookand E. Laul). Sama üritati ka Lätis, Leedus, Ukrainas, Gruusias ja kuuldavasti mujalgi omaaegses Nõukogude Liidus, kuid kellelgi Eesti eeskuju järgida ei õnnestunud.

Algselt kitsaste kronoloogiliste raamide ja sisuga väikeprojekt "Rahvakool Eestis 1865. aastast tänapäevani" kujunes tänu Tartu Ülikooli õppejõudude autoritena kaasamisele mitmeplaaniliseks ja ka haridusloo algussajandeid hõlmavaks teaduslikuks suurprojektiks. Kui kõrvale jätta nõukogude võimuorganite ideoloogiline surve ja tavalisest tugevdatum ideoloogiline kontroll, siis kulges projekti täitmine küllaltki normaalselt. Autorite töö tulemusena valmis järk-järgult "Eesti kooli ajalugu neljas köites. Kaugemast minevikust tänapäevani" kõikide köidete käsikirju ja 1980. aastate teiseks pooleks 1. köite tervikkäsikiri, mille avaldas kirjastus Valgus.

"Eesti kooli ajaloo" 1. köide (13. sajandist 1860. aastateni) ilmus 1989. aasta teisel poolel TA Ajaloo Instituudi väljaandena (590 lk, ill, peatoim F. Eisen, koostaja/tegevtoimetaja E. Laul) ja jäi viimaseks nõukogude tsensuuri all ilmunud ajalooteaduslikuks raamatuks Eestis. Ettetellitavana ilmunud köite kogutiraaži (13 000 eks) vabaks jäänud eksemplarid müüdi kauplustes ära poole aastaga. Tegijaid rõõmustas ja jäi innustama rahva suur huvi oma kooli- ja haridusloo vastu.

Keegi ei osanud siis ette näha, et taasiseseisvunud Eestis saavad sellisele rahvuskultuurilisele teadusprojektile osaks omamoodi rängemadki katsumused kui nõukogude ajal. TA Ajaloo Instituudi direktori ettepanekul tühistas kirjastus Valgus esiteks koostajaga kirjastamislepingu ja 1992. aastal likvideeriti ka rahvahariduse ajaloo sektor. Projekti ähvardas "Eesti kooli ajaloo" üheaegselt alustatud 3köitelise "Eesti talurahva ajaloo" saatus, s.o pärast 1. köite ilmumist (1992) autorite kollektiivi lagunemine ja projekti katkemine. Õnneks "Eesti kooli ajaloo" seda ei juhtunud.

Tänu Eesti Teadlaste Liidu, TA juhtkonna (akad A. Veiderma, D. Kaljo jt) ja haridusministeeriumi mõnede juhtivtöötajate (K. Luts jt) moraalsele toetusele ning teaduslik-organisatoorsele tegevusele läks koostajal korda autorite kollektiiv põhiosas säilitada ning 2. köite (1860. aastaist 1917. aastani) koostamist jätkata. Ka õnnestus koostajal autorite töö tasustamiseks saada rahalist katet. Algul, kõige kriitilisemal hetkel, toetas vähesel määral haridusministeerium, aastail 1993–1996 oli aga määrava tähtsusega Eesti Teadusfondi uuringutoetus (grant), mis koos väiksemate uuringutoetustega Eesti Rahvuskultuuri Fondilt, Eesti Kultuurifondilt ja haridusministeeriumilt võimaldas 2. köite lõpuleviimise.

2. köidet nõustus kirjastama kasumitaotluseta Teaduste Akadeemia Kirjastus, mille eelkalkulatsiooni kohaselt läheb 3000 eksemplarilise tiraaži korral tarvis ligikaudu 250 000 kr. Kirjastamiskulude katmiseks esitati taotlused kaheksale asutusele ja fondile, mis kõik jäid tulemusteta. Otsustavaks sai B. G. Forseliuse Seltsi esimehe *prof em* Arnold Rütli pöördumine riikliku toetuse saamiseks peaminister Mart Siimanni poole, kelle valitsus eraldas 1998. aastal "Eesti kooli ajaloo" 2. köite kirjastamiseks Teaduste Akadeemiale riigi eelarvest 190 000 krooni. Kultuuriministeeriumi kirjastamiskuludest eraldati, tänu kantsler Toivo Kuldsepa mõistvale suhtumisele, peaaegu üheaegselt sellega 30 000 kr. Summad kanti üle TA Kirjastusele, kus käsikiri võeti heasoovlikult toimetamisele. Praeguseks on suurem osa käsikirju toimetatud. Jätkub ulatuslike registrite (kokku 3) koostamine ja lõpetatakse illustratsioonide valik. Kuigi kirjastamiskuludeks veel täies ulatuses rahalist katet pole,

võib siiski "Eesti kooli ajaloo" 2. köite ilmumist oodata 2000. aastal.

Üheaegselt 2. köite kirjastamise eeltöödega jätkasin aastail 1997–1999 Tallinna Pedagoogikaülikooli juures täidetava Eesti Teadusfondi grandis raames "Eesti kooli ajaloo" 3. köite (1917–1940) käsikirja koostamist. Koostamist toetas ka EV Haridusministeerium, ühekordselt Teaduste Akadeemia ja Eesti Rahvuskultuuri Fond (Soome Kultuuri Sihtkapitali Fondist). Kuigi töö toimus kõikidel aastatel alafinantseerimise olukorras ja üks autoreist sai finantskatte puudumisest tingitult ühel aastal töötada vaid kolm kuud, valmis 3. köite käsikiri autorivariandis 1999. aasta lõpuks.

Võrreldes teiste varem koostatud või praegugi koostamisel olevate Eesti kooli ajaloo ülevaadetega on 4kõitelises "Eesti kooli ajaloo" käsitluse objektiks haridussüsteem ning õpetus- ja kasvatusprotsess tervikuna. See võimaldab täita olulisi uurimislünki, korrigeerida paljusid ajaloo fakte, luua mõnes erilise tähtsusega valdkonnas üldlevinud ühekülgse ettekujutuse asemel uus, täiuslikum tervikpilt (näit pedagoogika- ja kutsehariduse, koolikohustuse kehtestamise probleemides jm). Põhjalikumalt kui senini kajastatakse Lääne-Euroopa pedagoogilise ideestiku (pedagoogilise mõtte) retseptiooni ja selle jõudmist Eesti koolipraktikasse. Tahaks uskuda, et "Eesti kooli ajaloo" sisalduvad üldistused ja põhifaktoloogia võetakse kasutusele Eesti ajaloo üldkäsitlustes, õpikutes, kõrgkoolide loengukursustel, täiendõppes, entsüklopeedias ning meie rahvuskultuuris mujalgi.

Kuigi 3. köite kirjastamiseks praegu rahaline kate puudub, on senini kooliajaloo üksikprobleemide ja -küsimuste riivamisi käsitlemise asemel nüüdseks valmimisjärku jõudnud süsteemne üldistav Eesti kooli ajaloo käsitlus kaugemast minevikust kuni 1940. aastani.

4. köite (1940. aastast tänapäevani) koostamist aastail 2000–2002 hakkas finantseerima Sihtasutus Eesti Teadusfond. Projekti täidetakse Tallinna Pedagoogikaülikooli juures ja seda toetavad ka Tallinna Pedagoogikaülikool ja haridusministeerium. Sellega on praeguseks esmakordselt tekkinud reaalsem võimalus kui kunagi varem, et Eesti saab oma akadeemilise kooliajaloo käsitluse.

Üldistav käsitlus, eriti pikemates kronoloogilistes raamides, nagu seda on "Eesti kooli ajalugu neljas köites" kujutab endast iga rahva kultuuris omaette väärtust. Seda võib võrrelda näiteks hiljuti ilmunud ja 1996. aastal Soome riikliku teaduspreemia pälvinud F Dahlströmi, E. Salmenhaara ja M. Heiniö 4kõitelise "Soome muusika ajaloo" või siis prof P. Tommila juhtimisel aastail 1975–1992 koostatud mitmekõitelise "Soome ajakirjanduse ajaloo" 4kõitelise "Eesti kooli ajaloo" lõpule viimise korral võiks Eesti saada esimeseks riigiks Euroopas, ja mitte ainult Euroopas, kus ilmub taoline käsitlus.

Kas uskuda või mitte sellist sihiseadet? Koostaja ja autorid usuvad selle võimalikkusesse. Ja see on lähiaastatel ka tõepoolest võimalik, kui jätkub fondide toetus ning parteipoliitilist võitlust välistav arusaamine akadeemilise "Eesti kooli ajaloo" vajalikkusest.

Augustis 2000

MADIS LINNAMÄGI

B. G. Forseliuse Seltsi tegevasesimees

HERBERT SALU "ÕNNERAHA. ROMAAN ROOTSI AJAST"

Kirjandusteadlase Arne Vinkeli ja Madis Linnamäe järelsõna. 280 lk.

Stockholmi Ülikooli professor Aleksander Loit kinkis B. G. Forseliuse Seltsi asutamisel 22. veebruaril 1989 Kambja koolile, kus õppis ja üle neljakümne aasta töötas eesti õpilaste ja õpetajate võrdkuju Ignatsi Jaak, Herbert Salu ilusas köites esikromaaani "Õnneraha". Professor vabandas, et tegemist on valguskoopiaga, sest Torontos 1953. aastal kirjastatud ajaloolise romaani esmatrikk on ammendunud.

B. G. Forseliuse ja tema kasvandike Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüri sõit Stockholmi 1686. aastal muutus juba nende eluajal legendiks. Tema Majesteet Karl XI andis kummalegi poisile tubli lugemise eest oma käega ühe kuldtukati – õnneraha. See sõit oli vabaduse toomine endale ja kaasõpilastele, see

oli ühtlasi koolihariduse võidukäigu algus, mille pikk traditsioon on meie rahvuslikuks uhkuseks nagu laulupidude traditsioongi.

Selts andis 1992. aastal praegusele kuningale Tema Majesteet Carl XVI Gustafile Eesti Rahvakooli 300. aastapäeva medali ja medali "Suur Kuldtukat" Viimane aumärk on asutatud inspireerituna ajaloolisest Stockholmi-sõidust. Medali keskel on Karl XI näopildiga päriskuldtukati koopia.

Ka professor Aleksander Loit ise on nagu legend – pagulasest sai Rootsis professor ja Tema Majesteet Carl XVI Gustafi ajalooõpetaja.

P.S. Raamat ilmub tõenäoliselt 2000. aasta lõpul. Lootuses, et **Kuningas Gustaf VI Adolfi nimeline rootsi kultuuri fond** selle väljaandmist toetab.

MAIE KITSING

Tartu Maavalitsuse haridusosakonna peainspektor

TARTUMAA KOOLIRAAMAT 1999

Möödunud õppeaastal ilmus kogumik Tartumaa Kooliraamat 1999. Oli tahtmine ajavoolus hetk peatada ja jätta Tartumaa koolidest märk maha kirjasõnas ja pildis. Elu on kiire muutuma, praeguseks on kaks kooli, Ulila põhikool ja Meeri eriinternaatkool, juba suletud.

Kogumiku koostamise üheks eesmärgiks oli anda ülevaade õppimisvõimalustest Tartumaal kõigil haridustasanditel. Ühe või teise kooli kasuks otsustamine eeldab tervikliku info olemasolu kõigi õppeastuste kohta ja ka võimalust võrrelda koolide poolt pakutavat. Antud kogumik püüab selles osas mõnda aega abiks olla nii õpilasele, lapsevanemale kui ka laiemale üldsusele.

Uue sajandi künnisel koostatud kogumiku teiseks eesmärgiks oli jäädvustada tulevaste põlvkondade jaoks Tartumaa koolielu just praegusel ajahetkel ja heita põgus pilk iga Tartumaa kooli ajaloole ning ka 20. sajandil toimunud tähtsamatele muutustele koolides.

Põhiosa kogumikust moodustavad koolijuhtide või koolide infojuhtide poolt koostatud artiklid. Seetõttu on iga kooli tutvustus omanäoline.

Ülevaate tabelid ja nimekirjad kogumiku osas Tartumaa koolid arvudes on koostatud koolide poolt esitatud andmete põhjal. Ajaloolised andmed on kohati lünklikud, mis näitab, et mitte just kõik koolid ei ole oma koolilooga tegelenud. Kooli üheks kasvatuslikuks eesmärgiks on väärtustada oma kodukoht. Koolilugu oleks õpilasele kõige lähedasem uurimisteema, seda enam, et paljudes maakoolides on ühes koolis käinud nii laps kui ka lapsevanem ja isegi vanavanem.

Fotod kogumiku osasse Tartumaa koolid pildis püüdsin valida nii, et need kajastaksid koolimiljööd ja õpilast tema tegemistes. Muutuvad moed ja kombes, nii ka kooliriietus, tavad ja koolimööbel.

Suur tänu kogumiku koostamisel abiks olnud kolleegidele Eda Antonile ja Piibe Leigerile Tartu Linnavalitsuse haridusosakonnast ning kõikidele Tartumaa õppeasutustele, mille algmaterjalidele toetudes valmis Tartumaa Kooliraamat 1999!

Suur tänu Tartu Maavalitsusele, Tartu Linnavalitsusele, Tartumaa Omavalitsuse Liidule, Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupile ja Tartu Kultuurkapitalile projekti rahastamise eest ja tänu millele sain oma idee realiseerida.

Head koolijuhid, õpetajad ja õpilased, võtkem uude sajandisse kaasa kõik kaunid traditsioonid, hoidkem tallel kõik hea, mis meie koolis on, ja olgem avatud uuele, mida 21. sajand meie koolielule pakub.

P.S. Trükiarv on 3000 eks. Huvilistel on raamatut võimalik saada Tartu Maavalitsuse haridusosakonnast, ruum 108, maie@tartumaa.ee

TÖNU TENDER

Emakeele Seltsi teadussekretär

ABC KIRÄOPPUS JA LUGÕMIK ALGKOOLI LATSILÕ

Autorid: Jüvä Sullõv, Kauksi Ülle, Marju Kõivupuu, Nele Reimann, Paul Hagu.
Kunstnik: Peeter Allik
Väljaandja: Võru Instituut´ ja Võro Selts´
VKKF, 1998, 159 lk

Ajaloolise Võrumaa kihelkondades ja Setumaal on põlvest põlve kõneldud oma keelt. Keelt, mis igas külas pisut erinevalt kõlab. Esmalt õpetas lapsele keelt tema ema. Õpetamine toimus koduste tööde kõrvalt. Võrumaal on kasutatud järgnevat mõistatust: *“Kiä tulõ kõrraga kolmõ tüügä toimõ?”* (Kes saab korraga kolme tööga hakkama?) Õige vastus oli: *talonaanõ sõkkas jalaga vokki, käega hällütäs hällilast ja suuga oppas suurõmbat last lugõma.* (Talunaine tallas jalaga vokki, käega kiigutas hällilast ja suuga õpetas suuremat last lugema.)

Ajal, mil nõnda lastele lugemist õpetati, olid kasutusel ka trükitud aabitsad. Esimene säilinud lõunaestikeelne aabits trükiti juba 1698. aastal, lõunaestikeelsed (tartukeelsed) aabitsad ilmusid ka 1741, 1814, 1815, 1817, 1820, 1845, 1859 jne. 1885. aastal Tartus trükitud *Wastne Wõro keeli ABD raamat*, autoriks koolmeister Johann Hurt. Hurt kirjutas aabitsa eessõnas, et Võrumaa lapsevanematel on laste lugema õpetamine väga raske, selleks kulub palju rohkem aega kui põhjaestlastel. Lapse esimene koolitaja on tema ema, kes kõneleb võru keelt ning ei mõista Tallinna keelt sugugi. Võru keel on veel laialt kasutusel, see ei näita hääbumise märke. Seepärast peab Võrumaa lapse esimene raamat olema võrukeelne.

Järgmisel, 1886. aastal trükitud *ABD ehk väikene Lugemise raamat Tartu ja Wõro maa laste kasus* hakkas Hurda aabitsaga võistlema. Viimast peetaksegi lõunaestikeelsel alal kõige enam levinud aabitsaks. 1888 ilmus *ABD ehk väikene lugemise raamat ja Lutteruse wiis päätükki Tarto ja Wõro maa laste kasus*. Säärased Tartu ja Võru lastele mõeldud aabitsad ilmusid hiljemgi.

* * *

1998. aastal ilmus uus uhke võru keele aabits. Võru keele kõnelejaid ja oskajaid on nüüd märksa vähemaks jäänud, ühe uurimuse kohaselt kõneleb seda keelt umbes 50 000 inimest. Aabitsa autorid soovivad ning loodavad et võru keel ei hääbu, et seda ikka õpitakse ning kõneldakse.

Võru aabitsaga kaanel, kireva kuke all seisab pealkiri – “ABC kiräoppus”. Pealkiri lubab lugejale vähem, kui mahukas raamat tegelikult sisaldab – see koosneb kolmest osast: aabitsast, lugemikust ja sõnastikust. Tegijad on väljaande adresseerinud algkooli õpilastele. Kas tõesti (ainult) neile? Imelastele? Siin kirjutaja läbis algkooli veerandsada aastat tagasi, kuid ometi on aabits talle huvitavaks (ja jõukohaseks) lektüüriks.

Aastal 2000, kaks aastat pärast aabitsat, on Võro Instituudi toimetiste sarjas (väljaanne nr 9) ilmunud ka abimaterjal aabitsa kasutamiseks – Tiijuht' ABC kiräoppusõ manoo, autor Nele Reimann. Mahlakas võrukeelses väljaandes tutvustatakse Võrumaa tänast keelekeskkonda, kombeid, kooli; lõunaestikeelset vanemat kirjasõna; soome-ugri sugulasrahvaid ja nende omakeelset kooliharidust; aabitsa tööpõhimõtteid, töö järjekorda, tööviise jpm.

Nii aabits kui ABC kiräoppuse juhend on koostatud asjatundlikult ning suure südamesoojusega. Mõlemat raamatut võib huviga lugeda ka täiskasvanu. Nii keeleoskaja võrokene, kui ka Tallinna linnavurle, kel huvi võru keele ja kultuuri vastu.

B. G. FORSELIUSE SELTSIS

B. G. FORSELIUSE SELTSI TEGEVUSEST 13.03.1999–13.10.2000

Juhatuse aruanne

1. Juhtimine ja toimkonnad

1.1. Tegevusperioodil 13.03.1999–13.10.2000 oli juhatusel (Arnold Rüütel, Harri Ellart, Enn Liba, Madis Linnamägi, Mari Lühiste, Tiiu Ojala, Tiina Ruubel, Jaan-Ülo Saar, Peeter Sadam, Maila Värk) kolm istungit. Seltsi ja toimkondade jooksvat tööd suunati programmi, põhikirja, üldkogu ja juhatuse otsuste järgi. Tegevimees teavitas seltsi osakondi (koole) ja liikmeid kolme ringkirjaga. Revisjonitoimkond (Lembit Jakobson, Herbert Soo) kontrollis ühel korral raamatupidamist.

1.2. Toimkonnad:

- a) õpireisid: M. Linnamägi, Karmen Linnamägi;
- b) ajakirja Forseliuse Sõnumid (FS) kolleegium: M. Linnamägi, Sirje Krikk de Mateo, prof Helmut Piirimäe;
- c) Eesti Raamatu Aasta peakomitee alatoimkond: prof Liivi Aarma, Madis Linnamägi, prof Ülo Matjus;
- d) Leonardo da Vinci programmi projekt FORS: M. Linnamägi, K. Linnamägi.

1.3. Madis Linnamägi töötas tegevimehe ametis vabatahtlikuna, alates 19.03.2000 ka osaliselt tasustatuna. Ta rakendas vabatahtlikke: Paul Juurik, Karmen Linnamägi. Teda abistasid ka sekretäri eriala praktikandid Merike Kutti (Kuressaare Ametikool), Maarja Uustal, Pille Variku (Tartu Teeninduskool), Piret Kurvits, Moonika Jürgenson (Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool). Seltsi väljaandeid toimetasisid vabatahtlikena Sirje Krikk de Mateo (Tartu Ülikool) ja Tiiu Keskspaik.

2. Liikmeskond 13. oktoobri 2000 seisuga: 68 osakonda, mille moodustavad 19 gümnaasiumi, 17 keskkooli, 27 põhikooli, 3 algkooli ja 2 ametikooli; 58 üksikliiget, sh 12 nõunikku; 9 toetajaliiget. Uus liige on Lüganuse Keskkool.

3. Kolmas sektor ja mittetulundusorganisatsioonide nõustamiskeskus

Ühiskond tunneb kolme sektorit: riiklik, äri- ja mittetulunduslik ehk kolmas sektor. Selts kuulub **kolmandasse** (teisiti: valitsusvälisesse, vabatahtlikku) **sektorisse**, mida loetakse ühiskonna südametunnistuse kandjaks, vahel ka ühiskonna sanitariks. Just sellesse sektorisse kuuluvate ühenduste kaudu areneb ja täiustub Euroopa eeskujul ka Eesti kodanikuühiskond. Rõõmustab, et selle tõdemuseni on jõudnud ka Eesti erakonnad (10), kui nad 14.12.1999 koos mittetulundusühendustega (10) allkirjastasid "Koostöömemorandumi" Memorandumi koostajad töötasid välja Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni (EKAK), mille Riigikogu loodetavasti heaks kiidab.

Mittetulundusühendused löid oma koostööorgani – Eesti Kodanikuühenduste Liitude Esinduskogu, kes töötas EKAK alusel välja Eesti kodanikuühiskonna raamprogrammi projekti, mis on avatud aruteluks.

Seltsi tegevus on asutamisest saadik olnud ühiskonnakeskne, seepärast osaleb selts arutelus ja projektides, mis kodanikuühiskonna ideed edasi viivad. Selts võttis osa Avatud Eesti Fondi ja Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liidu (EMSL) projektikonkursist "Eesti mittetulundusorganisatsioonide nõustamiskeskused" Balti-Ameerika Partnerlusprogrammi raames. Kahjuks ei valitud seltsi ühe Lõuna-Eesti **nõustamiskeskuse** teostajaks, ilmselt meile koduks oleva linnale kuuluva maja vähese esinduslikkuse ja seltsi väikese eelarve tõttu. Kolmandas sektoris tegutsemise kogemusi on seltsil kindlasti rohkem kui organisatsioonil Peipsi Järve Projekt, mis konkursi võitis. Peipsi Järve Projekti rahastavad välisriikide saatkonnad ja keskkonnakaitsefondid.

4. Koolitus

4.1 Seminarid. Otepää Gümnaasiumis toimus seltsi X-ndate aastapäevaürituste ajal 12.–13.03.99 seminar "Kodutunde kasvatamine". (Osa ettekandeid ilmus FS 6.) Osalejad tutvusid ka Otepää Gümnaasiumi muuseumi uurimistöö ja kogudega (asutaja ja juhendaja Heino Mägi), mis kannab sisuliselt piirkondliku muuseumi funktsioone (vt H. Ellarti ülevaadet "Aastapäevaüritused Otepääl"). Ettevalmistused on tehtud täiendkoolitusseminari "Muukeelne laps eesti koolis. Laps Eesti koolis" läbiviimiseks Illukal. Käsitleme muulaste probleemi, toetudes ka seltsi liikme Aseri Keskkooli pikaajastele kogemustele, mis ei ole ehk kohalike võimude ja haridusministeeriumi silmis täit arusaamist ja ammendavat toetust leidnud, ometi on lahenduste leidmine meie kõigi huvides.

4.2. Õpilaste X sügiskool (juhataja Luule Nõmm) töötas Mustvees 1.–2.10.1999, võõrustajaks oli Mustvee 1. Keskkool. Kuna esmakordselt tuli koolidel endil kanda osaluskulud, siis osales tavalisest vähem õpilasi, 44 inimest 12 koolist. Materiaalselt ja meetoodiliselt abistas Peipsi Järve Projekt (projektijuht Margit Säre), OÜ Forseliuse Reisid (juhataja liikmed Piret Neitsov ja Tõnis Kallejärv = seltsi endised töötajad) rahaliselt ei toetanud. Sügiskooli kirjanduslikuks tulemiks on käesolevas ajakirjas Janar Toperi "Muljeid B. G. Forseliuse Seltsi koolide X kokkutulekust Mustvees", Apolinaria Repkina "Mõeldes vanausulistest" ja Eenok Haameri "Unustamatust külalisest".

4.3. Õpireisid ja reisikursused. Koos Sihtasutusega B. G. Forseliuse Fond korraldasime mitmeid õpireise ja reisikursusi, kasutades turismilitsentsi MAM-393-RK ja kaubamarki "Forseliuse Seltsi Reisid/Forselius Travel + aabitsakukk": Norra (Pärnu koolijuhid), lillepidu Hollandis (Ida-Virumaa õpetajad), Šotimaa-Inglismaa, Itaalia, Muumimaa Soomes, Riia-reisid koos veepargi "Akvalandija" ja tsirkuse külastamisega, loodusreisid Eestis. Reisikursustel osalenud said EV Valitsuse määrusega kinnitatud vormi kohase tõendi, mida arvestatakse kvalifikatsiooni tõstmisel.

Selts võttis osa turismiüritustest: turismimesse Tourest 99 Tallinnas, Itaalia Riikliku Turismibüroo esitlus Tallinnas, siseturismi mess Matkamiks 2000 Paides, East West Workshop 2000 Imatras (Soome).

4.4. Projektid. Oleme kirjutanud mitmesuguseid projekte, millel on koolituslik suunitlus: looduskesksete õpiturismimarsruutide koostamine (teine sarnane projekt on rahvusvaheline, mille piloodiks on üks Rootsi instituut), koolimuinsuste kogumise ekspeditsioon, seminarid.

Euroopa Liidu Leonardo da Vinci programmi raames sõlmisime lepingu Saksa inseneriühendusega Vitalis lepingu projekti FORS teostamiseks, mis seisneb Eesti noorte restauraatorite kutseoskuste praktiseerimises Saksamaal.

4.5. Studia forseliana. Juhatus on uurinud Põhjamaade koolide ja Tartu Descartes'i Lütseumi tööd, edendamaks seltsi koolide hulgas senisest enam iseseisva uurimusliku õppetöö vormi. Seepärast avasime seltsi ajakirjas avatud ka rubriigi Studia forseliana, mille avakirjutiseks on Tanel Lepsoo "Uurimistöö juhendaja vaatepunktist".

4.6. Seltsi esindajad on võtnud osa Eesti Haridusfoorumi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi, Eesti Kultuuriseltside Ühenduse ja EMSLi koolitus- ja aastaüritustest. EMSLi suvekool Laulasmaal 1999. aasta augustis oli hariv, sellele järgnes novembris konverents ja mess "Ühiskond teelahkmel", messil oli ka seltsi väljapanek.

5. Hariduse ajalugu.

Endel Laul ja Madis Linnamägi messil seltsi väljapaneku juures

5.1. Forseliuse Keskus ehk Piibli- ja Rahvakoolimuuseum. Kuna X üldkogu ei muutnud seltsi programmi ja põhikirja hariduse ajaloo eksponeerimise osas, siis jätkas juhatus sellealast tööd. Rahvakoolimuuseumi alustamist (esialgu filiaalina) käsitleti läbirääkimistel Kambja Vallavalitsusega, Tartumaa Muuseumiga ja Eesti Põllumajandusmuuseumiga. Madis Linnamägi käis Alüksnes tutvumas sealse Ernst Glücki Piibli muuseumiga. Prof Arnold Rüütel tegi AS Estiko nõukogu ja Riigikogu liikmetele Valve Kirsipuule ja Neinar Selile ettepaneku anda Tartus AS-le Estiko kuuluv aastaid tühjana seisev endise võõrastemaja Remark maja seltsile Forseliuse Keskuse väljaarendamiseks – ettepanek lükati tagasi.

Tartu Linnavalitsuse kultuuriosakonna noorsooteenistus ja Tartu Forseliuse Gümnaasium toetavad mõtet luua ühes teises vahetult Forseliuse pargi naabruses asuvas majas Forseliuse Keskus, mis “arendaks:

- noortekeskusena noorte sihipärasest tegevust ja vaba aja mõistlikku veetmist, sh suveperioodil (tegevus linnaosas, piirkonnas ja üle Eesti);
- õpiturismi ja täiendkoolitust;
- rahvakooli uurimiskeskusena kooliajaloo ja kirjavara loomise uurimist, ekspeditsioonide korraldamist, B. G. Forseliuse ja tema ajastu interaktiivset eksponeerimist” (väljavõte Tartu linnaeale Andrus Ansipile saadetud ettepanekust).

Juhatus kogub arvamusi ja toetusavaldusi keskuse loomiseks ja palub mõttekaaslastel appi tulla. Näitena on käesolevas ajakirjas M. Linnamäe ja Paul Lääne kirjutise “Oma kodu Bengt Gottfried Forseliusele. Karlova tühi- ja laguhoonetele tuleks anda õige otstarve” äratrükk (Tartu Postimees, 26.05.2000).

5.2. Rootsi-aegsete juurtega koolide IV kokkutulek. Konverents “Eesti kool – juured ja ajalugu” (1998) näitas, et vaatamata kooliajaloo monograafiatele on paljudes kohtades hariduse andmise järjekestvuse hoidmine käest ära, põhjuseks migratsioon, linnastumine, võõrvõimude koolireformid, koolide liitmine, koolitüübi muutmine, isegi uue hoone ehitamine.... 300aastaste koolide liikumine ja Forseliuse Selts on ärgitanud koole oma tõelisi juuri tundma õppima. Sel otstarbel kavandame koolimuinsuste kogumise ekspeditsioone ja tahame taas Rootsi-aegsete juurtega koole kokku kutsuda (I – rahvakooli 300. aastapäeva tähistamine 12 kooli osalusel toimus 1987. a Kambjas, II – 300aastaste koolide liikumise lõpetamine ja Forseliuse Seltsi asutamine 1989. a Tartus, III – konverents “Eesti kool – juured ja tänapäev” Tartus, Põltsamaal ja Kambjas ning samas Kambja kooli uue hoone nurgakivi panek). IV kokkutuleku kohaks võiks saada Läänemaa, sest seda piirkonda on ajalootormid kõvasti räsitud. Läbirääkimised käivad.

5.3. Liikmeskoolidel oli palju ilusaid üritusi. Traditsiooniliselt kõrgel tasemel korraldab kodu- ja haridusloo uurimist Vastseliina Gümnaasium (dir Heiki Ojala, ajalooõpetaja Tiiu Ojala). 23. veebruaril 2000 oli gümnaasiumis XI kodu-uurimispäev, mille ajal avati Vastseliina hariduselu alguse 275. aastapäeva tähistav hariduskivi. Üritustel osalesid Riigikogu liige prof Arnold Rüütel ja viljakas ajaloolane, Nõo õpetaja Ilje Piir.

Ilje Piir kõnelemas Vastseliina hariduskivi avamisel

Arnold Rüütel, Tiiu ja Heiki Ojala ning Ilje Piir pärast edukat kodulookonverentsi

Teises Eesti otsas on hariduselu uurimise kantsiks tõusmas Risti Põhikool Harjumaal (dir Hille Aunver). 29. septembril 2000 oli koolis konverents "B. G. Forseliuse esimene kool Harju-Ristil 1683. a" kunagise Aru mõisa asukohal avati mälestuskivi ja -tahvel. Tehti ettepanek taotleda koolile B. G. Forseliuse nime. Üritustel osalesid Riigikogu liige Andres Tarand ja rahvastikuminister Katrin Saks.

6. Trükised. Ilmub Forseliuse Sõnumite 7. number (300 eks). Herbert Salu "Õnneraha" (Toronto, 1953) uustrüki väljaandmine on takerdunud ebapiisavalt laekunud toetuste/sihtstipendiumide tõttu. Selle raamatu väljaandmiseks oleme kirjutanud rea toetustaotlusi: Eesti Kultuurkapital, Tartu Kultuurkapital, Presidendi kultuurirahastu, Rootsi Kuningriigi Suursaatkond, Kuningas Gustaf VI Adolphi nimeline rootsi kultuuri fond. Viimati nimetatud fond tuleb prof Aleksander Loidi soovitusel tõenäoliselt seltsile appi.

Hariduskonverentsi "Eesti kool – juured ja tänapäev" korraldustoimkonna ülesandel valmistasime trükiks ette kooliajaloosektsiooni ettekannete kogumiku, mis ilmub B. G. Forseliuse Seltsi Toimetiste 3. numbrina (toimetaja Tiiu Keskaik), rahastada aitab hasartmängumaksu nõukogu.

7. Juhatus registreeris seltsi põhikirja täiendused, näitamaks ka **noorsootööd**, mida selts nagunii teeb. See annab võimaluse taotleda noorsooühingu aastatoetust ja osaleda noorsooprojektides.

Seltsil on **kaubamärk** (taotlus nr 9900533, jõustus 1. oktoobril 2000), mille prioriteet kehtib alates 22. märtsist 1999. Kaubamärk kaitseb seltsi tegevust turismi ja koolituse alal (teenusklassid 39 ja 41)

8. Auliikmed, aumärgid ja tunnustuskirjad aruandeperioodil: auliige – 1, B. G. Forseliuse medal – 1; Suur Ignatsi Jaagu medal – 2; Väike Ignatsi Jaagu medal – 3 algklasside õpetajat, 8 kodu-uurijat ja 25 isikut teenete eest hariduselu edendamisel; Medal *Suur Kuldtukat* – 4; aukiri – 7; tänukiri – 10; Eesti koorilaulu 200. aastapäeva mälestusmedal – 67; mälestusmedal *Wastne Testament 1686* – 6.

Laureaatide nimed avaldame Forseliuse Sõnumites ja võimaluse korral teistes väljaannetes, sh Õpetajate Lehes.

Riiklikuks aktiks kujunes mälestusmedali *Wastne Testament 1686* üleandmine President Lennart Merile Kadrioru lossis 22.02.2000. Juhatus tegi esildised prof Aleksander Loidi, Heino Mäe ja Madis Linnamäe autasustamiseks EV teenetemärkidega.

B. G. Forseliuse medali uue variandi saamiseks oleme esitanud taotlusi AS-le Estiko (kaks korda), Tartu Maavalitsusele ja palju kordi kultuurkapitalidele, asjata. Ootame medali uut, 3. kavandit kunstiopetajatelt ja kunstimeelega õpilastelt. Kindlasti leiame ka teostaja!

9. Liikmelisus teistes ühingutes:

Eesti Õpetajate Liit (esindajad esindajatekojas: Harri Ellart ja Lembit Jakobson, toimkondades: Jaan-Ülo Saar, Henn Altmäe, Lembit Jakobson, Eha Jakobson, Arvo Sakjas, Peeter Sadam, M. Linnamägi); Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit; Eesti Kultuuriseltside Ühendus (Madis Linnamägi).

10. Koostööpartnerid:

Tartu Linnavalitsuse kultuuriosakonna noorsooteenistus (juh Luule Press); Kambja Vallavalitsus (vallavanem Ivar Tedrema); Tartu Forseliuse Gümnaasium (dir Paul Lääne); Reisibüroo Ekspress Reisid (juh Aino Kaljusaar); Põhjamaade Ministrite Nõukogu Tartu Büroo (juh Madis Kanarbik); Eesti Muinsuskaitse Selts (seltsi esindaja Harri Ellart), MTÜ Eesti Haridusfoorum (seltsi esindaja Enn Liba), Eesti Koolijuhtide Ühendus (seltsi esindaja Jaan-Ülo Saar).

11. Majandamine toimub ebaregulaarsete rahaliste vahendite abil. Seltsil ei ole kinnisvara, kuigi sellekohaseid taotlusi oleme teinud.

Koolid on korralikult tasunud liikmemaksu, üksikliikmed halvemini. Mittetasunud kaotavad vastavalt põhikirja punktile 12 oma liikmelisuse ja tagastavad kunstiteosena vormistatud liikmetunnistuse.

Põhiliseks rahastamise vormiks aruandeperioodil oli rahastamine projektide kaudu. Sel otstarbel oleme regulaarselt esitanud taotlusi kultuurkapitalidele, hasartmängumaksu nõukogule, haridusministriumile, Leonardo da Vinci programmi projektikonkursile, integratsiooni sihtasutusele... Abi on seni tulnud hasartmängumaksu nõukogult. Alaline projektikirjutaja on teretulnud!

Tegime Tartu Kultuurkapitalile ettepaneku asutada B. G. Forseliuse nimeline sihtstipendium, mille põhikapitalist saaks maksta toetusi ja arendada Forseliuse Keskust. Kust võtta põhikapital (vara, finantsid)?

Seltsi raamatupidamist on pidanud vabatahtlikud.

12. Juhatus suunas Sihtasutuse B. G. Forseliuse Fond tööd. Seltsi õpireisid toimusid fondi raamatupidamise kaudu. Sihtasutuste raamatupidamine kuulub seaduse järgi auditeerimise alla. Mittetulundusliku sektori väikeste võimaluste tõttu fondil rahalisi vahendeid ei ole ja registris fikseeritud fondi hoidmine on kaotamas mõtet, sest ta ei saa oma põhikirjalisi ülesandeid täita.

B. G. FORSELIUSE SELTSI LIIKMESKOND

1. OSAKONNAD (KOOLID) 13.10.2000

Tallinn

Gustav Adolphi Gümnaasium

Harjumaa

Kehra Keskkool, Keila Gümnaasium, Padise Põhikool, Risti Põhikool, Saue Gümnaasium, Ääsmäe Põhikool

Ida-Virumaa

Aseri Keskkool, Illuka Põhikool, Kohtla Põhikool, Lüganuse Keskkool

Jõgevamaa

C. R. Jakobsoni nim Torma Põhikool, J. V Veski nim Maarja Keskkool, Laiuse Põhikool, Mustvee 1. Keskkool, O. Lutsu nim Palamuse Keskkool, Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökool, Põltsamaa Ühisgümnaasium

Järvamaa

Järva-Jaani Keskkool, Koeru Keskkool, Koigi Põhikool, Paide Gümnaasium, Türi Gümnaasium

Läänemaa

Kullamaa Keskkool, Noarootsi Gümnaasium, Taebla Gümnaasium, Vatla Põhikool

Lääne-Virumaa

Haljala Keskkool, Rakvere Gümnaasium

Põlvamaa

Valgjärve Põhikool

Pärnumaa

Audru Keskkool, Kilingi-Nõmme Keskkool, Pärnu-Jaagupi Keskkool, Pärnu Koidula Gümnaasium, Tõstamaa Keskkool

Raplamaa

Kivi-Vigala Põhikool

Saaremaa

Kaarma Põhikool

Tartumaa

Elva Algkool, Hugo Treffneri Gümnaasium, J. Liivi nim Alatskivi Keskkool, Kaimi Põhikool, Kambja Ignatsi Jaagu Kool, Laeva Põhikool, Lähte Ühisgümnaasium, Nõo Kool, Puhja Gümnaasium, Rõngu Keskkool, Sillaotsa Põhikool, Unipiha Algkool, Vara Põhikool

Valgamaa

Hargla Põhikool, Hummuli Põhikool, Lüllemäe Põhikool, Otepää Gümnaasium, Puka Keskkool, Sangaste Lasteaed-Algkool

Viljandimaa

Karksi-Nuia Gümnaasium, Kirivere Põhikool, Kolga-Jaani Põhikool, Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool, Paistu Põhikool, Suure-Jaani Gümnaasium, Viljandi Maagümnaasium, Viljandi Valuoja Põhikool

Võrumaa

Mõniste Põhikool, Osula Põhikool, Urvaste Põhikool, Vastseliina Gümnaasium

2. NÕUNIKUD (tähtajalised liikmed)

Lembit Andresen

Tallinna Pedagoogikaülikool, professor

Jaan Eilart

pensionär

Ferdinand Eisen	pensionär, dotsent,
Ilmar Kopso	Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum, direktor
Peeter Kreitzberg	Riigikogu liige, professor
Endel Laul	Tallinna Pedagoogikaulikool, vanemteadur, ajalookandidaat
Enn Liba	Kambja Ignatsi Jaagu Kool, direktor
Aleksander Loit	Stockholmi Ülikool, professor
Peeter Olesk	Riigikogu liige
Helmut Piirimäe	Tartu Ülikool, professor
Heino Rannap	pensionär, professor
Sulev Vahtre	Tartu Ülikool, professor

B. G. FORSELIUSE SELTSI AULIIKMED, AUMÄRKIDE JA TUNNUSTUSKIRJADE LAUREAADID

AULIIGE

13. märts 1999

Heino Mägi Otepää Gümnaasiumi õpetaja, endine direktor

B. G. FORSELIUSE MEDAL (2. kavand)

29. september 2000

Risti Põhikool

SUUR IGNATSI JAAGU MEDAL

29. september 2000

Aivar Pöldvee

Harjumaa Muuseumi teadur

14. oktoober 2000

Olaf Prints

TÜ Matemaatikateaduskonna matemaatika didaktika
õppetool, professor

VÄIKE IGNATSI JAAGU MEDAL

Algklasside õpetajad

13. märts 1999

Marge Loks

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

29. september 2000

Liia Põhjakas

Risti Põhikooli õpetaja

14. oktoober 2000

Malle Rauk

Kehra Keskkooli õpetaja

Koduloo uurimine

20. november 1999

Lembit Samel

Lüganuse Keskkooli kodu-uuriija

13. märts 1999

Asta Leiten

Laiuse Põhikooli õpetaja

Maie Nõmmik

Rakvere Gümnaasiumi õpetaja

Malle Salk

Paide Gümnaasiumi õppealajuhataja

29. september 2000

Manivald Hellenurm

Risti Põhikooli vilistlaskogu liige

Nelli Viik-Lehtsaar

Risti Põhikooli endine õpetaja

14. oktoober 2000

Salme Heinla

Haljala Keskkooli õpetaja ja kodu-uuriija

Aili Paeglis

Mõniste Põhikooli vanemõpetaja

Teenete eest

13. märts 1999

Ave Järve

4. september 1999

Olaf Prints

Danvik Folk High School (Norra, Drammen)

23. veebruar 2000

Eve Kuljus

Ene-Küllilokk

Heiki Ojala

4. mai 2000

Villio Reinsalu

29. september 2000

Hille Aunver

Õivi Targamaa

14. oktoober 2000

Henn Altmäe

Olav Eensalu

Harri Ellart

Ain Esko

Lea Karja

Toomas Kink

Marja Kurm

Luule Nõmm

Aivar Part

Arnold Pastak

Peeter Putk

Toomas Põldma

Ain Siimann

Aime Soonvald

Reiu Sootla

Eha Toomemets

MEDAL SUUR KULDTUKAT

23. veebruar 2000

Kädi Krillo

Kertti Nagel

Marko Ragul

14. oktoober 2000

Helmut Piirimäe

AUKIRI

13. märts 1999

Sirje Krikk de Mateo

14. aprill 1999

Anu-Merike Eenmäe

22. aprill 1999

Lembit Andresen

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

TÜ Matemaatikateaduskonna matemaatika didaktika
õppetool, professor

Vastseliina Gümnaasiumi õpetaja

Vastseliina Gümnaasiumi õppealajuhataja

Vastseliina Gümnaasiumi direktor

Illuka Põhikooli direktor

Risti Põhikooli direktor

Risti Põhikooli õppealajuhataja

Haljala Keskkooli õpetaja, endine direktor

Kehra Keskkooli direktor

Kehra Keskkooli õpetaja, direktor (1975–1994)

Sillaotsa Põhikooli direktor

Aseri Keskkooli õppealajuhataja

Lähte Ühisgümnaasiumi direktor

Paistu Põhikooli direktor

Mustvee I Keskkooli direktor

Rakvere Gümnaasiumi direktor

Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskooli direktor

Paide Gümnaasiumi direktor

Järva-Jaani Keskkooli direktor

Gustav Adolphi Gümnaasiumi direktor

Urvaste Põhikooli direktor

Türi Gümnaasiumi direktor

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

Vastseliina Gümnaasiumi õpilane

Vastseliina Gümnaasiumi õpilane

Vastseliina Gümnaasiumi õpilane

Tartu Ülikooli ajaloo professor, ajakirja Forseliuse
Sõnumid toimetuskolleegiumi liige

Tartu Ülikooli õppejõud, ajakirja Forseliuse
Sõnumid toimetaja

Rakvere Gümnaasiumi õpetaja

Tallinna Pedagoogikaülikooli Kasvatusteaduste teadus-

8. september 2000

Helmut Piirimäe

25. september 2000

Johannes Loost

14. oktoober 2000

Sirle Tamm

Marju Pehlak

TÄNUKIRI

13. märts 1999

Tiiu Sander

2. oktoober 1999

Luule Nõmm

Tiiu Palm

Kai Prii

Margit Säre

23. veebruar 2000

Kaarel Lokk

Andres Nagel

Heldur Puutka

Avo Raudik

Indrek Veski

konna pedagoogika ajaloo õppetooli juhataja,
pedagoogikadoktor, professor

Tartu Ülikooli professor, seltsi ajakirja Forseliuse
Sõnumid toimetuskolleegiumi liige

Sillaotsa Põhikooli õpetaja, endine direktor

Maarja Keskkooli vilistlane
Kambja Põhikooli õppealajuhataja

Otepää Gümnaasiumi õppealajuhataja

Mustvee I Keskkooli direktor
Mustvee Keskkooli õppealajuhataja
Mustvee Keskkooli õppealajuhataja
Peipsi Järve Projekti projektijuht

Vastseliina vald

Vastseliina vald

Vastseliina vald

Vastseliina vald

Vastseliina vald

EESTI KOORILAULU 200. AASTAPÄEVA MEDAL

13. märts 1999

Viljandi Kultuuriselts "Koit"

Eda Schoppe

27. oktoober 1999

Bjarne Stabæk

20. november 1999

Maida Allikvee

Ara Bander

Veevi Hõrak

Anu Ird

Olaf Printis

Ülle Sok

Võru segakoor "Tervis"

24. veebruar 2000

Haaslava Meeskoor

Kalev Lindal

15. aprill 2000

Põltsamaa segakoor "Heli"

Sirje-Reet Georg

Meeli Nõmme

Harry Sakjas

14. oktoober 2000

Hele-Mall Kajando

Paide Gümnaasiumi õpetaja

Norra-Eesti Ühingu esimees (Oslo)

Võru segakoor "Tervis"
Võru segakoori "Tervis" koorijuht
Võru segakoor "Tervis"
Kambja segakoor
TÜ Matemaatikateaduskonna matemaatika didaktika
õppetool, professor
Võru segakoor "Tervis"

Haaslava meeskoori koorijuht

koorijuht
koorijuht
koorivanem

Paistu Põhikooli õpetaja

Helle Käsk
Sirje Ojavee

Saue Gümnaasiumi muusikaõpetaja
Saue Gümnaasiumi muusikaõpetaja

Kambja segakoori lauljad:

Sirje Hurt
Piret Ilves
Helju Ird
Märt Jaamets
Eha Jakobson
Lembit Jakobson
Raivo Kiuru
Margus Kriiva
Maila Kudu
Marju Lattik
Mall Loos
Sirje Nooska
Koit Paade
Eha Paade
Heiki Pehk
Marie Petolai
Tiina Rebane
Lilli Riives
Endel Roio
Kerstin Roos
Merle Roos
Peeter Ruuge
Meelis Saar
Olev Saksing
Sirje Sakur
Anneli Sepp
Andrus Suits
Arno Suits
Tiiu Tammepõld
Silva Tedrema
Küllike Uueküla
Tarmo Õunapuu

Kambja puhkpilliorkestri mängijad:

Maarja Helstein
Mart Helstein
Matti Helstein
Tarmo Kiuru
Guido Kondike
Kaido Kondike
Uno Kondike
Kalev Laanesaar
Heino Leheste
Arvi Padjus
Raigo Padjus
Paul Rattas
Juhan Sakur
Marko Tammeorg
Mati Tammeorg
Andres Tamm

MEDAL WASTNE TESTAMENT 1686

27. oktoober 1999

Turid Farbregd

14. märts 2000

Helju Vals

14. oktoober 2000

Ülo Sepp

Endla Klemets

Anne Oruaas

Imbi Suursoo

Norra-Eesti Ühingu liige (Oslo), kirjandusteadlane

Eesti Meedia keelenõunik, Ajakirjanike Liidu keeleteoimkonna juhatuse liige

Maarja Keskkooli õpetaja, endine direktor

Kehra Keskkooli emakeele õpetaja

Kehra Keskkooli emakeele õpetaja

Haljala Keskkooli emakeele õpetaja

Selts omistas 12. märtsil 1999 medali *Wastne Testament 1686* ka President **Lennart Merile**. Prof Arnold Rüütel ja Madis Linnamägi andsid mälestusmedali 22. veebruaril 2000 Kadrioru lossis Presidendile üle. Üleandmine toimus riikliku protokolliga järgi. Kõnelesid A. Rüütel ja M. Linnamägi, vastukõne pidas President. Seejärel kutsus President seltsi esindajad kohvilauda. Vestluses puudutati päevateemasid (elektrijaamade ja raudteede erastamine, maailma hapnikufond...), seltsi tegevust, kultuuri ajalugu, Euroopa ja Eesti varast kirjaoskust, sh munk Nic(h)olause tegevust. President tundis elavat huvi Norra üliõpilase Bård Eirik Hallesby Norheimi Nic(h)olauust käsitleva eestikeelse uurimuse vastu, mille selts peagi avaldab. President rõhutas, et kultuurile peame leidma olulisema koha meie riigi ajaloos. Vestluse protokollis Presidendi nõunik Toomas Kiho. Sündmust kajastasid ETV ja Eesti Raadio.

VIGADE PARANDUS:

Lugeda õigeaks Forseliuse Sõnumid 6, 1999, leheküljed 78 ja 80:

Ene-Mall Vernik

Pühajärve Põhikooli direktor, Eesti Haridusfoorumite

toimkonna esimees ja liige

Tiiu Voort

Kuuste naiskoori dirigent

AUTASUD SELTSILE JA SELTSI LIIKMETELE

Eesti Muinsuskaitse Seltsi tänukiri:

Eesti Muinsuskaitse Selts avaldab tänu ja tunnustust

B. G. FORSELIUSE SELTSILE

tulemusliku töö eest kultuurimälestiste ennistamisel ja taastamisel ning ajalooliste traditsioonide järgimisel.

Tallinnas, 18. aprillil 2000. a.

(allkiri)

Priit Herodes

esimees

(allkiri)

Jaan Tamm

aseesimees

Koos tänukirjaga sai selts Konstantin Pätsi medali (vask, Ø 70 mm) ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi väljaande "Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus", 1990.

HARRI ELLART

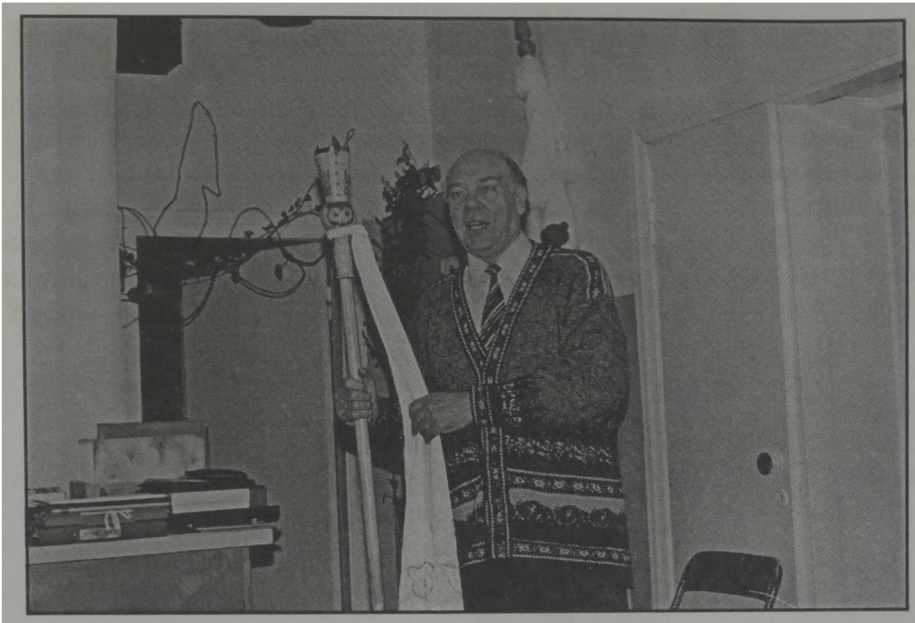
B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse liige

AASTAPÄEVAÜRITUSED OTEPÄÄL

Aastapäevaüritused on saanud tähtsateks verstapostideks B. G. Forseliuse Seltsi elus. Nad kannavad kolme rolli: on kohaks, kus tehakse kokkuvõtteid möödunud tööperioodist ja plaanitakse uusi tegevusi; korraldatakse teatud seminari või konverentsi raames mõttevahetust Eestimaa hariduselu aktuaalsete probleemide üle; tutvutakse võõrustajakooliga, selle kooli lastega, õpetajatega, nende elu ning tegevusega.

Otepää Linnavalitsuse ja Otepää Gümnaasiumi ruumes 12.–13. märtsil 1999 toimunud aastapäevaüritused täitsid suurepäraselt neid rolle, olid aga erinevad selle poolest, et täitus kümme aastat seltsi asutamisest ja ürituste hingeks oli mees, kes on hobi korras terve elu tegelema oma ametitöö kõrvalt Otepää Keskkooli direktorina ja

Heino Mägi valitsemiskepiga

pärast pensionile siirdumist õpetajana selle fenomeniga, mis on B. G. Forseliuse Seltsi tegevuses üks tähtsamaid – uurinud Eesti hariduselu ajalugu, seda eriti Lõuna-Eesti piirkonnas. Ma mõtlen siin kodu-uurimise ja koolimuseumi loomise üht algatajat ja arendajat, Otepää aukodanikku Heino Mäge, kes on meie seltsi asutajaliige ning olnud pikka aega seltsi juhatuses. Tänuhäheks valis üldkogu Heino Mäe seltsi auliikmeks. (Energia, pillimehelusti ja huumorimeelt tal jätkub. Oma 70. sünnipäeval 14.12.1998 tänas ta õnnitlejaid, öeldes: “Selles saalis pidasite te minu 50., 60. ja nüüd 70. sünnipäeva. Soovin teile kõigile jõudu ja tervist, et te saaksite tulla siiasamasse minu 80. sünnipäevale!!”)

Esimene päev algas Otepää linnajuhtide tervituse ja õpilaskontserdiga, millele järgnes sisutihe seminar meie väikese ja noore vabariigi jaoks väga vajalikul teemal “Kodutunnetuse kasvatamine.” Seminari avaettekande tegi Pühajärve Põhikooli direktor psühholoogiakandidaat Ene-Mall Vernik. Sellele järgnesid kahel päeval ettekanded ja sõnavõttud, milles teaduslikele mõteteradele lisandus parasjagu kriitikat praeguse kasvatuspoliitika kohta, samuti ka huumorit ja nalja, mis ikka laste kasvatuses kaasnevad. Väga sügavaid mõtteid meie noore riigi arengu plusside ja miinuste kohta väljendas oma sõnavõtt seltsi president, Riigikogu liige *prof em* Arnold Rüütel, juhtides tähelepanu sellele, et iga pisi riigi arengus mõjutab noori, kas me seda tahame või ei.

Seminari kokkuvõtteks lisan, et seesama kodutunde kasvatamine on hell teema ja metoodiliselt lahti harutamata. See teema meenutab nõukogudeaegset patriootilist kasvatustööd, mis sisaldas Nõukogude Liidu kodaniku kasvatamist, ja seetõttu tundub patriootilisest kasvatustööst rääkimine justkui väär. Aga kas me ei peaks just praegu sellel teemal rääkima ja üha valjemalt? Tahame ju minna Euroopasse, aga ega me sellepärast taha kaotada austust ja armastust oma kodumaa vastu, heita endast kõrvale kodutunnet. Tahame ju ikka jääda eestlasteks, oma Eestimaa kodanikeks, oma kodu hoidjateks. Sellisteks peame ja tahame kasvatada ka oma lapsi, olgugi et nende hulgas kipub levima maailmakodaniku mentaliteet.

Toredaks kingituseks oli Otepää Rahvateatri etendus “Palju tarku targutajaid ehk seltskonnategelased” (J. Metua huumor kahes järgus) ja kohtumine näitlejatega. Nii näitlejate hea mäng kui ka nähtu lahkamine koos näitlejatega muutis õhtu ajatuks ja kohtumine lõppes alles keskööl.

Teisel päeval andis suurepärase ülevaate Otepää Gümnaasiumist, kodu-uurimisest, koolikroonika koostamisest ja koolimuseumidest Heino Mägi. Ta juhtis ka ekskursiooni läbi Eesti suusapealinna Otepää.

Aastapäevaürituste pärisosas, X üldkogul, arutati seltsi tegevust viimasel aastal ja peeti edasisi

plaane. Muu hulgas tõstatati küsimus jätta põhikirjast välja punkt, mis käsitleb Forseliuse Keskuse alias Eesti Rahvakooli Muuseumi loomist, kuna selts on seda probleemi püüdnud palju aastad lahendada, kuid otsustas seda punkti mitte seltsi põhikirjast maha võtta, selles suunas tuleb edasi tegutseda. Bengt Gottfried Forseliuse ja tema kaasaegsete murranguline tegevus rahvakooli loomisel ja tulemusteta. On olnud mitmeid variante, kuid majanduslike võimaluste ja otsustajate hea tahte puudumisel on need ära langenud. Üldkogu eestikeelse hariduse lugu vajavad kõikehõlmava keskuse rajamist. Ja kes siis selle eest võitleks, kui mitte auväärse ajaloo koolide ühendus, B. G. Forseliuse Selts! Ka kolmesaja-aastaste koolide liikumine kui esimene protestiliikumine uuel ärkamisajal kohustab asja edasi viima.

Valiti ka uus kümneliikmeline juhatus. Huvasti jäeti rahuldustundega, sest selts on jõudnud kümne aastaga kõik tormid üle elada ja omab auväärset kohta Eesti ühiskondlikus elus.

Forseliused Otepää Linnavalitsuse saalis 12. märtsil 1999

FORSELIUSE SELTSI IX SUVEKOOL KOIGIS

1998. aasta augustikuus toimus Koigis Forseliuse Seltsi IX suvekool. Olenemata sündmuse tähtsusest, võib alati juhtuda ka midagi ootamatut. Näiteks oli Forseliuse Seltsi lipp nii raske, et hakkas lipuvardaga tükkis kreeni vajuma, aga õnneks suutis võimekas tegevesimees Madis Linnamägi siiski meie sümboli kinni püüda. Peale väikest vahejuhtumit jätkus avamine nagu igal aastal: väikesed avakõned võõrustavalt vallavanemalt, koolijuhilt ja loomulikult ütles oma sõna sekka ka Madis Linnamägi.

Avamise lõppedes sõidutati meid päris mitu tundi Koigi vallas ringi. Selle aja jooksul nägime lõputuid metsi ja põlde ning kuulsime huvitavaid lugusid metsloomade (peamiselt karude) elust sealsetes laantes. Külastasime ka mitmeid ajaloolisi paiku, käisime kalakasvatustes ja sõitsime mööda kohalikust kirstuvabrikust.

Koigi vallaga olime tuttavad, kuid paljud laagrilised ei teadnud üksteisest veel midagi ning seepärast viidigi läbi ensetutvustamine, kus kõige levinum viis oli endast teada anda läbi laulusõnade. Populaarne oli ka lihtsalt rääkimine, kuid mõni püüdis ka originaalitseda ja võlus kaaslasi hoopis murdekeelega.

Õhtul esinesid meile Koigi kooli tantsurühmad, solistid ja lauluansamblid. Üritus kohalikus kultuurimajas jätkus diskoga, kus kahjuks ei toimunud oodatud forseliuslaste ja Koigi noorte kokkusulamist. Pärast diskot läksime koolimajja, et seal peale mõnda tundi ehk veidi magada.

Teisel päeval oli kindlasti meeldejäävaim koht imeilus, kuid siiski veel ehitusjärgus Roosna-Alliku mõis, kus hetkel töötab kool. Adrenaliinisüsti said kõik Vargamäe rabade läbijad, kes end – mitte just vabatahtlikult – rabaveega niisutasid. Nagu teada, on sooveed väga tervislikud ja üks kosutav tervisevann ei tee vist kellelegi liiga. Need aga, kes leidsid, et raba jääb lahjaks, said minna kanuuga sõitma. Nii mõnigi hakkas meelegeitlikult allavoolu liikuma ja läks väga närvi. Pärast tunniajast sõitu, kukkusid mõned Jägala jõe jahedatesse lainetesse, kuid õnneks väljusid nad sealt omal jõul.

Päevased sündmused olid üsna kurnavad ja väsitavad, kuid sellega polnud veel teine laagri päev lõppenud... Peaaegu südaööl vapustas kohalolnuid teade, et Forseliuse Seltsi lipp on röövitud. Kõiki haaras paanika, vaid õpetajad magasid rahulikult edasi, sest arvasid, et tegemist on mingi stagnaaegse naljaga. Hommikul leidsid nad eest aga tõelise leinameeleolu ja kuulsid laulu:

Kukk surnud on, kukk surnud on...

ei ta enam tee ki-ki-kii, ki-ka-kaa...

“Kurjategijad” andsid meile õnneks võimaluse Forseliuse kallis kukk jälle kätte saada, kuid selleks pidid öösel vägagi ükskõiksed õpetajad etendama näitemänge teemadel “Psühhoanalüütiku kabinetis” ja “Emakaru kähahoop” Tänu suurepärasele näitleja- ja lavastustöödele saadi lipp tagasi ning saali täitis lugu:

Kukk elus on, kukk elus on...

nüüd ta jälle teeb ki-ki-kii, ki-ka-kaa...

Seda laulu kuulates tekkis Madisel idee teha seltsile oma hümn.

Seltsi sümboolika päästetud, võis suvekool jätkuda iga-aastase ettekandekoosolekuga, kus tutvustati oma talviseid töid, mis olid väga erinevatel teemadel: alates klassikroonikast ja lõpetades Peeter Toominga biograafiaga. Seejärel pandi punkt meeldivale kolmepäevasele koosviibimisele ja suvekoolilased sõitsid kas koju või Vargamäele “Tõde ja õigust” vaatama.

Loodetavasti ei ole Forseliuse Seltsi suvekoolide traditsioon lõppenud ning taas võib kokku saada huvitavate inimestega huvitavais paigus ning muuta nendega koos iga hetk huvitavaks ja eriliseks.

JANAR TOPER

J. V. Veski nim Maarja Keskkooli 11. klassi õpilane

MULJEID B. G. FORSELIUSE SELTSI KOOLIDE X KOKKUTULEKUST MUSTVEES

Nagu eelnenud üheksal aastal, nii toimus ka sel aastal B. G. Forseliuse Seltsi kuuluvate koolide õpilaste kokkutulek, sedapuhku sellises Eesti väikelinnakeses nagu Mustvee. Üritus sai teoks 1. ja 2. oktoobril 1999. Olgugi et ilm oli vihmane ja tuuline, ei jäänud ükski oluline vaatamisväärsus meie pilgu eest varju.

Ürituse esimesel päeval kogunesid kõik osavõtjad Mustvee I Keskkooli, mis oli ürituse selleaastane eestvedaja.

Mustvee I Keskkoolis on õpilasi kokku 244, sesaljuures poisse ja tüdrukuid peaaegu pooleks. Lapsi on õpetamas 27 õpetajat, kelle tööd juhib direktor Luule Nõmm. Lisaks põhiprogrammidele õpetatakse veel majandust, informaatikat, usuõpetust, autoõpetust ja kodundust. Koolis töötab on õpilasomavalitsus, viimane aitab korraldada koolielu ja lahendada jooksvaid probleeme.

B. G. Forseliuse Seltsi kokkutulek algas Mustvee I keskkooli aulas, kus tutvustati lühidalt mõlema päeva programme. Sõna võtsid ka B. G. Forseliuse Seltsi liikmed ja linna sotsiaaltöötaja Ene Krehhova.

Seejärel kinnitasime keha kooli sööklas ja tutvumine Mustveega võis alata.

Kes veel ei tea, siis Mustvee asub Peipsi järve läänerannikul kahel pool Peipsisse suubuvat Mustvee jõge. Mustvee aluseks on Peipsi liivane lausrannik, endine järvepõhi. Maapind on enam-vähem tasane. Mustvee nimi aga pärinevalt Mustvee jõelt, mis on läbi turbamaade voolates toonud suudmealale nii musta vee, et paikagi hakati kutsuma Mustaks. Maastikupildis etendab tähtsat osa vesi, suur ja lai, silmapiirini ulatuv Peipsi järv.

Meie ekskursioon algas Mustvee ilmajaamast, kus selle juhataja Alina Uleksina tutvustas meile keerulist aparatuuri ja mõõteriistu, mis on nende töös väga tähtsal kohal.

Seejärel külastasime kahte linnakese neljast kirikust. Neis tutvusime kiriku ajaloo ja kommetega.

1910. a leiti Mustvee jõest eriliste kirjadega kivi, mis paistis parempoolse kalda veest vaevalt välja. Mustvee Roheliste Liikumine tõi kivi 1993. aastal jõe vasakpoolsel kaldal asuvasse parki, kus see asub praegugi. Kivi kirja *lant u(o)r de sten den verent ... ueruere set lest witen* on tõlgitud järgmiselt: maad laseb kivi tõendada...kokkuleppele asetatud. Tõenäoliselt oli see asetatud Tartu piiskopkonna ja Liivi ordu maade piiri märkimiseks. Loomulikult külastas ka meie grupp seda vaatamisväärsust.

Meie päevaplaan hakkas täis saama ja me sõitsime bussiga kooli juurde tagasi, kus sõime korraliku õhtusöögi. Peale sööki saime ennast diskomuusika saatel välja elada.

Ööbimiskohaks oli luteribaptisti kirikule kuuluv Rajaküla hoone, mis oli kohandatud külaliste majutamiseks.

Järgmine päev algas hommikusöögiga ja seejärel tutvusime päevaplaaniga. Kõige rõõmustavamaks uudiseks oli, et laevasõit Peipsil toimub siiski tuulest hoolimata.

Vaadata tuuliselt järvelt Mustvee poole oli väga omapärane ja huvitav kogemus. Laev tegi järvel tiiru ja pöördus siis sadamasse tagasi. Et Mustvees on karastatud inimesi, võis järeldada sellest, et sellel külmal sügishommikul harrastas jahedat suplust kohalik preester.

Kui hirmutav laevasõit tehtud, külastasime veel kahte kirikut. Esimene neist, mis kuulub luterlastele, asus kohe võõrustaja kooli kõrval. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Mustvee kogudus jättis tõesti sügava mulje oma korrasolemise tõttu. Kirikuõpetaja, Tartu Teoloogia Akadeemia rektor professor Eenok Haamer tegi meile kirikus väikese ekskursiooni ja rääkis kiriku ajaloost. Ehitamisajal 1878. aastal tabas ehitajaid õnnetus – peaaegu valmis kiriku torn kukkus ümber. Torn ehitati uuesti üles ja püsib kindlalt praeguseni.

Enne viimase kiriku külastamist lipsasime läbi Heino Lubja eraalgatuslikust kaalumuseumist, kus oli kõikvõimalikke kaale igas suuruses. Kes soovis, võis ka enda raskuse üle mõõta. Selle muuseumi eksponaatidest tahaks aga täpsemat teavet saada. Ehk mõni mustveelane uurib ja kirjutab?

Lõpuks oli järg viimase kiriku juures, mis ei olnud päris tavaline. See oli kirik-klooster. Selles

majas olid veel käesoleva sajandi üheksakümnendate aastate alguses elanud võimude teadmata vanausu nunnad. Nüüd oli meil võimalus tutvuda nende elutubade ja raamatukoguga. Võisime oma käega katsuda 200 aasta vanust tsariaegset tapeeti seinal.

Kokkutuleku lõpus toimus veel kodulookonverents. Iga kool esitas talvel tehtud kodukohaga seotud uurimuse või referaadi.

Kui seni oli Mustvee minu arvates lihtsalt üks väike linn, kus elas rohkem venelasi kui eestlasi, siis nüüd arvan küll enamat. Tutvunud linna ajaloo ja omapäraga, võin ütelda, et seal on, mida meenutada. Niisugune siis oli B. G. Forseliuse Seltsi kümnes kokkutulek.

B. G. FORSELIUSE SELTS

Põhikiri

I. Üldsätted

1. B. G. Forseliuse Selts (edaspidi: selts) on vabatahtlik tähtajatu mittetulundusühing, mis tegeleb Eesti kooli edendamise, noorsootöö ja hariduse ajaloo uurimisega.
2. Selts on asutatud 22. veebruaril 1989. a. Põhikiri on üldkogu otsusega 22. veebruarist 1997 viidud kooskõlla "Mittetulundusühingute seadusega" (registrikood 80012678).
3. Selts juhindub oma tegevuses Eesti Vabariigis kehtivast seadusandlusest, rahvusvahelistest kokkulepetest, käesolevast põhikirjast ja seltsisisestest aktidest.
4. Seltsi asukoht on Tartu linnas.
5. Seltsi ametlik nimi on "B. G. Forseliuse Selts" Seltsil on pitsat, lipp, vapp ja muu sümboolika, mille kirjeldus ja kasutamine on fikseeritud sümboolika statuudis. Nime ja sümboolika kaitseks võib kasutada kaubamärke.
6. Seltsi majandusaasta algab 1. jaanuaril ja lõpeb 31. detsembril.

II. Eesmärgid

7. Seltsi programmis on ära toodud seltsi eesmärgid ja tegevussuunad:
 - 7.1 eesti rahvusliku hariduse ja kultuuri mõtestamine ja arendamine;
 - 7.2 osalus Eesti hariduspoliitika ja -strateegiate kujundamisel ning õigusaktide väljatöötamisel ja täiustamisel;
 - 7.3 haridus- ja kultuuriloo uurimine ja õpetamine, sh 17 sajandi haritlaste ja B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari tähtsuse teadvustamine Eesti avalikkusele;
 - 7.4 hariduselu järjepidevuse hoidmine, auväärse ajaloo koolide ja nende vilistlaskogude ühtekuuluvuse kujundamine;
 - 7.5 noorte huvi- ja tervistava tegevuse sisustamine;
 - 7.6 õpetaja töö väärtustamine ja õpetajakutse populariseerimine;
 - 7.7 liikmeskonna tõekspidamiste väljendamine keele, hariduse, kultuuri, usu ja poliitika üldistes küsimustes;
 - 7.8 koolitus- ja turismialane tegevus seadustes ettenähtud korras.
8. Eelnevast lähtudes selts:
 - 8.1 korraldab kursusi, seminare, konverentse, suvekoole, ekspeditsioone, näitusi; kultuurhariduslikke, spordi- ja erialaüritusi, kokkutulekuid; ekskursioone, õpi- ja turismireise, reisikursusi, matku jm;
 - 8.2 taotleb Eesti Haridusmuuseumi ja selle filiaalide loomist, aitab kaasa haridusloolise ainese kogumisele ja säilitamisele;
 - 8.3 asutab ja avab klubisid ning koole seadustes ettenähtud korras;
 - 8.4 arendab koostööd lähedasi eesmarke taotlevate ühingute ja asutustega kodu- ja välismaal, vahetab informatsiooni ning annab välja trükiseid;
 - 8.5 kasutab seltsi eesmärkide elluviimisel silmapaistnute ja seltsile, osakondadele ning ühisliikmetele teeneid osutanute tunnustamiseks ja ergutamiseks tunnustuskirju (aukiri, tänukiri ...), aumärke (teenetemedalid, mälestusmedalid ...), aunimetusi (auliige, auesimees ...) ja stipendiume.
9. Juhatus korraldab raamatupidamise vastavalt kehtivale raamatupidamise seadusele.

III. Liikmed, struktuur, juhtimine

10. Seltsil on tähtajatud ja tähtajalised liikmed. Asutajaliige on austav nimetus.

10.1. Tähtajatud liikmed:

10.1.1 ühisliikmed (juriidilised isikud);

10.1.2 üksikliikmed: täiskasvanud, noorliikmed vanuse ülempiiriga 18 aastat incl.

10.2. Tähtajalised liikmed:

10.2.1 toetajaliikmed (juriidilised ja füüsilised isikud);

10.2.2 nõunikud (füüsilised isikud).

11. Juhatus võib moodustada kodu- ja välismaa koolides, asutustes, regioonides jm osakondi (haruseltse). Osakond ei ole juriidiline isik. Kui osakonnal on oma üldkogu ja juhatus, siis viib ta iseseisvalt ellu seltsi programmi ja eesmäärke, täidab üldkogu ja juhatuse otsuseid, edutab seltsi juhtimisstruktuuridesse ja toimkondadesse (töörühmadesse) oma aktiviste ja teeb kaasaruande seltsi üldkogule. Selts annab osakonnale osakonna staatust kinnitava tunnistuse.

12.1. Seltsi liikmeks võetakse juhatusele esitatud ankeetavalduse alusel. Tähtajatutel liikmetel on üheaastane katseaeg. Seltsi kuulumine ei ole piiratud asukohamaa ja kodakondsusega. Avaldaja maksab sisseastumis- ja liikmemaksu. Juhatus võib liikmeid liikmemaksu tasumisest kaalukatel asjaoludel vabastada. Liige võib oma liikmelisuse avalduse alusel ajutiselt peatada.

12.2. Füüsilisest isikust liige saab seltsilt liikmepileti. Juriidilisest isikust liige saab liikmetunnistuse, mis on seltsi omand. Liikmepiletite ja -tunnistuste kirjeldused, väljaandmise ja tagastamise kord on fikseeritud liikmepileti ja -tunnistuse statuudis.

13. Seltsist lahkumine toimub kirjaliku avalduse alusel või väljaarvamise teel. Juhatus arwab liikme seltsist välja, kui seltsi liige: a) ei ole majandusaasta lõpuks tasunud liikmemaksu, b) ei ole viimase kahe aasta jooksul osalenud ühelgi seltsi täiskogul või üritusel, c) on sooritanud vääriru teo. Juhatus saadab liikmele vähemalt seitse päeva enne küsimuse arutamist kirjaliku teate. Väljaarvatu võib pöörduda järgmise üldkogu poole oma staatuse ennistamiseks. Liikmelisuse taastamisel ei ole vaja tasuda sisseastumismaksu.

14. Ühisliikmeks võivad olla koolide seltsid, Forseliuse-ühingud ja vilistlaskogud, koolivälised noorte ja õpetajate seltsid ning teised seltsi eesmärkide elluviimisele kaasa aidata soovivad haridus- ja kultuuriühingud. Ühisliige:

14.1 nimetab kontaktisiku seltsiga suhtlemiseks;

14.2 saab seltsilt liikmetunnistuse ja võtab osa üldkogu tööst otsustava hääleõigusega;

14.3 viib ellu seltsi programmi ja eesmäärke ning täidab üldkogu ja juhatuse otsuseid;

14.4 edutab seltsi juhtimisstruktuuridesse ja toimkondadesse (töörühmadesse) oma aktiviste;

14.5 maksab liikmemaksu majandusaasta I kvartali jooksul;

14.6 teatab oma nime, staatuse ja rekvisiitide muutustest.

15. Üksikliikmeks võivad olla õpetajad, õpilased, koduloouurijad, kooliajaloolased, haridustöötajad jt seltsi eesmärkide elluviimisele kaasa aidata soovivad isikud. Noorliikmel on täiskasvanud liikmeka samased õigused ja kohustused, kuid ta tasub väiksemat liikmemaksu. Üksikliige:

15.1 omab üldkogul otsustavat hääleõigust;

15.2 viib ellu seltsi programmi ja eesmäärke, täidab üldkogu ja juhatuse otsuseid;

15.3 võib olla valitud seltsi juhtimisstruktuuridesse ja toimkondadesse;

15.4 saab seltsilt liikmepileti, teatab juhatusele oma elukoha ja aadressi muutustest;

15.5 maksab liikmemaksu majandusaasta I kvartali jooksul.

16. Toetajaliikmeks võivad olla üksikisikud, mittetulundus- ja äriühingud. Toetajaliikme austav staatus, mille kinnitab üldkogu kuni viieks aastaks, tuleneb avaldaja soovist eriti silmapaistval viisil (nõuandev, juriidiline, organiseeriv, majanduslik, finantsiline või muu tegevus) abistada seltsi, mille kohta võib sõlmida lepingu. Toetajaliikme õigused ja kohustused on samased p 14 või p 15 sätestatuga (edaspidi: vt ühis- või üksikliige).

17. Selts võib valida teadlasi ja spetsialiste nende nõusolekul nõunikuks kuni viieaastase tähtajaga. Nõunikud annavad nõu või teevad ekspertiise vastavalt oma erialale, mille kohta võib sõlmida

- lepingu. Nõunikud ei pea tasuma liikmemaksu, muus osas on õigused ja kohustused samased p 15 sätestatuga (edaspidi: vt üksikliige).
18. Seltsi kõrgeim organ on **üldkogu**, mille juhatus kutsub kokku üks kord aastas. Erakorraline üldkogu kutsutakse kokku juhatause, revisjonitoimkonna või vähemalt 1/10 ühis-, 1/10 üksikliikmete või 1/10 osakondade palvel. Üldkogu koha, aja, päevakorra, ühisliikmete esindatuse määrab üldkogu või juhatus. Viimane saabab liikmetele kutse hiljemalt 7 päeva enne korralise või erakorralise üldkogu algust.
 19. Usaldushääletuse algatamiseks funktsionääri, juhatause või revisjonitoimkonna vastu on vaja 1/10 ühis-, 1/10 üksikliikmete või 1/10 osakondade nõusolekut.
 20. Otsuste vastuvõtmine üldkogus:
 - 20.1. Üldkogu on otsustusvõimeline, kui kohal on üle poole ühis- ja üksikliikmetest või nende esindajatest. Väiksema kvoorumiga korral peetakse sama päevakorraga uus üldkogu, millest osavõtjatel on otsustusõigus päevakorra kohta. Seltsi likvideerimisel tuleb juhendada p 20.4.
 - 20.2. Otsused võetakse vastu poolthääletamusega avalikul või salajasel hääletamisel.
 - 20.3. Hääletamisel on igal liikmel üks hääl. Hääletusõiguse võib delegeerida lihtkirjalise volitusega teisele liikmele.
 - 20.4. Põhikirja muutmiseks, tegevuse peatamiseks, seltsi reorganiseerimiseks või likvideerimiseks on vaja 2/3 ühisliikmete ja 2/3 üksikliikmete nõusolekut.
 - 20.5. Põhikirja eesmärkide muutmiseks või täiendamiseks on vajalik 9/10 liikmete nõusolek. Muutmist otsustanud üldkogul mitteosalenud liikme nõusolek peab olema esitatud kirjalikult.
 - 20.6. Põhikirjas sätestamata tegevuse reglementeerib üldkogu iga kord eraldi. "Mittetulundusühingute seaduse" kehtivad sätted on ülimuslikud põhikirja sätete suhtes.
 21. Üldkogu:
 - 21.1 võtab vastu programmi, milles on fikseeritud seltsi eesmärgid ja tegevuse peasuunad ning teeb selles vajadusel muudatusi ja täiendusi;
 - 21.2 võtab vastu seltsi põhikirja ning teeb selles vajadusel muudatusi ja täiendusi;
 - 21.3 kinnitab seltsi aastaelarve;
 - 21.4 otsustab sisseastumis- ja liikmemaksu määrad;
 - 21.5 otsustab seltsile kuuluvate kinnisasjade ja registrisse kantavate vallasasjade võõrandamise ja asjaõigusega koormamise ning määrab tingimused nimetatud tehinguteks;
 - 21.6 otsustab juhatause või muu üksuse liikmetega tehingu tegemise või tema vastu nõude esitamise ja määrab selles tehingus või nõudes seltsi esindaja;
 - 21.7 kinnitab juhatause ja revisjonitoimkonna aruanded ning liikmete ja osakondade nimekirjad;
 - 21.8 valib iga kolme aasta järel kahe- kuni kümneliikmelise juhatause ja kutsub vajadusel juhatause liikme tagasi;
 - 21.9 valib iga kolme aasta järel kahe- kuni kolmeliikmelise revisjonitoimkonna ja kutsub vajadusel toimkonna liikme tagasi;
 - 21.10 valib nõunikke, auliikmeid ja -esimehi.
 22. Seltsi täidesaatvaks organiks on **juhatus**. Vähemalt pooled juhatause liikmed peavad olema isikud, kelle alaline elukoht on Eestis. Juhatause istungid on kolm korda aastas. Otsused langetatakse poolthääletamusega. Kvoorumiks on vajalik üle poole juhatause liikmete kohalolek.
 23. Juhatause liikmed jaotavad omavahel tööülesanded, kuid igal liikmel on õigus esindada seltsi kõikides õigustoimingutes. Juhatause liikmeid võib võtta palgalisele tööle ja maksta neile hüvitust tehtud töö eest.
 24. Üldkogu võib juhatause liikme tagasi kutsuda haiguse või kohustuste olulisel määral täitmata jätmise korral.
 25. Juhatus:
 - 25.1 kutsub üks kord aastas kokku üldkogu ja vajadusel erakorralisi üldkogusid juhendades p 18;
 - 25.2 koostab tegevuskavu ja eelarveid ning moodustab vajadusel osakondi, alalisi ja ajutisi toimkondi, viimaks ellu seltsi programmi, põhikirjalisi eesmärgid ja üldkogu otsuseid;
 - 25.3 annab aru üldkogule ja esitab dokumentatsiooni revisjonitoimkonnale kontrollimiseks;

- 25.4 kinnitab juhendeid ja statuute, palgaliste töötajate nimistu ja palgamäärad;
- 25.5 võtab vastu uusi liikmeid ja lahkumisavaldusi, otsustab liikmete väljaarvamise ning esitab liikmete ja osakondade nimekirjad üldkogule kinnitamiseks;
- 25.6 valib oma liikmete hulgast esimehe, kes on ühtlasi seltsi esimees.
26. Esimees koordineerib juhatuse liikmete, osakondade, toimkondade ja palgalise aparadi tööd, käsutab seltsi vara ja pangaarveid ning sõlmib lepinguid. Võib delegeerida oma ülesandeid teistele juhatuse liikmetele või palgalisele tegevimehele.
27. **Revisjonitoimikond** kontrollib vähemalt kord aastas seltsi finantsmajandustegevust ja esitab tulemuste põhjal ettepanekuid juhatusele ja aruande üldkogule.

IV. Ühinemine, reorganiseerimine, likvideerimine

28. Seltsi ühinemine, jagunemine, tegevuse ajutine peatamine, reorganiseerimine või likvideerimine toimub üldkogu otsusel seaduses sätestatud korras. Likvideerimist peab kinnitama teistkordne üldkogu otsus, mis on vastu võetud vähemalt üks kuu hiljem.
29. Üldkogu määrab seltsi likvideerijaks juhatuse või moodustab vastava toimkonna. Järelejäänud vara, rahalised vahendid ja arhiiv antakse üle Sihtasutusele B. G. Forseliuse Fond (registrikood 90001210).

B. G. Forseliuse Selts

B. G. Forseliuse Seltsi vabatahtliku ametijuhend

1. B. G. Forseliuse Selts (edaspidi: selts) rakendab oma programmi ja põhikirja elluviimiseks vabatahtlikke, kes täidavad seltsi ametinimistus loetletud ameteid ühiskondlikus korras.
2. Vabatahtlikuks võetakse seltsi juhatusele esitatud ankeetavalduse alusel Eesti Vabariigi või välisriikide kodanikke. Vabatahtliku haridus ja kvalifikatsioon peavad vastama ametinõuetele.
3. Selts sõlmib vabatahtlikuga lepingu, milles on märgitud vabatahtliku ametinimetus, konkreetset ülesanded, materiaalse vastutuse ulatus, tööalane alluvus, ametisõidud, soodustused (koolitus, õpireisid...), töö kestus päevade ja tundide lõikes, tööaeg ja -koht, aruandlus. Selts tutvustab vabatahtlikule seltsi põhikirja ja programmi, vabatahtliku ametijuhendit ning töösisekorra eeskirju.
4. Vabatahtlik võib sooritada stažeerimisperioodi. Ta ei saa palka, kuid talle võib maksta ühekordseid preemiaid ja toetusi.
5. Selts võib sõlmida vabatahtlikuga tsiviilõiguslikke lepinguid: ühekordse tööülesande täitmine, isikliku auto ametiotstarbel kasutamine, eluruum, koolitus.
6. Vabatahtlik:
 - 6.1 omab emotsionaalset intelligentsust, s.o käitub viisakalt, tasakaalukalt ja väarikalt igas olukorras;
 - 6.2 hoiab kõrgel seltsi au, teavitab avalikkust seltsi tegevuskavadest ja saavutustest;
 - 6.3 hoiab seltsi tööga seotud ametisaladusi.
7. Vabatahtliku tööd tunnustatakse ja ergutatakse juhendite ja juhatuse otsuste järgi.
8. Vabatahtlik kirjutab lepingu lõppemise järel töökokkuvõtte, milles teeb ettepanekuid või tähelepanekuid seltsi töö parendamiseks.
9. Juhatuse võib teha vabatahtliku palvel tööraamatusse sissekande seltsis töötamise ajavahemiku ja ametinimetuse kohta.

Ametijuhend on kinnitatud B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse istungil 26. märtsil 1997 ja täiendatud 18. novembril 1999

B. G. FORSELIUSE SELTSI REISID

KATRIN UUTSALU

Pärnu Väikese Vabakooli juhataja

KOOLITUSREIS NORRASSE

1999. aasta sügisvaheajal organiseeris Pärnu Koolijuhtide Ühendus koostöös Pärnu Haridusametiga Pärnu linna koolijuhtidele koolitusreisi Norrasse. Reisikorraldajaks oli B. G. Forseliuse Selts, seetõttu oli võimalus juba kohalesõidu ajal tutvuda Norra koolide õppekava ja materjalidega Norra koolisüsteemi kohta. Pika sõidupäeva jooksul läbi Rootsi saime bussis jälgida ka videofilmi Pärnu Vanalinna Kooli õpetajate tutvumisvisiidist Frolandi kooli (Froland ungdomsskole), mida plaanisime ka sel reisiril külastada.

Norra õppekavas paistis silma lapse individuaalsuse, sõltumatuse ja samas koostöövalmiduse rõhutamine. Juba esimesest klassist alates peavad lapsed mõistma koostöö tähtsust ja õppima tegema koostööd. Samas annab õppekava piisavalt võimalusi iga õpilase individuaalseks arendamiseks ja enda identifitseerimiseks. Kogemus jagada oma isikliku töö vastutust kellegagi paneb aluse demokraatlikule mõtteviisile ja kohusetundlikule tööle.

Koostööd näeb Norra õppekava väga põhjalikult ette ka kodu ja kooli tasandil, samuti õpetajate koopereerumise ja töö planeerimise läbi.

Õppekava ellu rakendamist saime kogeda mitmete Norra koolide külastamisel. Frolandi algkooli külastasime kohaliku haridusameti ametniku saatel, kuna koolirahvas pidas sel hetkel õpetajate iganädalast korralist koosolekut, kus planeeritakse tööd ja infot vahetatakse kogemusi. Kooli soklikorruusel asus õpetajate töötuba, kus igal õpetajal oli isiklik töölaud ja riul. Samas olid pedagoogilise ja teadusliku kirjanduse riulid, eestois paiknesid arvuti ning paljundus- ja trükimasin uute õppematerjalide väljatöötamiseks. Haridusametnik selgitas, et õpetajatel on kehtestatud üldtööaeg

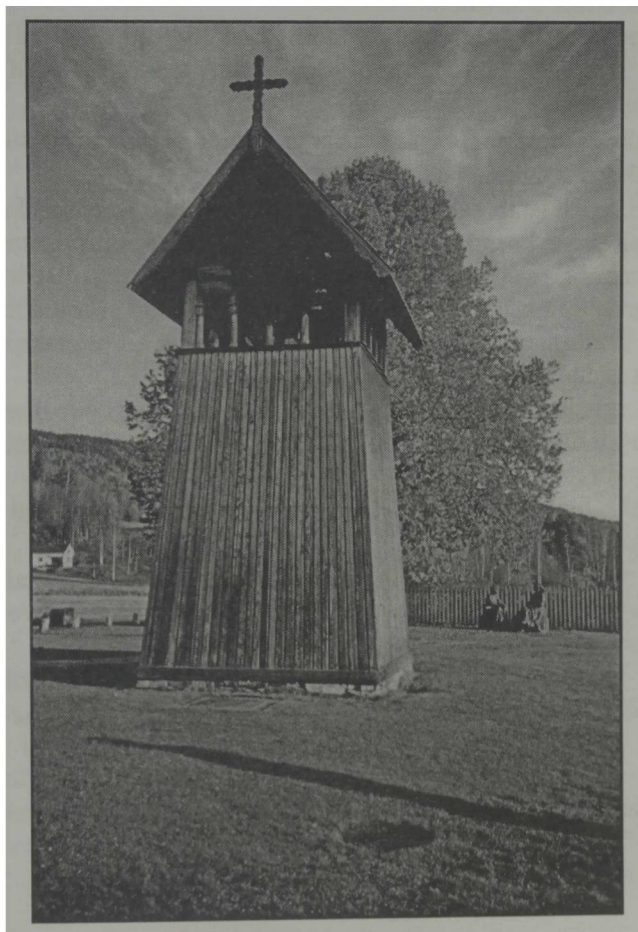

(nagu Eestis) ja sellest peetakse koolis kinni – kogu töö/ettevalmistustöö tehakse kooli ruumes, eeldused selleks olid kooli poolt loodud. Samas üllatas meid, et Norras peavad õpetajad oma tööd väga raskeks ja seda mitte väikese palga, vaid probleemide tõttu lastega. Seepärast on täiesti tavaline, et enamus kooli õpetajatest töötab osalise tööajaga. Frolandi algkooli 35st õpetajast töötab täiskohaga vaid 2! Õpetajad tavaliselt muud töökohta ei ole endale lisaks muretsenud ja rahulduvad selle palgaga, mis osaline töökoormus annab (osa töötab vaid 0,25–0,5 kohaga) ning on panuse teinud töö kvaliteedile ja oma tervisele. Viimased aspektid pakuvad vast mõtlemisainet meilegi...

Norra koolide klassiruumidega tutvumisel hakkas silma, et ühes klassis õpib keskmiselt 25 last. See on aga üks tähtis tegur lapse individuaalsuse ja koostöövalmiduse kasvatamisel. Kooliruumide sisustamisel oli palju kasutatud naturaalselt või värvitud (ka laste poolt maalitud) puitu, täispuitmööblit. Koolihooned ise olid lihtsad ja praktilised ehitised, igale kooliastmele oli oma maja.

Pärnu koolijuhtide koolitusreisil oli ka teine, samuti tähtis eesmärk, mis otsekui kasvas välja Norra koolisüsteemist – see oli koolijuhtide omavahelise koostöö arendamine. Üks reisikaaslane võttis selle valdkonna kiirelt kokku – me oleks võinud seitse õhtut Pärnus kokku tulla ja me poleks ikka nii kaugele jõudnud kui ühe reispäevaga. Reis andis võimaluse tunda üksteise toetust ja seda, et vajame üksteist oma töös. Et ei ole vaid üks kool või teine, vaid koolisüsteem, mis vajab koostööd ja ühist edasiminekut.

Reisi kokku võttes ei taha ma alahinnata ka reisiga kaasnenud puhkusemomenti ning kauni Norramaa vaatamisväärsuste ja spordiobjektidega tutvumist. Seegi on aspekt, mis avardab meie silmaringi ja annab jõudu-jaksu edasi minna. Ikka areneda, ikka edasi pürgida, tehes koostööd Eesti hea hariduse nimel.

Norra suurima püstpalkkiriku eraldiseisev kellatorn Heddalis

Reisirühma koostaja

Juhend

1. B. G. Forseliuse Selts (edaspidi: selts, reisikorraldaja) korraldab põhikirjast ja programmist lähtudes õpireise, -matku ja reiskursusi kodu- ja välismaal. Reisisiteenuseid osutatakse "B. G. Forseliuse Seltsi õpireiside korraldamise juhendi" järgi.
2. Õpireisi ja reiskursuse (täiendõpe, ümberõpe, tööalane koolitus, vabahariduskoolitus) programmis on fikseeritud loengute, praktiliste tööde, kogemusvisiitide, muuseumikülastuste jne kestus, koht, aeg ja läbiviijad. Reiskorraldaja väljastab soovijaile tõendi reiskursuse/õpireisi läbimise kohta, mida arvestatakse kvalifikatsiooni tõstmisel teatud elukutsete puhul.
3. Reiskorraldaja koostab reisi eelarve rühmale suurusega **35 reisirühma** ja **1 reisirühma koostaja** või **44 reisirühma** ja **2 koostajat** (ehk **2 reisirühma á 22 reisirühma + 1 koostaja**), mille alusel kujuneb reisirühma hind. Reisirühma suuruse võib määratleda tellija. Reisirühma teenindavad kaks juriidilist isikut: reiskorraldaja peatöövõtjana ja bussifirma alltöövõtjana, keda esindavad vastavalt 1–2 reisirühma (giid, saatja) ja 1–2 bussijuhata.
4. Reisirühma võib koostada töökollektiivis (kool, asutus, ettevõtte, äriühing), eriala- või huvialaühenduses (selts, ühing, organisatsioon) või üksikisikutest, kelle volitatud esindaja on reisirühma tellija e koostaja.
5. **Enne reisi** reisirühma esindaja e koostaja:
 - 5.1 sõlmib reiskorraldajaga reisirühma ja teostab vajalikud formaalsused (passid, passi pildi- ja sissekirjutuslehekülgede koopiad, fotod, töö- ja vaksineerimistõendid, alaealiste vanemate notariaalselt kinnitatud nõusolekud, viisaankeedid ...);
 - 5.2 vahendab reiskorraldaja ülesandel iga reisirühma eraldi lepingu sõlmimist, tagamaks reisirühma õigeaegset komplekteerimist ja reisirühma laekumist;
 - 5.3 kogub reisirühma ja/või kindlustab rahaliste sissemaksete laekumise reiskorraldaja arveldusarvele "B. G. Forseliuse Seltsi õpireiside korraldamise juhendis" ja reisirühma osutatud tähtaegadeks;
 - 5.4 edastab reisirühma programmi, reisirühma infolehe ja annab vajadusel konsultatsiooni.
6. Õpireisi ja reiskursuse maksumuse katmiseks võib tellija (kollektiiv, üksikisik) taotleda koolitussummasid või äriühingute toetust. Koolitustoetus arvestatakse Tulumaksuseadusega kindlaksmääratud ulatuses äriühingu tulumaksust maha.
7. Koostaja sõidab antud reisirühma tasuta. Koostaja võib astuda reisirühma ülesannetesse, kui ta ise ei soovi kaasa sõita. Sel juhul saab ta reisirühma müümise eest tasu lepingus märgitud ulatuses.
8. **Reisi ajal** koostaja:
 - 8.1 täidab reisirühma ülesandeid, abistades reisirühma reisirühma majutamisel ja jooksvates küsimustes;
 - 8.2 hoiab kõrgel seltsi ja oma kollektiivi au;
 - 8.3 aitab kõrgel hoida reisirühma meeleolu, käitub viisakalt, tasakaalukalt ja väarikalt igas olukorras, väldib konflikte enda ja reisirühma/bussijuhata/reisirühma ning reisirühma endi vahel;
 - 8.4 kindlustab komplekteeritud reisirühma kultuurse käitumise ja distsipliini.
9. Koostaja soovib korraldada või organiseerib ise reisirühma kokkutuleku muljete ja fotode/videofilmide vahetamiseks ning uute meelepärase reisirühma koostamiseks.

Reiskorraldaja 1991. aastast: B. G. Forseliuse Selts

Riia 37 (II korrus), 50 410 TARTU
tel/faks 07 420277, mobiil 050 98647
forsel@hot.ee

Õpireisid ja -rännakud on enesetäienduse oluline vorm.
Ka B. G. Forseliuse ja tema kasvandike reis Stockholmist
1686. aastal oli nende eesti poiste jaoks õpireis.
Professor Helmut Piirimäe

Forseliuse Seltsi Reisid

Korraldame põhikirjast lähtudes turismi- ja õpireise, reisirakendusi, matku ja suvelaagreid kodu- ja välismaal. Tellija soovil külastame sihtmaad koole jm institutsioone. Täiendõppe ja vabahariduskoolituse reisirakenduse kuulajatele anname kehtiva vormi kohase tõendi, mida arvestatakse kutsevalifikatsiooni tõstmisel.

Meil on kümneaastane professionaalne reisirakenduskogemus, haritud ja asjatundlikud reisirakendajad ja giidid: dots **Peep Miidla** (Itaalia), prof **Helmut Piirimäe** (Euroopa riikide ajalugu), **Sirje ja Ricardo Mateo** (Hispaania, Portugal), **Madis Linnamägi** (Euroopa, Egiptus), **Mairi Kõrvel** (Tšehhi, Poola), **Bruno O'Ya** (Poola) ...

Reisi nimetus	Kestus	Hind	Lisainfo
Ühe- ja kahepäevased reisid Eestis: Lõuna-Eesti, Saaremaa, Hiiumaa, Võrumaa, Peipsi-äärne ja Palamuse, Põlvamaa, Kirde-Eesti, Petserimaa			
Austria	8	3100.-	Viin, Salzburg, Alpid, Krimmli kosed, Linz
Baier–Austria	11	4400.-	München, Nürnberg, Krimmli kosed, Salzburg...
Baier– Tšehhi	8	3000.-	Baden Baden, München, Nürnberg, Plzen, Praha...
Beneluxi maad	11	4950.-	Lilleparaad (aprillikuus), juustumuseum, tuulikud
Hispaania–Portugal	18	7960.-	Andorra, Barcelona, Montserrat, Sevilla...
Holland	9	4200.-	Brügge, Amsterdam, Rotterdam, tuulikuteväli...
Ida-Euroopa loodusmälestised	7	2180.-	Tšehhi Paradiis, Moraavia karstikoopad, Wieliczka soolakaevandus (UNESCO kultuuripärand)
Iirimaa	15	8665.	Chester, Newcastle, Londonderry, Dublin, Cork...
Inglismaa–Šotimaa	13	7250.-	Stonehenge, Bath, Chester, Loch Nessi järv...
Itaalia–Vatikan	10/12	3800.-/4350.-	San Marino Vabariik, Capri saar, Pompeji, Vesuuv
Kreeka–Itaalia	16	5970.-	Vatikan, San Marino Vabariik, laevasõit...
Lapimaa	4	810.-/1750.-	Rovaniemi, Jõuluvana ja tema postkontor, troopikabassein
Leedu	3	890.-	Trakai, Kura säär, Klaipeda (merevaigumuus., akvaarium)
Läti	2	480.-	Sigulda, Riia, Jūrmala
Riia “Akvalandija”	1	235.-/295.	Veelõbustuspark, tsirkus, linnaekskursioon
Muumimaa (Soomes)	2	720.-/1380.	lastepärane tegevus
Norra	9/11	3900.-/ 4780.-/	Kämpingumajad/telgid; Bergen, Geirangeri fjord...
Pariis ja Brüssel	8	3980.-	Eiffeli torn, Ladina kvartal, Montmartre, la Defense
Poola	5	1690.	Kraków, Wieliczka, Czestochowa pühamu...
Poola	7	1990.-	Kraków, Wieliczka, Czestochowa, Oswiecim...
Praha	5	1430.-	Karlštejni loss, Hrad, purskkaevu-värvusmuusika
Rumeenia	7	2100.-	Must meri, Galati, Bukarest, Cluj-Napoca, folkloor
St. Peterburg	3/5	950.-/1350.-	Ermitaaz, Iisaku katedraal, Vene muuseum...
Slovakkia mäed ja koopad	6	1850.-	Dobšinska jää- ja Demänovska karstikoopad
Taani	9	4250.-	Christiania hipivabariik, linnad, lossid, Legoland...
Tšehhi	7	2250.-	Moraavia karstikoopad, purskkaevu-värvusmuusika
Tšehhi	9	2790.-	Vanad linnad ja lossid
Türgi	18	5850.	Trooja, Göreme koopalinn, Pamukkale allikalubjad
Ungari	6	2190.-	Budapest, Balatoni järv, folklooriõhtu...

Hinnad on arvestatud rühmale suurusega 44 reisijat + 2 koostajat (ehk 2 rühmale a 22 reisijat + 1 koostaja). Rühma koostajad sõidavad tasuta. Reisi kestust, marsruuti, majutusviisi ja rühma suurust saab valida – järelikult ka hinda. Hinnale lisandub tervisekindlustus, kui seda on vaja. Sõlmime reisilepinguid nii reisijate kui rühmade volinikega. Koolide huvijuhid ja klassijuhatajad on meie parimad reisirühmade koostajad

Vahendame teiste reisirakendajate nii Eesti kui välisreiside pakette nominaalhinnaga.

Kasutame registreeritud kaubamärki “Forseliuse Seltsi Reisid/Forselius Travel + aabitsakukk”

Reisirakendaja 1991. aastast:

B. G. Forseliuse Selts, Riia 37, 50 410 TARTU
tel/faks 07 420 277; mobiil 050 98 647, forsel@hot.ee

BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA

Bibliographia forseliana's bibliografeerime 1986. aastal ja hiljem avaldatud väljaandeid ja artikleid B. G. Forseliuse Seltsi ja seltsile huvi pakkuvate valdkondade kohta: B. G. Forselius ja tema kaasaegsed; haridustraditsioonid; maakool; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed... Vajadusel lisame lühikese annotatsiooni või viite nurksulgudes.

1987

Elango, A. Õpetaja teadlasena. – Edasi, 27.11

1992

Printits, O. Eesti koolimatemaatika ajalugu. Esimene osa. Tartu Ülikooli väljaanne Õpetaja ja kooliajalugu. Eesti pedagoogika ja kool XLVI. Koostanud A. Elango ja H. Rannap. Eesti Hariduse Arenduskeskuse ja Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi väljaanne

1993

Printits, O. Eesti koolimatemaatika ajalugu. Neljas osa. Tartu Ülikooli väljaanne

Printits, O. Eesti koolimatemaatika ajalugu. Teine osa. Tartu Ülikooli väljaanne

Göteborgi Eesti Kool. Estniska Skolan i Göteborg. Informatsioonikataloog. Kataloog 1993, 1994

1994

Printits, O. Eesti koolimatemaatika ajalugu. Kolmas osa. Tartu Ülikooli väljaanne

Rakvere Gümnaasium. Voldik, 6 lk

1995

Aarma, L. Tsensuur ja kirjasõna Eestis 16.–17. sajandil. – Uurimusi tsensuurist. Koostanud Piret Lotman. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised (ERRT) IV

1996

Eesti õpilased koolist ja haridusest XXI aastasaja läval. Esseesid ja mõttekatkeid valinud Sven ja Viivi Maanso. Eesti Haridusfoorum '96 väljaanne. 50 lk

Johannes Käis 110. Võru konverentsi (13.01.1996) materjalid. Koostanud Arvi Leosk. Johannes Käisi Seltsi väljaanne. 47 lk

Uustal, B. Omavalitsused ja inimesed. Ida-Virumaa Omavalitsuste Liidu väljaanne. 73 lk

1997

Itsenäinen suomalainen koulu. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja 1997. Koulu ja Menneisyys XXXV ISSN 0780-7694

Kekkonen, E. Kooliõpetajate kirjad ajalooallikana Kodavere kihelkonna näitel (1863–1890). – Artiklite kogumik. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 2 (9)

Maarja-Magdaleena II kodukandipäev. Koostanud Ülo Sepp. Maarja

Rakvere Gümnaasium 1912–1997. Toimetanud H. Kirsi, O. Kirss, M. Muik (peatoimetaja), 235 lk

Vana valge maja ikka püsib... – Paistu valla info, oktoober

1998

Eesti vanima pasunakoori lugu. Torma puhkpilliorkester 150. Koostanud Aksel Jõgi ja Endel Laul. Teaduste Akadeemia Kirjastus

Ferdinand Linnamägi. Pühajärve kooli juhataja ja õpetaja 1920–1950. Pühajärve Põhikooli väljaanne

Igal koolikellal oma kaja. Koostanud Esta Härm, Ulvi Mürsepp ja Tiiu Venski. Puka Keskkooli väljaanne

Luik, T. Paistu kihelkond. Paistu Vallavalitsuse väljaanne. 120 lk

Pung, A. Järvamaa Mõisakoolide Ühing. Järvamaa Mõisakoolide Ühingu väljaanne, 16 lk

Valter, E. Illuka radadel. 79 lk

Ülevaade Narva hariduselust 1501–1940. Koostanud Märt Mõtuste. Ida-Viru Maavalitsuse väljaanne.

144 lk [Adekvaatne sisu on eesti ja vene keeles]

1999

- Aarma, L.** Uusi andmeid Pühavaimu pastori Georg Mülleri varase elukäigu kohta. – Keel ja Kirjandus, lk 788–795
- Ant, J.** Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn. ISBN 9985-887-40-9
- Hirvlaane, M.** Kanepi hariduselu lätetel. Tartu. © Milvi Hirvlaane. 59 lk
- Ignatsi Jaak – kes see veel on? ehk esimeste prominentide jälgedes. Voldik, 6 lk
- Jānis Cimze ja Valga seminar Eesti kultuuriloos. Koostanud V. Haamer. Vanemuise Seltsi Kirjastus, 16 lk. ISBN 9985-847-15-6
- Järg, I.** Eestimaa, Sinu valu. II osa. Rakvere. [Luuletused]
- Kooliteed. Koostanud Anu Järs ja Ellen Värvi. Eesti Rahva Muuseum. Tartu. 249 lk
- Kübar, H.** Friedrich Wilhelm Reinhart von Berg – 205 aastat sünnist. – Valgamaalane, 15.08 [foto]
- Kurm, M.** Sünnipäevad sõpradega. – Paistu valla info, detsember
- Lainela, A., Kurm, M., Viibur, K.** Vana valge maja sünnilugu. – Paistu valla info, detsember
- Luuberg, A.** Meenutusi pensionäri noorusest. – Paistu valla info, detsember
- Mark, K., Ärtis, T.** Julius Kuperjanovit meenutatakse aktusega. Kambja juurtega Eesti Vabadussõja kangelasel on 11. oktoobril 105. sünniaastapäev – Kambja valla ajaleht Koduvald, nr 5(31), oktoober [Fotol: Harri Henn (lipuga) ja Madis Linnamägi (lillekorviga) J. Kuperjanovi hauld 27. oktoobril 1988 Vabadussõja Reola lahingu mälestussamba taasavamise puhul]
- Paap, A.** Ühe lõpp on teise algus. – Paistu valla info, detsember.
- Padise muistised. Koostanud ja kujundanud Aleksander Salmin. © Kirjastaja Aleksander Salmin. 32 lk.
- Paul, T.** Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr 72. 875 lk. [Bibliograafia lk 839–854. Isikunimede register lk 855–875]
- Prinits, O.** Aeg antud elada. Eesti Matemaatika Seltsi väljaanne. ISBN 9985-9235-0-2
- Sepp, H.** Otepää Gümnaasium täna ja homme. – Valgamaalane, 15.07
- Tartumaa kooliraamat 1999. Koostanud ja toimetanud Maie Kitsing. Tartu Maavalitsuse väljaanne. 135 lk formaadis A4 [Vt rubriiki Tutvustame ja arvustame käesolevas ajakirjas]*
- Õpilaste kodu-uurimistöid 21. Koostanud Ene Luka. Eesti Noorsoo Algatuskeskuse väljaanne
- 2000
- Jagomäe, T.** Internet Vastseliina Gümnaasiumis. – Vastseliina, Orava, Lasva ja Veriora valla leht Valgus, nr 5(15), veebruar
- Kodukant Vara. Aastakalender 2000. Koostanud Alvi Tikk. [Foto ja tekst Vara koolist]
- 300 aastat Põhjasõja algusest. Näituse kataloog. Koostanud Birgit Kibal ja Enn Küng. 15 lk. [Ca 50 väljapanekut, sh Otepää pastori Adrian Virginiuse kiri 11. novembrist 1701]
- Linnaks, E.** Mittetulundusühingute ja sihtasutuste raamatupidamine. 32 lk. EMSLi väljaanne
- Ojala, T.** Haridusest Vastseliinamail. – Vastseliina, Orava, Lasva ja Veriora valla leht Valgus, nr 5(15), veebruar
- Lepsoo, T.** Uurimistöõ juhendaja vaatepunktist. – Tartu Descartes'i Lütseumi Toimetised 1. Valik õpilaste uurimistöõdest aastatest 1998–1999. 63 lk formaadis A5 [Vt artikli äratrükki käesolevas ajakirjas]
- Liiväär, E.** Forseliuse esimene kool oli Ristil. – Maakonnaleht Harjumaa, 22.08 [Koolielust, sõpradest Gumla linnas Rootsist ja maakondlikust ajalookonverentsist 29. septembril 2000. Ahto Kaljusaare 2 fotot: direktor Hille Aunver, kooli remont]
- Tootsi taskud. Kambja Ignatsi Jaagu Kooli sõnailu ja pildivara kogumik. Viies aruanne. Koostanud Tiina Tiideberg ja Toivo Ärtis. Kambja kooli väljaanne. 64 lk
- Vastseliina kool läbi aegade. Toimetanud Tiiu Ojala. Vastseliina Gümnaasiumi väljaanne. 31 lk

MÄLESTAME

JAAN-ÜLO SAAR

22.03.1934 – 29.02.2000

Eesti pedagoogilist üldsust on tabanud korvamatu kaotus – 29. veebruaril viis raske haigus meie hulgast nimeka Aseri Keskkooli direktori, B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse kauaaegse liikme, Jaan-Ülo Saare.

Jaan-Ülo Saar sündis Lüganuse vallas Ida-Virumaal meieri pere esimese lapsena. Alghariduse sai ta kahes koolis: esimesed kaks aastat õppis ta Püssi koolis, kuid vanemate elukoha muutuse tõttu jätkus koolitee Kohala 7kl Koolis. Juba algkoolis paistis ta silma oma tublidusega. Tundus, nagu oleks helde Loodus temale andnud ainult parima – töökuse, hea analüüsi- ja tähelepanuvõime, ettevõtlikkuse ja suure vastutustunde. Nii mõnigi kord viis ta oma kohusetunde ja kiire taibuga õpetajaid hämmingusse.

Lõpetanud edukalt algkooli, jätkas Jaan-Ülo Saar oma kooliteed Rakvere Õpetajate Seminaris, mille ta lõpetas 1952. aastal algklassiõpetaja kutsega. Koolitööle tuli ta oma kodumaakonda Kiviõli I Keskkooli. Edasi jätkus töö Erra koolis. 1954. aastal astus ta Tallinna Pedagoogilise Instituudi kaugõppe-osakonda matemaatika erialale, mille lõpetamise järel 1961. aastal tuli pedagoogilisele tööle Aserisse.

Aseris möödusid Jaan-Ülo Saare elu kõige viljakamad aastad. Aseri Keskkooli direktorina töötas ta ligi 40 aastat, oma elu lõpuni. Siin oli õpetajaks ka tema abikaasa. Siin kasvasid suureks nende lapsed Reet ja Mati. Aseri on Saare perekonna Vargamäeks, kus Jaan-Ülo Saar, nagu Vargamäe Andreski, kulutas kogu oma elujõu ja energia. Nüüd võib öelda, et ka tervise. Siin oli ta nagu kapten laevas, kes tundis hästi veeluseid karisid ja kaljust koduranda. Ent ei mässav meri ega mingi mure raskus takistanud edasiliikumist sadama suunas. Sarnaselt maaliga Jaani viimse süngi jalutsis, mis kujutas uljast meest kaljuse ranna taustal. Pilt ja tõelisus sulasid ühte koolisaali leinavaikus, lummates vaatajat, ja sundisid sügavas harduses langetama pea lahkunu ees.

Elades koolile oli Jaan-Ülo Saar tõeline koolimees, eeskujulik majandusmees, kakskeelse kooli edukas juht. Tema abivalmidus ulatus iga õpetaja ja õpilaseni. Koolitöö kõrval ei unustanud ta kunagi ka oma peret – ta oli hea perekonnaisa. Just sellel töörohkel perioodil ehitati uus koolihoone, koliti uude majja, avati muusikaklassid, alustati muukeelsete laste õpetamist eesti klassides. Imetusväärne oli tema energia. Tal jätkus seda enesetäienduseks, orkestris kaasalõõmiseks. Aseri orkestrit tunti nii kohapeal kui ka kaugemates paikades.

Asendamatu oli tema panus B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse liikmena. Temaga oli kindel asju ajada. Tema lahkumine on kogu Eesti koolielule korvamatu kaotus. Suur Loodus ise, kes teda juba nooruspõlves oli kahel käel heldelt õnnistanud mitmekülgsusega, kinkis talle tööpõllu, kuhu ta jäagitult sulas.

Sinu tööd hinnati kõrgelt. Suurim tunnustus Sinu kui õpetaja elutööle oli eesti õpilaste ja õpetajate võrdkuju Ignatsi Jaagu medali omistamine 1999. aastal. Soojalt mäletavad Sind, suur töömees, Sinu õpetaja, kolleegid, lapsed, kogu Aseri rahvas. Unustamatu oled Sa oma lähedastele, kõigile sõpradele ja tuttavatele. Puhka rahu, olgu kodumaa muld Sulle kerge!

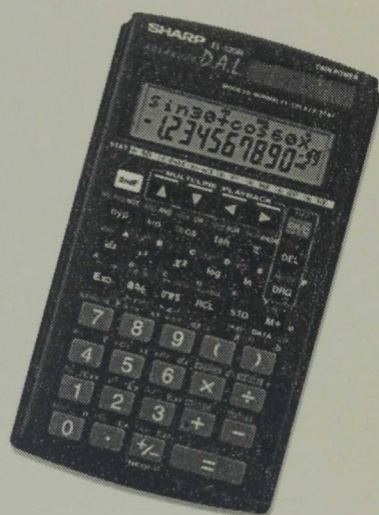
Sügavas kurbuses

Sinu õpetaja Ellen Rätsep,
sõbrad ja tuttavad,
B. G. Forseliuse Seltsi liikmed.

SHARP

KOOLIKALKULAATORID
ELEKTRONMÄRKMIKUD
KOOPIAMASINAD
KOOPIAMASIN - PRINTERID
TAVAPABERI FAKSID
RULLPABERI FAKSID
PABERIPURUSTAJAD

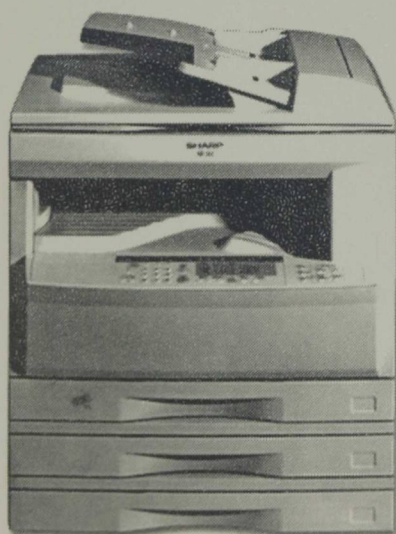
*Koolikalkulaatorid
D.A.L. funktsiooniga*

SHARP toodab ühena vähestest spetsiaalseid koolikalkulaatoreid, mis põhinevad vahetul algebra loogikal: **D.A.L. (Direct Algebraic Logic)** süsteem võimaldab lahendada võrrandeid nii nagu on seda harjutud kasutama naturaaloperatsioonisüsteemis s.t. andmed sisestatakse nii nagu nad kirjutatakse: matemaatiliselt.

**Digitaalne
laserkoopiamasin/võrguprinter**
AR-161

Spetsifikatsioon

Kopeerimiskiirus
Soojenemisaeg
Esimene koopia
Maksimaalne originaali suurus
Koopia suurus
Zoom
Eksponeerimisrežiimid
Sisesehitatud audiitor
Resolutsioon
Paberi etteandesüsteem

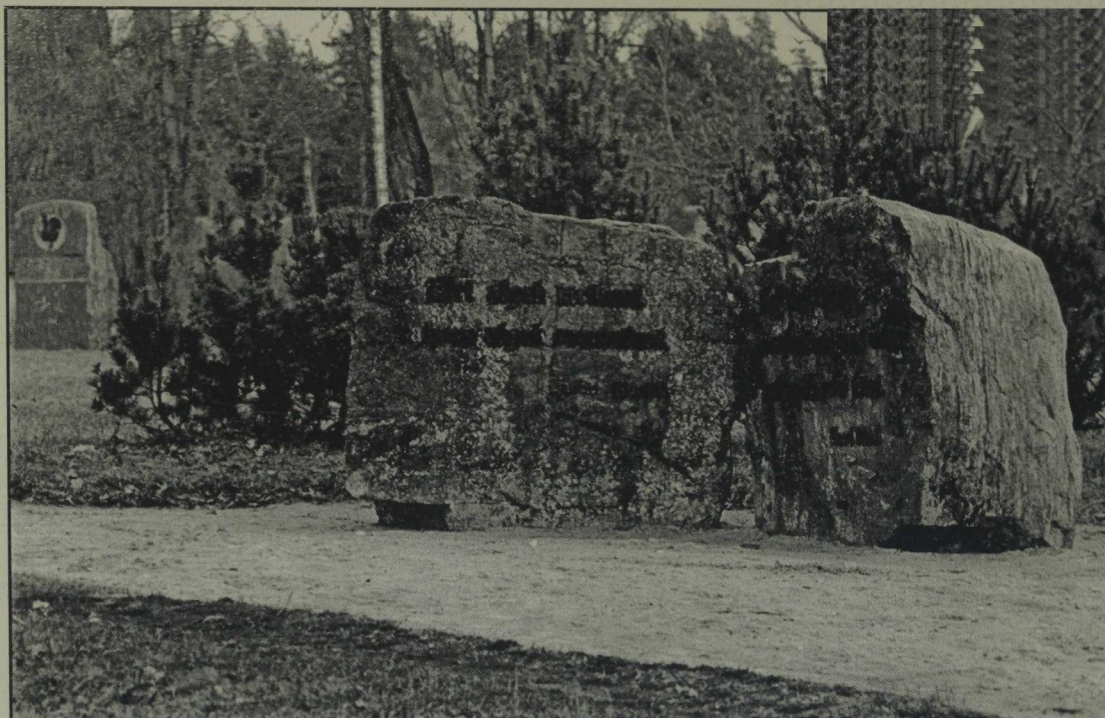
16 koopiat minutis
30 sekundit
7,2 sekundit
A3
A6 - A3
50-200%
Auto/Foto/Manual
20 koodi
600 dpi
Paberikassett 250 lehte
Külgsööt 100 lehte
* lisavarustusega
paberivaru kuni 850
lehte

SHARP

AS RTT
Punane 42
Tel: 6 112 791
www.rtt.ee

Vanemuise 65, TARTU
Tel: (07) 420 587

*Haridusasutustele
soodustust*

Kambja. Eesti Rahvakooli Memoriaali koosseisu kuuluval avatud raamatul on pronkstekstid:

**Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust, ...
Hando Runnel**

Raamatuaastale mõeldes meenub ka järgmine värsirida:

...raamat ripub tegijast.

Parempoolsel kivitahukal on aegumatu tõde:

**Eestlus püsib vaid nii kaua,
kui Eesti maa on eesti põllumehe käes.
Kaarel Liidak**

Eesti talumees oskas hobuseajastul selle mitmetonnise graniitkivi lõhata ja põlluveerele toimetada. Infoühiskonna kodanikul läheb raamatutarkust ja mõistust palju rohkem vaja. Täname B. G. Forseliust ja tema ajastu haritlasi, kes rajasid tänase Eesti haridusvundamendi.

